

Propaganda ir žiniasklaidos laisvė

ESBO atstovės
žiniasklaidos laisvei biuro
neoficialus dokumentas

Viena, 2015 m.

Atstovė žiniasklaidos laisvei

UDK 070.1(474.5)
Pr-154

Propaganda ir žiniasklaidos laisvė

Leidėjas Lietuvos žurnalistų sąjunga
Jogailos g. 11, LT-01116 Vilnius

Spaudai parengė leidybos įmonė „Kriventa“

V. Pietario g. 5-3, LT-03122 Vilnius

Tel. / faks. +370 5 265 06 29

kriventa@takas.lt

www.kriventa.lt

Kalbos redaktorė Angelė Pletkuvienė

Dizainerė Ilona Chmieliauskaitė

Tiražas 1 500 egz.

Spausdino AB „Spauda“

Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius

ISBN 978-609-462-062-1

© Lietuvos žurnalistų sąjunga, 2016

© LĮ „Kriventa“, 2016

Santrauka

Šio neoficialaus dokumento tikslas – paskatinti Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijoje (ESBO) dalyvaujančias valstybes formuoti nacionalinę ir tarptautinę teisę bei numatyti politikos priemonės, nukreiptas į propagandą, šiuo metu skleidžiamą apie konfliktą Ukrainoje ir aplink ją. Dokumente išskiriamos dvi šiuolaikinio pasaulio propagandos rūšys. Pirmoji jų vadinama karo ir neapykantos propaganda; ji reikalauja teisinių veiksmy ir atitinkamų priemonių, numatytų žmogaus teisių tarptautiniuose dokumentuose. Antroji propagandos rūšis apima visus kitus aspektus. Tai gali būti nebūtinai tarptautinę teisę pažeidžianti propaganda prieš žurnalistinės veiklos standartus.

Šiame neoficialiame dokumente aptariami ESBO ir kiti tarptautiniai įsipareigojimai tarptautinės neapykantos propagandos srityje, atsižvelgiant į dalyvaujančių valstybių įsipareigojimus dėl žodžio ir žiniasklaidos laisvės. Ypačingą dėmesys atkreipiamas į Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto (TPPTP) 19 straipsnio (apie žodžio laisvę) ir 20 straipsnio (apie karo propagandos ir neapykantos kurstymo draudimą) sąsają bei Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto (JT ŽTK) pateiktus šio pakto aiškinimus.

Tarptautinės propagandos politikos formavimo srityje sunkumų kelia nevisiškai aiškūs esminių sąvokų apibrėžimai, kurių negalima nuosekliai taikyti tarptautiniu ir nacionaliniu lygmenimis. Tai ypač pasakytina apie nacionalinius teismus ir reguliavimo tarnybas, kurios stengiasi išanalizuoti sąvokų „propaganda“, „neapykanta“, „kurstymas“ ir „karas“ reikšmę. Tuo pačiu tai neturėtų trukdyti valstybės institucijoms kuo veiksmingiau taikyti galiojančius tarptautiniu mastu priimtus ir netgi būtinus draudimus nacionalinėje teisėje.

ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei biuro parengtame neoficialiame dokumente taip pat apžvelgiamos pastangos kovoti su propaganda, priimant nacionalinius įstatymus, nustatančius apribojimus užsienio žiniasklaidos pranešimams ir pranešėjams. Galiojančių konstitucijų ir nacionalinių teisės aktų apžvalga patvirtina, kad tradicinės teisinės priemonės prieš neapykantą kurstančių pasisakymų sklaidą egzistuoja, tačiau jos ne visada plačiai naudojamos teismuose. Taip pat pateikiami keli propagandos atvejai, kuriuos nagrinėjo žurnalistų savitvarkos organizacijos.

Šiame neoficialiame dokumente atkartojama ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei pozicija dėl propagandos konflikto Ukrainoje kontekste. Ši pozicija jau anksčiau išsakyta ESBO nuolatinės tarybos ataskaitose, viešuosiuose komunikatuose ir kituose pareiškimuose. Raginama pripažinti, kad reikia rasti šio laikmečio realijas atitinkantį loginį pagrindą priešišškai propagandai sureguliuoti, ir pateikiami atitinkami pasiūlymai vyriausybėms, teismams, pilietinei visuomenei ir žiniasklaidos organizacijoms ESBO regione ir už jo ribų.

Remiantis šio neoficialaus dokumento išvadomis, pateikiamas atsako į propagandos iššūkius priemonių rinkinys, kurį sudaro teisiniai svertai bei kitos papildomos priemonės, tokios kaip:

- užtikrinti žiniasklaidos pliuralizmą ir bendrai pasmerkti propagandą kaip netinkamą demokratinės visuomenės ir profesionalios žurnalistikos retoriką;
- atsisakyti valstybės valdomų žiniasklaidos priemonių ir remti visuomeninę žiniasklaidą, pasižyminčią aukštais profesiniais standartais;
- plėtoti tarptautinį ir tarpkultūrinį dialogą, pavyzdžiui, žurnalistų ir kitų intelektualų dialogą, remti žiniasklaidos ugdymą, skatinti taika, žodžio laisvę ir įvairovę paremtą demokratiją;
- remti nacionalinius ir tarptautinius žmogaus teisių bei žiniasklaidos laisvės mechanizmus, specialių savitvarkos ir bendro reguliavimo įstaigų, profesinių organizacijų, nepriklausomų stebėsenos institucijų veiklą;
- plėtoti informacinio ir internetinio raštingumo ugdymo programas;
- veiksminga žiniasklaidos savitvarka turėtų būti tinkamiausias profesinių klausimų sprendimo būdas, įskaitant atsaką į karo, neapykantos ir diskriminacijos propagandą.

TURINYS

ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei Dunjos Mijatovič įvadinis žodis	7
1. Įžanga	11
2. Tarptautiniai standartai	14
2.1. Jungtinės Tautos	15
2.2. Europos Taryba	23
2.3. Europos Sąjunga	30
3. Sąvokų apibrėžimai	34
4. ESBO įsipareigojimai dėl neapykantą kurstančių kalbų	43
5. Nacionalinės statutinės teisės pavyzdžiai	47
6. Teisės aktų projektai	54
7. Savitvarkos mechanizmai	59
8. ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei pozicija	63
Išvados ir rekomendacijos	69
Pagrindinė literatūra	73
Dokumentai	76
Priedai	79

ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei Dunjos Mijatovič įvadinis žodis

Konflikto Ukrainoje ir aplink ją kontekste propaganda, kontrpropaganda, informaciniai ir hibridiniai karai – tai sąvokos, tapusios mūsų kasdienio diskurso dalimi.

Pasirašydamos Helsinkio baigiamąjį aktą (1975 m.), kurio pagrindu įsteigta Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija (ESBO), dalyvaujančios valstybės, be kita ko, įsipareigojo tarpusavio santykiuose puoselėti „pasitikėjimo ir pagarbos tautoms atmosferą, tuo pačiu laikydamosi įsipareigojimo nevykdyti agresyvaus karo propagandos“ viena kitos atžvilgiu¹.

Pirmą kartą šie pasižadėjimai buvo sulaužyti XX amžiaus paskutiniajame dešimtmetyje prieš prasidedant karui buvusioje Jugoslavijoje ir karo metu. Pavojingi stereotipai, dominavę Jugoslavijos valstybinėje žiniasklaidoje nuo krizės pradžios, sustiprino tautinius ir religinius skirtumus, skatindami nepakantą plitimą ir darydami įtaką žmonių įsitikinimams. Gresiančio pavojaus ir visuotinio nerimo atmosferos kūrimas, nuolat klijuojant „priešų“ etiketes (ideologinius priešininkus persekiojusio senojo režimo „palikimas“), išplito apimdamas tautas. Netolerancija etninės kilmės pagrindu, kaip gudriai sumanytos propagandos žiniasklaidoje epilogas, faktiškai peraugo į visuotinį nuožmaus karo palaikymą. Daugybė tyrimų dėl žiniasklaidos vaidmens buvusios Jugoslavijos konflikto metu parodė, kad, tarnaudama režimui, žiniasklaida „gimdė“ karus ir neapykantą.

Savo knygoje „Forging the war“ (*Karo kūrimas*) Markas Thompsonas rašė, kad „žodinis smurtas pagimdė fizinį smurtą“ ir karas iš pradžių kilo žiniasklaidoje. Italų žurnalistas Paolo Rumizas knygoje „Masks for a massacre“ (*Žudynių kaukės*) taip pat teigė, kad „1988 m. karas jau vyko naujienų antraštėse ir straipsniuose“. Karo Bosnijoje ir Hercegovinoje metu daugelio žurnalistų straipsniuose dominavo ne profesionalumas ir objektyvumas, bet ideologinė sąmonė ir politinių planų vykdymas. Faktai šiuose straipsniuose buvo

¹ Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/mc/39501>.

interpretuojami su didele vaizduotės doze, savavališkos konstrukcijos gudriai panaudotos politiniams interesams pasiekti. Galima pateikti daug pavyzdžių, kaip žiniasklaidos priemonėmis buvo kurstoma ir palaikoma neapykanta tarp žmonių, smurtas ir, galiausiai, etninis valymas.

Žiniasklaidos, kaip karo propagandos įrankio, panaudojimo pavyzdžių randame daugelyje tekstų ir transliacijų. Žinomas žurnalistas ir Sarajevo žiniasklaidos centro direktorius Boro Kontičius surinko daug karo žurnalistikos buvusioje Jugoslavijoje (1991–1995 m.) pavyzdžių, kurių daugumai būdingas karo ir neapykantos kurstymas bei propaganda. 2010 m. pasirodė jo dokumentinė apybraiža „Years Eaten by Lions“², kuria autorius pasiuntė dar vieną perspėjimą, kartu primindamas, kokią žalą visuomenei daro karo propaganda. Jis surado ir kalbėjosi su tais asmenimis, kurių straipsniai ar pranešimai buvo tiesiog sensacingas neapykantą bei smurtą kurstantis melas. Jie savo pranešimuose durdavo pirštu į tam tikrus asmenis ar jų grupes, kuriuos reikėjo išvyti iš jų gimtųjų miestų ar kaimų, uždaryti į kalėjimus, sumušti ar nužudyti.

Akivaizdu, kad žiniasklaida retai iš tiesų vaidindavo pagrindinius ir „purviniarius“ vaidmenis konfliktų buvusios Jugoslavijos regione metu. Žiniasklaida tiesiog buvo politikos įrankis. Todėl nėra abejonių, kad tikrąją atsakomybę turi prisiimti politikai.

Ir šiandien, po keturiasdešimties metų, šis propagandos fenomenas atskrieja į mūsų pasaulį tiesiai iš blogiausių šaltojo karo laikų. Istorija kartojasi tarsi farsas. Istorijos apie konspiracijos teorijas, kankinamus vaikus, masines kapavietes, išprievartavimus ir pašto siuntas su maištininkų galvomis – visos patvirtintos melagingais liudijimais ir vaizdais internete – užpildo televizijos ekranus.

Aš manau, kad šiuolaikiniame pasaulyje su naujomis technologijomis ir milijonais žmonių, dalyvaujančių žurnalistikoje per socialinius tinklus, profesinės etikos užtikrinimo atsakomybę turėtų prisiimti redaktoriai ir kiti „žinių durininkų“ vaidmenį atliekantys asmenys. Aš kreipiuosi į redaktorius ir leidėjus,

---

² *Years Eaten by Lions* („Metai, kuriuos suėdė liūtai“), rež. Boro Kontič (2010 m.). Žr. <https://www.youtube.com/watch?v=hrmUHVt3vTk>.

į valdžios institucijas, valdančias žiniasklaidos priemones tiesiogiai ar pagal įgaliojimą, ragindama sustabdyti profesijos diskreditavimą, nustoti uždirbinti pinigus iš žurnalistikos ir liautis daryti įtaką per kraują, neapykantos kursymą ir trumparegiškumą.

Kai kurioms žiniasklaidos priemonėms gyvybiškai būtinas vidaus auditas. Manau, propaganda – tai dar vienas bjaurus randas šiuolaikinės žurnalistikos veide. Būtina išvalyti žurnalistiką, kad joje neliktų baimės, propagandos ir kasdienės frustracijos. Jeigu nėra kritiškos žurnalistikos, nukenčia demokratija, o sąmoningas dezinformavimas tampa standartu.

Siekdama didinti ESBO dalyvaujančių valstybių informuotumą apie nekontroliuojamo propagandos plitimo pavojus, išleidau komunikatą dėl propagandos krizių metu, kuriame pabrėžiau, kad propaganda yra pavojinga, jeigu ji dominuoja viešojoje erdvėje ir trukdo visuomenės nariams laisvai susidaryti savo nuomonę, neleidžia užtikrinti pliuralizmo ir atvirai keistis idėjomis. Jau vien šių priešasčių pakanka, kad valdžia laikytųsi atokiau nuo žinių verslo.

Kai kurių šalių valdžios institucijos ėmėsi priemonių propagandai sustabdyti, uždrausdamos ir blokuodamos radijo bei televizijos signalus, taikydamos kitus apribojimus, tokius kaip atsisakymas išduoti žurnalistams vizas ir jų išvaymas iš valstybinių institucijų spaudos centrų. Visoms ESBO dalyvaujančioms šalims aš aiškiai pabrėžiau, kad cenzūra politinių sumetimų vardan nėra demokratinė priemonė kovojant su informaciniais karais.

Visais laikais, o ypač sunkmečiais, blokavimas nebuvo tinkamas atsakas, kadangi jis skatina savavališkus ir politiškai motyvuotus veiksmus. Žiniasklaidos laisvės ribojimas politinių sumetimų vardan yra kelias cenzūros link, o įvesta cenzūra niekada nesibaigs. Išėjitis – intensyvūs debatai ir žiniasklaidos pliuralizmas. Tačiau tai vargiai įmanoma visuomenėse, kuriose dominuoja valstybės valdomos ir kontroliuojamos žiniasklaidos priemonės, lengvai panaudojamos valstybės propagandai skleisti.

Tik sklandžiai funkcionuojanti, atvira, įvairi ir dinamiška žiniasklaidos aplinka gali veiksmingai neutralizuoti propagandos poveikį. Valdžios vykdoma anti-propaganda, kuri dažnai traktuojama kaip autoritetingas atkirtis melagingai informacijai, nei iš esmės skiriasi nuo pačios propagandos, nei yra atsakas į ją.

Jeigu vyriausybės gina žiniasklaidos laisvę, nekontroliuoja ir nedaro įtakos žiniasklaidos informacijai bei nesusiaurina jos iki grynos propagandos, laisvas keitimasis požiūriais tiek šalies viduje, tiek ir tarptautiniu mastu gali padėti sumažinti tarptautinę įtampą ir užkirsti kelią gandais ar melaginga informacija grįstiems konfliktams. Žiniasklaidos bendruomenei ir pilietinei visuomenei vykdyti sergėtojo funkciją labai padeda žodžio laisvę užtikrinantys teisės aktai, kuriais numatomi pažangos matavimo etalonai.

Mes ne visada įvertiname šių laisvių svarbą iki tol, kol jos nėra pažeidžiamos dėl valstybės kišimosi ir kontrolės.

Mano įsitikinimu, propagandos priešnuodis yra žiniasklaidos pliuralizmas, žiniasklaidos laisvė ir žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumo kampanijos, ugdančios tinkamo pasirinkimo įgūdžius. Karo propaganda ir neapykantos kurstymas griežtai draudžiami pagal Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 20 straipsnio bei Europos žmogaus teisių konvencijos 10 ir 17 straipsnių nuostatas.

Kovai su šališka ir klaidinančia informacija taikomos specialios priemonės, tokios kaip transliuojamų programų pusiausvyros ir tikslumo taisyklės, žiniasklaidos priežiūros institucijų nepriklausomybė, gyvybingos visuomeninio transliavimo paslaugos, užtikrinant, kad būtų atspindėti visi požiūriai, aiški takoskyra tarp faktų ir nuomonės žurnalistikoje bei žiniasklaidos priemonių nuosavybės skaidrumas.

Visų šių priemonių visuma užtikrina profesionalią, drąsią ir tiriamąją žurnalistiką. Be tokios žurnalistikos negali būti demokratijos, o be demokratijos nėra ateities.

Pateikdama šį mano biuro parengtą neoficialų dokumentą „Žiniasklaidos propaganda ir laisvė“, aš vadovaujuosi visuotinės ESBO konferencijos „Žurnalistų saugumas, žiniasklaidos laisvė ir pliuralizmas konfliktų metu“, įvykusios 2015 m. birželio mėn. Vienoje, rekomendacijomis. Tikiuosi, šis leidinys padės ESBO dalyvaujančioms valstybėms, politikos formuotojams, mokslo bendruomenei ir žiniasklaidos profesionalams visame regione ir už jo ribų.

Viena, 2015 m. lapkričio 2 d.

1. Įžanga

„Šiandien niekas nesiginčia dėl vaizdinių, galinčių prasiskverbti į pačius tolimiausius privataus gyvenimo kampelius, galios. Todėl siekdamos išvengti George'o Orwello romane „1984-iejį“³ išsakytų perspėjimų, kad audiovizualinės technologijos tampa propagandos skleidimo priemone, išsipildymo vyriausybės mėgina sukurti apsaugos priemones, kurios užtikrintų tam tikrą objektyvumo ir nepriklausomybės laipsnį, bent jau teikiant visuomeninio transliavimo paslaugas.“⁴ Būtent tai 2007 m. pabrėžė Europos Teisingumo Teismo generalinis advokatas savo išvadoje dėl visuomeninio transliuotojo paslaugų pobūdžio Vokietijoje.

Apsaugos priemonių žiniasklaidos vientisumui ir nepriklausomumui užtikrinti klausimas tampa dar opesnis dabartinių tendencijų Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos regione kontekste. Technologijų revoliucijai pavertus žodžio laisvės „nepaisant valstybės sienų“ principą tikrove, minėtos apsaugos priemonės galbūt pirmą kartą istorijoje tampa vis svarbesnės tarptautiniu lygmeniu. Jau baigėsi šaltojo karo laikai, kai radijo transliacijų trukdymas buvo populiarus autoritarinių režimų metodas nepageidaujamai informacijai blokuoti. Šiandien įvairiausios informacijos pranešimai prasiskverbia į mūsų namus kabeliais, palydovų ir interneto ryšio priemonėmis. Kai kurie pranešimai gali būti neteisėti dėl tarptautinių ir nacionalinių įstatymų; kiti gali būti neetiški, keliantys nerimą arba tiesiog netradiciški, reiškiantys kitokią nei bendroji nuomonę.

Šiame neoficialiame dokumente aptariami skirtumai tarp neteisėtų pasisakymų, žeidžiančių žmogaus teises ir orumą, ir propagandos, kuri gali būti

³ Šis romanas, parašytas 1948 m. po Antrojo pasaulinio karo traumos, paprastai laikomas ne griežta totalitarizmo kritika, o perspėjimu, su kokiu subtilumu toks režimas gali būti įvestas manipuliuojant žiniasklaidos ir ryšių priemonėmis.

⁴ 2007 m. rugsėjo 6 d. generalinio advokato Ruiz-Jarabo Colomerio išvada, pateikta byloje Nr. C-337/06 *Bayerischer Rundfunk, Deutschlandradio, Hessischer Rundfunk, Mitteldeutscher Rundfunk, Norddeutscher Rundfunk, Radio Bremen, Rundfunk Berlin-Brandenburg, Saarländischer Rundfunk, Südwestrundfunk, Westdeutscher Rundfunk, Zweites Deutsches Fernsehen prieš GEWA – Gesellschaft für Gebäudereinigung und Wartung mbH*. Prieiga per internetą: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-337/06>.

žeminanti, bet greičiausiai yra kitų, juridškai neprivalomų vykdyti, priimtinių tarptautinės ar nacionalinės kontrolės priemonių objektas.

Šiandien propagandos pavojus yra ypač aktualus besitęsiančio konflikto Ukrainoje ir aplink ją kontekste.

Neseniai paminėtos Pirmojo pasaulinio karo pradžios 100-osios metinės primena ir tai, kaip šis karas prasidėjo. Karo veiksmus pakurstė Austrijos-Vengrijos ultimatumas Serbijai, kurio pagrindinis tikslas buvo sustabdyti esamus nesutarimus aštrinančią nacionalistinę propagandą. Juo buvo siekiama nubauti Serbijos valstybės pareigūnus ir kariškius, atsakingus už propagandą prieš Austrijos-Vengrijos imperiją, nacionaliniu ir tarptautiniu mastu vykdomą Bosnijoje ir Hercegovinoje.

Konfliktas Ukrainoje ir aplink ją, kurį daugelis įvardija kaip Trečiojo pasaulinio karo prologą, sukėlė daug aršių kaltinimų ir kontrkaltinimų dėl propagandos sklaidos. Reaguojant į šiuos debatus, parengta keletas rekomendacijų dėl kovos su propaganda.

Nors žiniasklaidos turinio analizė nėra pagrindinė ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei biuro veikla, šis klausimas aktualus dėl daugelio priežasčių.

Visų pirma, visuotinė, masinė ir nuolatinė propaganda kenkia žiniasklaidos laisvei. Minėtas reiškinys ardo žurnalistikos esmę ir verčia žurnalistus jaustis tam tikrais (dažniausiai valdžios) įkaitais, o tai prieštarauja žiniasklaidos nepriklausomybės principui. Žurnalistai verčiami ar paperkami būti paprasčiausiais informacijos perdavimo kanalais. Šalyje dominuojanti propaganda padeda įtvirtinti autoritarizmą, kuris griauna ne tik žiniasklaidos pliuralizmą, bet ir kitas pagrindines demokratijos nuostatas. Tuo pačiu menkinamas visuomenės pasitikėjimas laisva žiniasklaida bei šios profesijos vertybėmis ir svarba.

Antra, propagandos rizika yra puikus vyriausybės pasiteisinimas ribojant ar net visiškai uždraudžiant faktinius ar potencialius priešiškus užsienio šalių pranešimus. Propagandos grėsmė suteikia pretekstą vyriausybėms imtis platesnio masto intervencinių veiksmų žiniasklaidos atžvilgiu, pavyzdžiui, licencijavimo ir transliacijų be sienų srityse bei kitais klausimais, kurie, manytina, buvo išspręsti 1975 m. pasirašius Helsinkio baigiamąjį aktą.

Trečia, ESBO atstovės nuomone, propaganda ypač pavojinga, jeigu ją skleidžia valstybės valdomi ar kontroliuojami, taip pat ir pagal įgaliojimą, žiniasklaidos kanalai. Valstybės lėšų naudojimas vienašališkam požiūriui primesti yra korupcija. Du pasauliniai karai ir po jų vykęs šaltasis karas įrodė, kad žiniasklaida valdžios rankose tampa pavojingu įrankiu. Viena pagrindinių šiuolaikinių Europos žiniasklaidos sistemų vertybių yra dvejopa transliavimo sistema, kurią sudaro privati ir visuomeninė žiniasklaida. Žiniasklaidos laisvė priklauso nuo tvirtos ir nepriklausomos dvejopos sistemos, o ne nuo jos iškreiptų imitacijų.

Ketvirta, karo ir neapykantos propaganda ardo pačius ESBO visapusiško saugumo Europoje principo pamatus. Propagandos naudojimas konfliktų metu prilygsta benzino įliejimui į ugnį⁵. Propaganda kursto ir eskaluoja konfliktą. Ji trukdo siekti nusiginklavimo, saugumo ir bendradarbiavimo. Todėl priešiškos propagandos atsisakymas, vadinamasis moralinis nusiginklavimas, laikomas esminiu elementu vykdant bet kokias priemones, kad būtų išvengta naujo konflikto ir užkirstas kelias mintims apie karo kurstymą žmonių galvose.

---

⁵ ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei 2013 m. lapkričio 28 d. – 2014 m. birželio 18 d. eilinė ataskaita Nuolatinėi Tarybai. 2 p. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/119957?download=true>.

2. Tarptautiniai standartai

„Moralinio nusiginklavimo“ idėją pirmą kartą iškelė Lenkija 1931 m. Tautų Sąjungoje; į Jungtinių Tautų Organizaciją ji atėjo su Sovietų Sąjunga 1947 m. Ši idėja praktikoje nebuvo įgyvendinta iš esmės dėl to, kad šaltojo karo metu liberaliosios demokratijos priešinosi karo propagandai ir agresijos ideologijai, pabrėždamos, kad į taiką turi vesti švietimas ir karo kurstytojų paviešinimas, o ne žodžio laisvės užgniaužimas⁶.

Viso šaltojo karo metu propaganda buvo pagrindinis abiejų šalių ginklas, o radijo transliacijų trukdymai – labiau Rytų naudojama gynybos priemonė. Tokie radijo signalų trukdymai, kuriuos sovietai retai kada pripažindavo, beveik niekuomet nebuvo interpretuojami kaip kovos su karo propaganda ar diskriminuojančia kalba priemonė. Aiškinta, kad radijo pranešimai apskritai yra agresyvūs, „priešiški ir ardantys“ komunistinę ideologiją bei vidaus tvarką. Radijo signalų trukdymai buvo pasmerkti 1947 m. Tarptautinėje telekomunikacijų konvencijoje ir 1950 m. Jungtinių Tautų (JT) Generalinėje Asamblėjoje.

Viena beveik užmiršta tarptautinė sutartis, nors ir pasenusi, išlieka aktuali šiame kontekste. Tai 1936 m. Tautų Sąjungos sutartis – Tarptautinė konvencija dėl radijo transliacijų naudojimo taikos tikslais⁷, kuria valstybės įsipareigojo „riboti pasisakymus, keliančius grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui“. Šia konvencija, kurios šalimis, nors ir formaliai, vis dar yra kai kurios valstybės, tarp jų ir Rusijos Federacija, Latvija bei Estija, šalių vyriausybės įpareigojamos uždrausti ir neleisti savo teritorijose jokių transliacijų, kurios „pagal savo pobūdį kursto bet kurios teritorijos gyventojus imtis veiksmų, prieštaraujančių šalies vidaus tvarkai ar teritorijos saugumui“. Konvencijoje yra panaši nuostata ir dėl „karo kurstymo prieš kitą aukštąją susitariančią šalį“. Ši nuostata vienodai galioja ir valstybės veikėjū, ir privačių asmenų pasisakymams.

Beje, šia konvencija taip pat draudžiama transliuoti melagingas žinias. Tai primena mums, kad svarbu išlaikyti pusiausvyrą tarp žodžio laisvės ir įsipareigojimo užkirsti kelią karo propagandai bei neapykantą kurstantiems pasisakymams.

---

⁶ Murty B. S. *The International Law of Propaganda: The Ideological Instrument and World Public Order* (Tarptautinė propagandos teisė: ideologinė priemonė ir pasaulio viešoji tvarka) (*New Haven Studies in International Law and World Public Order*). Kluwer, 1989. 233–234 p.

⁷ Prieiga per internetą: <https://treaties.un.org/pages/LONViewDetails.aspx?src=LON&id=509&chapter=30&lang=en>.

2.1. Jungtinės Tautos

Po Antrojo pasaulinio karo minėtą pusiausvyrą geriausiai apibrėžė Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto (TPPTP) 19 ir 20 straipsnių nuostatos. 19 straipsnyje numatyta, kad:

- „1. Kiekvienas žmogus turi teisę nekliudomai laikytis savo įsitikinimų.
2. Kiekvienas žmogus turi teisę į saviraiškos laisvę; ši teisė apima laisvę nekliudomai ieškoti, gauti ir perteikti visokią informaciją bei idėjas, nepaisant valstybių sienų, žodžiu, raštu arba per spaudą, arba meninėmis išraiškos formomis, arba kitokiais būdais savo nuožiūra.
3. Naudojantis šio straipsnio 2 dalyje numatytomis laisvėmis atsiranda ypatingos pareigos ir ypatinga atsakomybė. Todėl naudojimasis gali būti tam tikrais atžvilgiais ribojamas, tačiau tik tiek, kiek numato įstatymai ir yra būtina:
  - a) kitų asmenų teisėms ir reputacijai gerbti;
  - b) valstybės saugumui, viešajai tvarkai, gyventojų sveikatai ar dorovei apsaugoti.“

Jeigu 19 straipsnio nuostatos yra išsamiai išnagrinėtos ir nuosekliai perteiktos, tai 20 straipsnis yra mažiau mokslinis ir politinis. Jame teigiama:

- „1. Bet kokia karo propaganda draudžiama įstatymu.
2. Kiekvienas tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo atvejis, kai yra skatinama diskriminacija, nesantaika ar smurtas, draudžiamas įstatymu.“

Pastangų užkirsti kelią karams ir su žmogaus teisėmis susijusiai diskriminacijai svarba yra puikiai žinoma ir gana aiški: šių laikų istorijoje gausu agresijos, rasizmo ir netolerancijos kurstymo, peraugusio į karo veiksmus, genocidą ir nusikaltimus žmonijai, pavyzdžių. Karo propagandos skleidimas ir diskriminavimo bei smurto dėl tautybės, rasės ar įsitikinimų kurstymas pažeidžia esmines žmogaus teises, numatytas TPPTP, ir kelia grėsmę „visų žmonijos

narių orumui“, „lygioms bei neatimamoms teisėms“, kurios yra „laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas“ (kaip teigiama TPPTP preambulėje). Tokia saviraiškos laisvė dažnai yra priemonė silpnesnių gyventojų grupių teisėms ir laisvėms paminti; tai išpuolis prieš pačią žmoniją.

Karo propaganda iš tiesų yra smurto kurstymo forma, skatinanti neapykantą nacionaliniais, rasiniais ar religiniais pagrindais.

20 straipsnio 1 ir 2 punktai yra neatsiejami vienas nuo kito. Karo propaganda iš tiesų yra smurto kurstymo forma, skatinanti neapykantą nacionaliniais, rasiniais ar religiniais pagrindais. Toks smurto kurstymas dažnai perauga į karo propagandą ir į patį karą. Atsižvelgiant į 20 straipsnio parengiamąją medžiagą, galima teigti, kad šio straipsnio 1 punkte kalbama apie tiesioginį karo kurstymą, o 2 punkte – apie karo propagandos ištakas. Be to, kai kurios valstybės primygtinai reikalavo įtraukti 2 punktą, kadangi karo propagandos draudimas pats savaime nebūtų veiksminga ilgalaikės taikos ir konfliktų prevencijos priemonė⁸.

Ekspertai linkę sutikti, kad karo propagandos ir neapykantos kurstymo draudimas yra ne tik žiniasklaidos, bet ir valstybės bei kitų privačių veikėjų atsakomybė. Pagrindinis debatų dėl karo propagandos draudimo klausimas yra tai, ar ši sąvoka apsiriboja tiesioginiu „karo kurstymu“, ar ji taip pat apima propagandą, kuri pasitarnauja kaip pasirengimo būsimam karui priemonė arba užkerta kelią taikiam ginčų suregulavimui⁹.

Mokslininkai taip pat pabrėžia, kad nors galingos žiniasklaidos korporacijos iš tiesų gali inicijuoti ir pasinaudoti savo turimomis priemonėmis skleisti propagandą, kurios valstybė, atidūrusi pilietinių neramumų apsiaustyje, galbūt negali neutralizuoti, mažai tikėtina, jog propaganda būtų „paskleista bent jau be netiesioginės trečios valstybės paramos“¹⁰.

⁸ Kearney, Michael G. *The Prohibition of Propaganda for War in International Law* (Karo propagandos draudimas tarptautinėje teisėje). Oxford University Press, 2007. 128, 131 p.

⁹ Ibid. 5–6 p.

¹⁰ Ibid. 9 p. Taip pat žr. 101, 134, 142–145, 168 p.

19 ir 20 straipsnių tarpusavio sąveikos ir pusiausvyros teismų praktikoje analizė yra nepaprastai įdomus – labiau meninis nei mokslinis – tyrimas¹¹. Tačiau šios pusiausvyros paieškų procesas neabejotinai leidžia geriau suvokti viena kitą papildančias žodžio laisvės ir lygybės vertes¹².

Gilinantį į 19 ir 20 straipsnių tarpusavio ryšį, būtina paminėti vadinamąsias Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto (JT ŽTK) Bendrąsias pastabas Nr. 11 ir Nr. 34¹³.

Bendroji pastaba Nr. 34 tapo vadovėliu visiems, nagrinėjantiems ir aiškinantiems TPPTP saviraiškos laisvės nuostatas. Šiame dokumente (50 punkte) pabrėžiama, kad „apribojimas 20 straipsnio pagrindu taip pat turi atitikti 19 straipsnio 3 punktą“ ir (52 punktą) „visais atvejais, kai valstybė riboja saviraiškos laisvę, tokius draudimus ir jų nuostatas būtina pagrįsti griežtai vadovaujantis 19 straipsniu“. Šios Bendrosios pastabos Nr. 34 išvados akivaizdžiai atspindi įvairių mokslininkų išreikštą nuomonę¹⁴, taip pat ir 2008 m. vykusiame

---

¹¹ Pech, Laurent. *Balancing Freedom of the Press with Competing Rights and Interests: A Comparative Perspective* (Spaudos laisvės ir tarpusavyje konkuruojančių teisių bei interesų derinimas iš lyginamosios perspektyvos), Eoin O'Dell (ed), *Freedom of Expression (Aldershot: Ashgate)* (2004). Žiūrėta SSRN: <http://ssrn.com/abstract=909507>. 3 p.

¹² Colliver, Sandra. *Hate Speech Laws: Do they Work?* (Įstatymai dėl neapykantos kurstymo: ar jie veikia?), Sandra Colliver, ed., *Striking a Balance: Hate Speech, Freedom of Expression and Non-Discrimination* (Pusiausvyra tarp neapykantos kurstymo, saviraiškos laisvės ir nediskriminavimo). Esekso universitetas, Londonas, 1992. 374 p. Prieiga per internetą: <http://www.article19.org/data/files/pdfs/publications/striking-a-balance.pdf>.

¹³ 19-oji Žmogaus teisių komiteto sesija. Ženeva, 1983 m. liepos 29 d. Bendroji pastaba Nr. 11 „Karo propagandos ir tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo draudimas (20 straipsnis)“. Prieiga per internetą: http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralCommentNol_1.pdf; 102-oji Žmogaus teisių komiteto sesija. Ženeva, 2011 m. liepos 11–29 d. Bendroji pastaba Nr. 34 „19 straipsnis. Nuomonės ir saviraiškos laisvė“. CCPR/C/ GC/34. Prieiga per internetą: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/GC34.pdf>.

¹⁴ Pvz., Manfredas Nowakas savo monumentalioje knygoje „U.N. Covenant on Civil and Political Rights – CCPR Commentary“ (Pilietinių ir politinių teisių paktas – PPTP – komentaras) (2-os redakcijos leidimas). Kėlis prie Reino: Engel, 2005. Pirmasis leidimas 1993 m.

¹⁵ Callamard, Agnes. Ekspertų posėdis dėl TPPTP 19 ir 20 straipsnių sąryšio: saviraiškos laisvė ir religinės neapykantos kurstymas, skatinant diskriminaciją, nesantaiką ar smurtą. JT VŽTK, 2008 m. spalio 2–3 d., Ženeva (19 str.). Prieiga per internetą: <http://www.article19.org/data/files/pdfs/conferences/iccpr-links-between-articles-19-and-20.pdf>.

JT ŽTK seminare dėl TPPTP 19 ir 20 straipsnių¹⁵; jos yra pakartotos ir kituose JT ŽTK patvirtintuose dokumentuose¹⁶.

Pažymėtina, kad ankstesnėje Bendrojoje pastaboje Nr. 11, kuri skirta 20 straipsniui aiškinti ir atitikčiai, toks tiesioginis aiškinimas nėra pateikiamas, tik nurodoma, kad tarp straipsnių 19 ir 20 nėra prieštaravimų *per se*¹⁷.

Prielaida, kad 20 straipsnis nusileidžia 19 straipsniui, kaip ir kitos Bendrosios pastabos Nr. 34 nuostatos, yra paremta JT ŽTK pateiktais ir išnagrinėtais pranešimais. Deja, šios pastabos punktas dėl 19 ir 20 straipsnių sąryšio suformuluotas tik vieno tokių pranešimų pagrindu. Kadangi ši konkreti byla susijusi su skundu dėl mokytojo skyrimo eiti nepedagogines pareigas dėl to, kad klasėje ilgą laiką plito antisemitinės pažiūros¹⁸, jos vertė šiam neoficialiam dokumentui yra ribota. Taip pat menkai padeda ir kitos trys bylos 20 straipsnio pagrindu, apie kurias pranešęs JT ŽTK: viena iš jų susijusi su antisemitiniais pasisakymais, įrašytais telefono žinutėse¹⁹; kita remiasi holokausta neigiančio asmens skundu²⁰, o trečia byla susijusi su atviro laiško, raginančio iškeldinti romus, paskelbimu vietos laikraštyje²¹. Visose šiose bylose teigiama, kad pareiškėjų saviraiškos laisvė buvo teisėtai apribota dėl neapykantos etniniais ar religiniais pagrindais draudimo bei siekiant apsaugoti bendruomenių teisę gyventi be kurstymo baimės, ir šio tikslo esamomis aplinkybėmis nebūtų galima pasiekti mažiau radikaliomis priemonėmis.

---

¹⁶ Tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo, kai skatinama diskriminacija, nesantaika ar smurtas, draudimo Rabato veiksmų planas. Keturių regioninių ekspertų seminarų, organizuotų VŽTKB 2011 m., išvados ir rekomendacijos, ekspertų priimtos Rabate, Maroke, 2012 m. spalio 5 d. 18 str. Prieiga per internetą: http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/SeminarRabat/Rabat_draft_outcome.pdf.

¹⁷ „...šie reikalaujami draudimai visiškai suderinami su 19 straipsnyje numatyta teise į saviraiškos laisvę, kuria naudojantis atsiranda ypatingos pareigos ir atsakomybė“ (Bendrosios pastabos Nr. 11 2 punktas). Prieiga per internetą: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralCommentNo11.pdf>.

¹⁸ *Malcolm Ross prieš Kanadą*, pranešimas Nr. 736/1997, JT dok. CCPR/C/70/D/736/1997 (2000). Prieiga per internetą: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/736-1997.html>.

¹⁹ *J. R. T. ir W. G. partija prieš Kanadą*, pranešimas Nr. 104/1981, JT dok. CCPR/C/OP/2 at 25 (1984). Prieiga per internetą: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/html/104-1981.htm>.

²⁰ *Robert Faurisson prieš Prancūziją*, pranešimas Nr. 550/1993, JT dok. CCPR/C/58/D/550/1993 (1996). Prieiga per internetą: <http://juris.ohchr.org/Search/Details/654>.

²¹ *Maria Vassilari ir kt. prieš Graikiją*, pranešimas Nr. 1570/2007, JT dok. CCPR/C/95/D/1570/2007 (2009). Prieiga per internetą: <http://juris.ohchr.org/Search/Details/1482>.

Nors visos žmogaus teisės neabejotinai yra tarpusavyje susijusios pagal savo prigimtį, Bendrosios pastabos Nr. 34 išvadą dėl atitikties reikėtų kruopščiai išnagrinėti keliais esminiais aspektais²².

Pirma, žmogaus teisė nėra savaime numatyta 20 straipsnyje. Nors pagal numerį jis eina po 19 straipsnio, o kai kurie autoriai (Parsch, 1981) net vadina jį 19 straipsnio 4 punktu, 20 straipsnyje įtvirtinta atskira norma.

Kiti šį glaudų minėtų dviejų straipsnių sąryšį sieja su jų „rengimo istorija“ (McGonagle, 2008)²³.

20 straipsnis taip pat gali būti siejamas su žmogaus teisėmis į nediskriminavimą ir gyvybę, numatytomis 26 ir 6 straipsniuose. Be to, 20 straipsnis gali būti aiškinamas 18 straipsnyje įtvirtintos teisės į minties laisvę kontekste (Richter, 2015a).

19 ir 20 straipsniai skiriasi savo tikslais ir papildo vienas kitą: 19 straipsnio 3 dalyje atsižvelgiama į žalą, kurią saviraiškos laisvė gali padaryti kitų asmenų teisėms ir reputacijai, valstybės saugumui, viešajai tvarkai, gyventojų sveikatai ar dorovei. 20 straipsniu siekiama užkirsti kelią žmonių žūtims ir diskriminavimui.

Antra, labai skiriasi 20 straipsnio ir 19 straipsnio 3 dalies įgyvendinimo būdai. Pakto 20 straipsniui įgyvendinti reikalingi konkretūs valstybės veiksmai – tiesioginis *draudimas*, įtvirtintas teisės aktuose (greičiausiai baudžiamuosiuose), o 19 straipsnyje tik numatyta, kad tam tikras *apribojimas* yra *leistinas* esant tam tikroms aplinkybėms („gali būti tam tikrais atžvilgiais ribojamas“)²⁴. Taigi, apribojimai, numatyti 19 straipsnyje, yra leistini, o 20 straipsnyje – privalomi.

²² Richter, Andrei. *The Relationship between Freedom of Expression and the Ban on Propaganda for War* (Santykis tarp saviraiškos laisvės ir karo propagandos draudimo). *European Yearbook on Human Rights 2015*. W. Benedek, F. Benoit-Rohmer, M. Kettemann, B. Kneihls, M. Nowak (Eds.). Gracas: *Intersentia*, 2015. 496 p.

²³ Callamard, Agnes. Ekspertų posėdis dėl TPPTP 19 ir 20 straipsnių sąryšio: saviraiškos laisvė ir religinės neapykantos kurstyimas, skatinant diskriminaciją, nesantaiką ar smurtą. JT VŽTK, 2008 m. spalio 2–3 d., Ženeva. (19 str.). Prieiga per internetą: <http://www.article19.org/data/files/pdfs/conferences/iccpr-links-between-articles-19-and-20.pdf>.

²⁴ Prieiga per internetą: <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>.

Trečia, 20 straipsnis *neprivalo* atitikti 19 straipsnio. Abiem straipsniams gali būti taikomas bendresnis pagrindas. TPPTP 5 straipsnio 1 dalyje pabrėžiama, kad „jokia šio Pakto nuostata negali būti aiškinama kaip numatanti kokios nors valstybės, kokios nors grupės ar kokio nors asmens teisę vykdyti kokią nors veiklą arba atlikti kokius nors veiksmus, kuriais siekiama panaikinti kokias nors šiame Pakte pripažintas teises ar laisves arba jas apriboti labiau negu numatyta šiame Pakte“. Šia prasme saviraiškos laisvė pagal TPPTP turėtų būti aiškinama kaip neapimanti karo propagandos ir neapykantos kurstymo, kuriuo skatinama diskriminacija, nesantaika ar smurtas.

Saviraiškos laisvė pagal TPPTP turėtų būti aiškinama kaip neapimanti karo propagandos ir neapykantos kurstymo, kuriuo skatinama diskriminacija, nesantaika ar smurtas.

Kalbant apie saviraiškos laisvės apribojimo minėtais pagrindais sąlygas, paprastai daroma nuoroda į 19 straipsnio 3 dalį, kurioje teigiama, kad ribojimai turi būti *numatyti įstatymuose*. Tačiau tą patį teigia ir 20 straipsnis. Tai gi visais atvejais būtina laikytis „įstatymo“ sąvokos apibrėžimo. Bendrojoje pastaboje Nr. 34, paremtoje JT ŽTK pranešimais, teisingai pabrėžiama, kad „įstatymą“ apibūdina jo formuluotė, kuri turi būti gana tiksli ir suprantama visuomenei. Be to, tokiu „įstatymu“ negali būti suteikiama nevaržoma apribojimų laisvė, o apribojimai turi atitikti proporcingumo principą ir nebūti taikomi per plačiai.

Nagrinėjant apribojimų taikymo priežastis, skirtingai nei Europos žmogaus teisių konvencijos (EŽTK)²⁵ 10 straipsnyje (taip pat skirtingai nei, pavyzdžiui, TPPTP 21 ir 22 straipsniuose), *būtinumo demokratinėje visuomenėje* kriterijus TPPTP 19 straipsnyje nepaminėtas. 20 straipsnyje, priešingai, pagal savo sumanymą, ne pagal esmę, karo propagandos ir neapykantos kurstymo draudimas implikuojamas tik tada, jeigu tai „būtina demokratinėje visuomenėje“.

²⁵ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). Prieiga per internetą: <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm>.

Pažymėtina, kad būtent 19 straipsnis turėtų būti suprantamas 20 straipsnio kontekste, kadangi jame turėtų būti draudžiama taikyti „griežtesnius neapykantos kurstymo apribojimus, nei to reikia pagal 20 straipsnio 2 dalį“²⁶. Kitaip tariant, „draudimas, nustatytas pagal 20 straipsnio nuostatas, negali pagrįsti 19 straipsnio pažeidimo“²⁷. Ekspertai pritaria, kad 20 straipsnio 1 dalyje kalbama tik apie „minimalios sudėties nusižengimą, <...> kuris negali ir neturi būti draudžiamas pagal vidaus teisės aktus“ ir neturėtų „padidinti grėsmės žodžio laisvei“²⁸.

Ypač įdomios pirmosios JT Generalinės Asamblėjos rezoliucijos (110 (II), 290 (IV), 380 (V)) dėl pavojingos propagandos, kuriomis buvo pasmerkta „propaganda, nukreipta prieš taiką“. Pažymėtina, kad jau tada Generalinė Asamblėja išsamiai nagrinėjo šią problemą, teigdama, kad tokia propaganda reiškia ne tik konfliktų ar agresijos veiksmų kurstymą, bet ir yra „priemonė tautoms izoliuoti nuo bet kokių kontaktų su išoriniu pasauliu, užkertant kelią tarptautinių įvykių informavimui per spaudą, radiją bei kitas žiniasklaidos priemones ir taip trukdant tautų tarpusavio supratimui“. JT taip pat yra nurodžiusios, kad trečiasis elementas, būdingas karo propagandai, yra „priemonės, kurių imasi Jungtinių Tautų veiksmams taikos vardan nutylėti ar iškreipti arba siekiant neleisti žmonėms sužinoti kitų valstybių narių požiūrių“²⁹. Nustatydamą karo propagandos ir žodžio laisvės slopinimo sąryšį, Generalinė Asamblėja pabrėžė, kad propagandos tikslai gali būti pasiekti atimant iš žiniasklaidos laisvę nušviesti aktualius įvykius ir nuomones.

Jungtinės Tautos yra priėmusios daug dokumentų, kuriais draudžiama rasinė diskriminacija, įskaitant **rasistinių pažiūrų ir idėjų propagandos** draudimą. Tokios nuostatos randamos, pavyzdžiui, 1945 m. *Jungtinių Tautų Chartijoje*

²⁶ Mendel, Toby. (2012). *Does International Law Provide for Consistent Rules on Hate Speech?* (Ar tarptautinėje teisėje numatytos nuoseklios taisyklės dėl neapykantos kurstymo), *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*. Eds.: M. Herz and P. Molnár. Kেমbridžas: Cambridge University Press. 419 p.

²⁷ McGoldrick, D. (1991). *The Human Rights Committee: its role in the development of the International Covenant on Civil and Political Rights* (Žmogaus teisių komiteto vaidmuo rengiant Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą). Oksfordas: Clarendon Press. 491 p.

²⁸ Whitton, John B., Larson, Arthur. *Propaganda: Towards Disarmament in the War of Words* (Propaganda: nusi-ginklavimo žodžių kare link). Niujorkas: Oceana Publications, 1964. 256 p.

²⁹ Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 381 dėl propagandos prieš taiką pasmerkimo.

(preambulės 2 pastraipa, 1 straipsnio 3 dalis, 13 straipsnio 1 dalies b punktas, 55 straipsnio c dalis, 76 straipsnio c dalis), 1948 m. *Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje* (1, 2 ir 7 straipsniai) bei 1966 m. *Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte* (2 straipsnio 1 dalis, 20 straipsnio 2 dalis, 26 straipsnis).

Tiesiogiai labiausiai susijusi sutartis yra 1965 m. *Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo*, kurią ratifikavo beveik visos ESBO dalyvaujančios šalys – iš jų 10, įskaitant Jungtines Amerikos Valstijas, su išlygomis dėl Konvencijos 4 straipsnio. Šiame straipsnyje numatyta:

„Valstybės dalyvės smerkia visokią propagandą ir visas organizacijas, kurios remiasi vienos rasės ar tam tikros odos spalvos ar tautybės žmonių grupės pranašumo idėjomis ar teritorijomis arba bando pateisinti ar skatinti rasinę neapykantą ir diskriminaciją, nesvarbu, kokios formos jos būtų; jos įsipareigoja imtis neatidėliotinių ir veiksmingų priemonių prieš bet kokį tokios diskriminacijos kurstymą ar diskriminacinius veiksmus ir, atsižvelgdamos į Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos principus ir šios Konvencijos 5 straipsnyje aiškiai išdėstytas teises, *inter alia*:

a) skelbia įstatymu baudžiamu nusikaltimu idėjų, pagrįstų rasiniu pranašumu ar neapykanta, platinimą, visokią rasinės diskriminacijos kurstymą, taip pat visus smurto veiksmus ar tokių veiksmų kurstymą prieš kokią nors rasę ar kitos odos spalvos ar tautybės asmenų grupę, taip pat bet kokį rasinės veiklos rėmimą, įskaitant jos finansavimą.“

2.2. Europos Taryba

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (EŽTK), dažnai vadinama Europos konvencija, yra svarbiausias Europos Tarybos dokumentas. Jos tekste nėra nuostatų, atitinkančių TPPTP 20 straipsnį³⁰. Todėl kyla klausimas, ar tikslinės grupės nariai turi laukti, kol juos nužudys, ar jie gali pasinaudoti kokiomis nors priemonėmis pagal EŽTK, pavyzdžiui, jos 10 straipsniu („Saviraiškos laisvė“), įpareigojančiu valstybę imtis prevencinių veiksmų³¹?

Šis klausimas yra gana retorinis, kadangi ekspertai ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT, Teismas) praktika, laikoma pagrindiniu Europos žmogaus teisių konvencijos įgyvendinimo instrumentu, dažnai remiasi EŽTK 17 straipsniu kaip kovos su karo propaganda ir neapykantos pasisakymais priemone. 17 straipsnyje („Piktnaudžiavimo teisėmis uždraudimas“) teigiama:

„Jokia šios Konvencijos nuostata negali būti aiškinama kaip suteikianti kuriai nors valstybei, grupei ar asmeniui teisę vykdyti kokią nors veiklą ar atlikti kokį nors veiksma, kuriais siekiama panaikinti kokias nors šioje Konvencijoje numatytas teises ir laisves ar jas apriboti daugiau nei numatyta šioje Konvencijoje.“

Šiuo straipsniu EŽTT įgalinamas pripažinti bet kokią veiklą, nukreiptą prieš Konvencijoje numatytas žmogaus teises (ypač teisę į gyvybę ir nediskriminavimą), veikla, kuriai apskritai negali būti taikoma apsauga pagal EŽTK, įskaitant jos 10 straipsnį dėl saviraiškos laisvės, kuriame teigiama:

„1. Kiekvienas turi teisę į saviraiškos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti savo nuomonę, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas valdžios institucijų

³⁰ Skirtingai nei kitas regioninis mechanizmas – Amerikos žmogaus teisių konvencija, kurios 13 straipsnio 5 dalyje teigiama: „Bet kokia karo propaganda ir tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymas, skatinant neteisėtą smurtą ar bet kokius kitus neteisėtus veiksmus prieš asmenį ar asmenų grupę bet kokiais pagrindais, įskaitant rasę, odos spalvą, religiją, kalbą ar etninę kilmę, yra teisės pažeidimai, draudžiami pagal įstatymus.“ Prieiga per internetą: http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm.

³¹ Hampson, Françoise J. *Freedom of expression in situations of emergency and armed conflict* (Saviraiškos laisvės nepaprastosios padėties ir ginkluotų konfliktų atvejais). *Freedom of Expression: Essays in honour of Nicolas Bratza. Casadevall, J. et al. (eds.)*. Strasbūras: Europos Taryba, 2012. 456 p.

netrukdomam ir nepaisant valstybės sienų. Šis straipsnis netrukdo valstybėms licencijuoti radijo, televizijos ar kino įstaigų.

2. Naudojimasis šiomis laisvėmis, kadangi tai susiję ir su pareigomis bei atsakomybe, gali būti priklausomas nuo tam tikrų formalumų, sąlygų, apribojimų ar sankcijų, kurias nustato įstatymas ir kurios demokratinėje visuomenėje būtinos valstybės saugumo, teritorinio vientisumo ar visuomenės apsaugos interesams, siekiant užkirsti kelią viešos tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, apsaugoti žmonių sveikatą ar moralę, taip pat kitų asmenų garbę ar teises, užkirsti kelią įslaptintos informacijos atskleidimui arba užtikrinti teisminės valdžios autoritetą ir nešališkumą.”

Kitaip tariant, Teismo nuomone, teisės į saviraiškos laisvę naudojimas tikslams, prieštaraujantiems EŽTK tekstui ir dvasiai, nėra saugomas pagal EŽTK.

Bet kokiai veiklai, nukreiptai prieš Konvencijoje numatytas žmogaus teises (ypač teisę į gyvybę ir nediskriminavimą), apskritai negali būti taikoma apsauga pagal EŽTK, įskaitant jos 10 straipsnį dėl saviraiškos laisvės.

Teismas yra konstatavęs, kad „pastaboms, nukreiptoms prieš Konvencijos pagrindines vertybes“, 10 straipsnio apsauga netaikoma remiantis Konvencijos 17 straipsniu³². Taigi, byloje *Garaudy prieš Prancūziją*³³ dėl, *inter alia*, knygos autoriaus, kuris savo knygoje sistemingai ginčijo nacių nusikaltimus žydų bendruomenei, apkaltinimo neigus nusikaltimus prieš žmoniją Teismas nustatė, kad pareiškėjo skundas pagal 10 straipsnį yra *ratione materiae* nesuderinamas su Konvencijos nuostatomis. Savo išvadą Teismas grindė tuo, kad pagrindinis pareiškėjo knygos turinys ir bendroji mintis, taigi ir jos „tikslas“, yra akivaizdžiai revizionistinis ir todėl prieštarauja Konvencijos pagrindinėms vertybėms, konkrečiai – teisingumui ir taikai. Remdamasis šiuo pastebėjimu, Teismas padarė išvadą, kad knygos autorius pasinaudojo teise į saviraiškos

³² Žr. *Lehideux ir Isorni prieš Prancūziją*, 1998 m. rugsėjo 23 d., Teismo praktikos rinkinio 1998-VII 47 ir 53 dalys, *Orban ir kiti prieš Prancūziją*, paraiškos Nr. 20985/05, 34 dalis, 2009 m. sausio 15 d.

³³ Paraiškos Nr. 65831/01, EŽTT 2003-IX.

laisvę tikslais, prieštaraujančiais Konvencijos tekstui ir dvasiai, tokiu būdu iškreipdamas 10 straipsnio tikrąją paskirtį. Tokią pačią išvadą Teismas padarė ir byloje *Norwood prieš Jungtinę Karalystę*³⁴ dėl teisės į saviraiškos laisvę panaudojimo islamofobijos tikslais, taip pat byloje *Pavel Ivanov prieš Rusiją*³⁵ dėl teisės į saviraiškos laisvę panaudojimo antisemitiniais tikslais.

Byloje *Molnar prieš Rumuniją*³⁶ Teismas nagrinėjo atvejį, kai asmuo buvo apkaltintas platinęs vaizdinę propagandinę medžiagą (plakatus), kurios turinys skatino etninių grupių neapykantą, diskriminaciją ir anarchiją. Teismas nustatė, kad pareiškėjo namuose rastų plakatų turinys išreiškė įvairias pareiškėjo nuomones. Kai kurie plakatai nebuvo šokiruojantys, tačiau kituose plakatuose skelbiamas turinys galėjo kurstyti gyventojų įtampą, ypač Rumunijos kontekste. Šiuo atžvilgiu Teismas atkreipė ypatingą dėmesį į plakatus, kuriuose daroma nuoroda į romų tautinę mažumą ir homoseksualių asmenų mažumą. Šių plakatų turiniu siekiama kurstyti neapykantą minėtoms mažumų grupėms, todėl jie kelia rimtą grėsmę viešajai tvarkai ir prieštarauja svarbiausioms vertybėms, kurios yra Konvencijos ir demokratinės visuomenės pagrindas. Tokie veiksmai nesuderinami su demokratija ir žmogaus teisėmis, kadangi jais pažeidžiamos kitų asmenų teisės. Todėl pagal Konvencijos 17 straipsnį pareiškėjas negali remtis teise į saviraiškos laisvę.

Ir priešingai – EŽTT nustatė, kad politikui nesutikus kvalifikuoti 1915 m. įvykių kaip genocido nebuvo siekiama kurstyti neapykantos prieš armėnus *per se*, ir todėl nepritaikė Konvencijos 17 straipsnio. Pareiškėjui niekada nebuvo iškelta byla ir jis nebuvo nuteistas dėl siekimo pateisinti genocidą ar neapykantos kurstymo. Teismas nustatė, kad ginčijamas politikos pripažinimas kaltu buvo „trukdymas“ jam pasinaudoti Konvencijos 10 straipsnyje įtvirtintomis teisėmis³⁷.

³⁴ Paraiškos Nr. 23131/03, EŽTT 2004-XI.

³⁵ Paraiškos Nr. 35222/04, 2007 m. vasario 20 d.

³⁶ Paraiškos Nr. 16637/06, 2012 m. spalio 23 d.

³⁷ 2015 m. spalio 15 d. Didžiosios kolegijos sprendimas byloje *Peringek prieš Šveicariją* (paraiškos Nr. 27510/08, 2013 m. gruodžio 17 d.).

EŽTT taip pat yra suformavęs tvirtą praktiką dėl paties 10 straipsnio taikymo propagandos srityje. Teismas daugelyje sprendimų nurodęs, kad teisė į saviraiškos laisvę galioja ne tik *informacijai ar idėjoms*, kurios priimamos palankiai arba laikomos neužgauliomis ar ignoruotinomis, bet ir toms, kurios yra įžeidžiančios, šokiruojančios ar trikdančios valstybę ar kurią nors visuomenės dalį³⁸. Pastaruoju metu tokio pobūdžio sprendimai buvo priimti bylose *Mouvement raëlien suisse prieš Šveicariją*³⁹ ir *Animal Defenders International prieš Jungtinę Karalystę*⁴⁰. Tokie yra pliuralizmo, tolerancijos ir liberalumo, be kurių nėra demokratinės visuomenės, reikalavimai. Be to, žurnalistinė laisvė taip pat apima galimybę panaudoti tam tikro laipsnio perdėjimo ar net provokacines priemones⁴¹.

Teismas nuolat pabrėžia, kad 10 straipsnis negarantuoja neribotos saviraiškos laisvės net ir visuomenei svarbių klausimų nušvietimo spaudoje atvejais. Vadovaujantis 10 straipsnio 2 dalimi, naudojimasis šiomis laisvėmis susijęs su „pareigomis ir atsakomybe“, kurios galioja ir žiniasklaidai. Tokios pareigos ir atsakomybė tampa svarbios iškilus klausimui, pavyzdžiui, dėl pavojaus nacionaliniam saugumui ir teritoriniam šalies vientisumui⁴². Kaip nurodyta 10 straipsnyje, naudojimuisi šia laisve taikomos tam tikros išimtys, kurių aiškinimas turi būti griežtai apibrėžtas, o tokių apribojimų būtinumas turi būti įtikinamai nustatytas.

Remiantis „pareigomis ir atsakomybe“, susijusiomis su naudojimusi saviraiškos laisve, 10 straipsnyje numatyta apsauga žurnalistams teikiant informaciją visai visuomenei svarbiais klausimais taikoma su sąlyga, kad žurnalistai veikia sąžiningai ir teikia tikslią bei patikimą informaciją, laikydamiesi žurnalistikos etikos reikalavimų⁴³.

Norėdamas nustatyti būtinumą demokratinėje visuomenėje, Teismas turi įvertinti, ar „kišimusi“, dėl kurio reiškiamas skundas, patenkinamas „neatidėliotinas visuomeninis poreikis“, ar jis yra proporcingas teisėtam tikslui, kurio

³⁸ *Stoll prieš Šveicariją* [Didžioji kolegija], paraiškos Nr. 69698/01, 101 p., EŽTT 2007-V.

³⁹ Paraiškos Nr. 16354/06, 48 p., EŽTT 2012.

⁴⁰ Paraiškos Nr. 48876/08, 100 p., EŽTT 2013.

⁴¹ Žr. 1997 m. vasario 24 d. sprendimą byloje *De Haes ir Gijssels prieš Belgiją*.

⁴² *Han prieš Turkiją*, paraiškos Nr. 50997/99, 2005 m. rugsėjo 13 d.

⁴³ Žr. 1996 m. kovo 27 d. sprendimą byloje *Goodwin prieš Jungtinę Karalystę*, sprendimų ir nutarčių rinkiniai 1996-II, 39 p., *Fressoz ir Roire prieš Prancūziją* [Didžioji kolegija], paraiškos Nr. 29183/95, 54 p., EŽTT 1999-I.

siekiami, ir ar priežastys, kurias nacionalinės valdžios institucijos nurodo kaip kišimosi pagrindą, yra tinkamos ir pakankamos⁴⁴.

Byloje *Zana prieš Turkiją*⁴⁵ Teismo didžioji kolegija nagrinėjo buvusios Dijarbaktyto merės interviu išsakytą teiginį apie teroristų organizaciją Kurdistano darbo partiją (KDP). Šis interviu buvo paskelbtas viename didžiųjų šalies dienraščių. Nors konkreti frazė buvo ir kontroversiška, ir dviprasmiška, Teismas padarė išvadą, kad merei skirta laisvės atėmimo bausmė nepažeidė Konvencijos 10 straipsnio. Šis pasakymas negalėjo būti aiškinamas atskirai nuo konteksto ir turėjo ypatingos reikšmės konkrečiomis šio atvejo aplinkybėmis: interviu sutapo su KDP įvykdytais kruvinais išpuoliais prieš civilius gyventojus Turkijos pietryčiuose. Todėl parama KDP, apibūdinta kaip „tautinio išsilaisvinimo judėjimas“, buvo prilyginta veiksams, galintiems tame regione pabloginti padėtį, kuri ir taip buvo kritinė. Taigi, skirta bausmė galėjo būti pagrįstai traktuojama kaip atsakas į neatidėliotiną visuomeninį poreikį, o įsikišimas šiuo atveju buvo pripažintas proporcingu teisėtam tikslui, kurio siekiama. Teismo sprendime teigiama, kad „tuo metu, kai Turkijos pietryčių regione vyko rimti neramumai, toks regione gerai žinomos politinės veikėjos pareiškimas galėjo turėti tokių pasekmių, kurios pateisina nacionalinių valdžios institucijų sankciją, skirtą siekiant išsaugoti šalies ir visuomenės saugumą“.

Byloje *Kommersant Moldovų prieš Moldovą*⁴⁶ EŽTT nustatė 10 straipsnio pažeidimą, kadangi laikraštis („Kommersant Moldovų“) buvo priverstas užsidaryti, nenurodžius konkrečių priežasčių ar konkrečių jame paskelbtų frazių, kėlusią grėsmę šalies saugumui ir teritorijos vientisumui. Laikraštyje buvo paskelbta keletas straipsnių, kritikuojančių Moldovos valdžios institucijas dėl jų veiksmų, susijusių su Padniestrės Moldavijos Respublikos (PMR) atsiskyrimu, ir skelbiančių aštrią kai kurių PMR ir Rusijos lyderių kritiką Moldovos vyriausybės atžvilgiu. Šalies vidaus teismai nurodė uždaryti laikraštį, pripažindami, kad minėtais straipsniais buvo viršytos įstatymų nustatytos ribos ir keliamas pavojus Moldovos teritoriniam vientisumui, šalies saugumui ir viešajai tvarkai, taip pat sudaromos galimybės viešosios tvarkos pažeidimams ir nusikaltimams tuo pažeidžiant šalies konstituciją. Vidaus teismai

⁴⁴ Žr. 1979 m. balandžio 26 d. sprendimą byloje *Sunday Times prieš Jungtinę Karalystę* (Nr. 1), A serija, Nr. 30, 62 p.

⁴⁵ 1997 m. lapkričio 25 d. sprendimas, pareiškimo Nr. 69/1996/688/880.

⁴⁶ 2007 m. sausio 9 d. sprendimas, pareiškimo Nr. 41827/02.

nenurodė, kokie pasakymai ar frazės kėlė grėsmę, tiesiog konstatavo, kad minėti straipsniai nebuvo sąžininga valdžios institucijų viešųjų pareiškimų santrauka.

EŽTT nustatė, kad uždarant buvo pažeista laikraščio teisė į saviraiškos laisvę, nors vėliau laikraštis ir buvo perregistruotas kitu pavadinimu „Kommersant-Plus“. Toks įsikišimas galėjo būti laikomas teisėto tikslo apsaugoti Moldovos Respublikos saugumą ir teritorinį vientisumą siekimu, atsižvelgiant į jautrią ginčijamų straipsnių temą ir kartais aštrią straipsnių kalbą. Tačiau, EŽTT nuomone, vidaus teismai nepateikė svarbių ir pakankamų argumentų, pateisinančių minėtą įsikišimą, iš esmės apsiribodami taikytinų teisės normų pacitavimu. Vidaus teismai konkrečiai nenurodė probleminių pareiškėjo teiginių bei kaip jie sukėlė grėsmę šalies nacionaliniam saugumui, teritoriniam vientisumui, apšmeižė šalį ar jos prezidentą. Nacionaliniai teismai visiškai nenagrinėjo tokio įsikišimo būtinumo. Vienintelė pateikta analizė apsiribojo klausimu, ar laikraščio straipsnius galima laikyti sąžiningu viešų pasisakymų atkartojimu, už kuriuos laikraštis negali būti laikomas atsakingu pagal nacionalinę teisę. Kadangi nacionalinių teismų nurodytos priežastys yra nepakankamos, EŽTT nutarė, kad nacionalinių teismų sprendimai nebuvo pagrįsti pakankamu faktinių bylos aplinkybių vertinimu.

Byloje *Ceylan prieš Turkiją*⁴⁷ pareiškėjas, profesinės sąjungos lyderis, buvo nu-teistas vienu metų ir aštuonių mėnesių laisvės atėmimo bausme ir neteko tam tikrų politinių bei socialinių teisių dėl „nusikaltimo dėl gyventojų neapykantos ir priešiško kurstymo etninės ar regioninės kilmės arba socialinės klasės pagrindais“. EŽTT nustatė, kad paskirta bausmė yra neproporcinga, kadangi straipsnyje, dėl kurio buvo iškelta byla, nepaisant jo tulžingos kalbos, neskatinamas smurto naudojimas, ginkluotas pasipriešinimas ar sukilimas. Teismo nuomone, būtent į šį faktą reikia atkreipti dėmesį.

Toks pats kurstymo sudėties nebuvimo argumentas nurodytas byloje *Erdoğdu ir Ince prieš Turkiją*⁴⁸. Šiuo atveju pareiškėjai buvo pripažinti kaltais dėl separatistinės propagandos skleidimo žurnale, kurio redaktoriumi ir žurnalistu jie buvo. Teismas nurodė, kad žurnale buvo paskelbtas interviu su Turkijos sociologu, kuris išdėstė savo nuomonę dėl galimų Turkijos valstybės pozicijos kurdų klausimu

⁴⁷ 1999 m. liepos 8 d. sprendimas, pareiškimo Nr. 23556/94.

⁴⁸ Pareiškimai Nr. 25067/94 ir Nr. 25068/94, EŽTT 1999-IV.

pasikeitimų. Teismas nustatė, kad interviu pobūdis buvo analitinis ir jokie interviu fragmentai negali būti apibūdinami kaip smurto kurstymas. Nacionalinės institucijos nepakankamai atsižvelgė į visuomenės teisę gauti informaciją apie padėtį Turkijos pietryčių regione iš skirtingų žiūros taškų, kad ir kokia nemaloni ji būtų. Pasak Teismo, nors Stambulo nacionalinio saugumo teismo nurodytos pareiškėjų pripažinimo kaltais ir bausmės skyrimo priežastys yra svarbios, tačiau jos negali būti laikomos pakankamu pagrindu pareiškėjų teisei į saviraiškos laisvę suvaržyti.

Tuo pačiu pažymėtina, kad tik byloje *Perinçek prieš Šveicariją* (žr. pirmiau) EŽTT praktikoje minima „karo propaganda“ ir tai tik fragmentiškai.

EŽTT pripažįsta, kad vertinant „separatistinės propagandos, nukreiptos prieš valstybės vientisumą, aprėptį <...>, gali būti sudėtinga apibrėžti teisės normas absoliučiai tiksliai, ir nacionaliniams teismams gali prireikti šiek tiek lankstumo siekiant tai įvertinti“. Teismas nutarė, jog „kad ir kaip aiškiai būtų suformuluota teisės nuostata, neišvengiamai egzistuoja teismo aiškinimo elementas. Visada išliks poreikis išaiškinti abejonių keliančius klausimus ir pritaikyti prie besikeičiančių aplinkybių“⁴⁹.

Daugelis kitų EŽTT nagrinėtų skundų propagandos kontekste buvo susiję su pluralizmu teikiant viešojo transliavimo paslaugas, su reikalavimu žurnalistams laikytis profesinės etikos ir bendros Konvencijos paskirties palaikyti ir skatinti demokratinės visuomenės idealus bei vertybes.

Kalbant apie Europos Tarybos Ministrų Komiteto ir Parlamentinės Asamblėjos darbą, ypatingas dėmesys atkreiptinas į Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendaciją dėl saviraiškos laisvės apsaugos ir informavimo krizių metu, kadangi šiame dokumente „kriazių“ sąvoka taip pat apima ir karus. Dokumente žiniasklaidos profesionalams rekomenduojama skelbti „tikslią, laiku teikiamą ir išsamią informaciją“, kadangi „laikydami aukščiausių profesinių standartų ir skatindami skirtingų visuomenės grupių tolerancijos bei savitarpio supratimo kultūrą, jie gali įnešti teigiamą indėlį užkertant kelią ar sprendžiant tam tikras krizių situacijas“⁵⁰.

⁴⁹ *Başkaya ir Okçuoğlu prieš Turkiją* (pareiškimai Nr. 23536/94 ir Nr. 24408/94). 1999 m. liepos 8 d. sprendimas.

⁵⁰ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija dėl saviraiškos laisvės apsaugos ir informavimo krizių metu (*priimta 2007 m. rugsėjo 26 d. 1005-ajame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje*). Prieiga per internetą: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1188493>.

2.3. Europos Sąjunga

Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 11 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad kiekvienas turi teisę į saviraiškos laisvę⁵¹. Ši teisė apima laisvę turėti savo įsitikinimus, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas valdžios institucijoms nekliudant ir nepaisant valstybių sienų. 11 straipsnio 2 dalyje teigiama, kad turi būti gerbiama žiniasklaidos laisvė ir pliuralizmas.

Pagrindinių teisių chartijos 52 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata, kad bet koks šios Chartijos pripažintų teisių ir laisvių įgyvendinimo apribojimas turi būti numatytas įstatymo ir nekeisti šių teisių ir laisvių esmės. Remiantis proporcingumo principu, apribojimai galimi tik tuo atveju, kai jie būtini ir tikrai atitinka Sąjungos pripažintus bendrus interesus arba reikalingi kitų teisėms ir laisvėms apsaugoti.

Europos Sąjungos audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyvos⁵² 3 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad valstybės narės užtikrina audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų priėmimo laisvę ir savo teritorijoje neriboja jų perdavimo iš kitų valstybių narių dėl priešasčių, kurios patenka į šia direktyva koordinuojamas sritis.

Direktyvos 3 straipsnio dalimi leidžiama nukrypti nuo televizijos programų transliacijų priėmimo laisvės ir jų perdavimo iš kitų valstybių narių neribojimo savo teritorijoje principo, esant tam tikroms sąlygoms, kurios apima akivaizdų, rimtą ir sunkų 6 straipsnio pažeidimą. 6 straipsnyje teigiama:

---

⁵¹ Vadovaujantis Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 51 straipsniu, šios Chartijos nuostatos skirtos Europos Sąjungos organams bei valstybėms narėms tais atvejais, kai šios įgyvendina ES teisę. Pagal subsidiarumo principą pirmenybė teikiama teisėms apsaugai, įtvirtintai nacionalinėse konstitucijose. Europos žmogaus teisių konvencijoje taip pat nustatyta Chartija saugomų teisių aprėptis ir jų aiškinimas, nepaisant to, kad Europos Sąjunga, kaip tokia, nėra EŽTK pasirašiusi šalis.

⁵² 2010 m. kovo 10 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/13/ES dėl valstybių narių įstatymuose ir kituose teisės aktuose išdėstytų tam tikrų nuostatų, susijusių su audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų teikimu, derinimo (Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyva). Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:095:0001:0024:en:PDF>.

„Valstybės narės tinkamomis priemonėmis užtikrina, kad jų jurisdikcijai priklausančių žiniasklaidos paslaugų teikėjų audiovizualinės žiniasklaidos paslaugos nekurstytų neapykantos dėl rasės, lyties, religijos ar pilietybės.“

Sujungtose bylose *Mesopotamia Broadcast / Roj TV*⁵³ Europos Teisingumo Teismas priėmė sprendimą, remdamasis 6 straipsnio pirmtaku – Tarybos televizijos be sienų direktyvos 22a straipsniu⁵⁴. Teismas nurodė:

Danijos holdingo bendrovė *Mesopotamia Broadcast*, įsteigusi savo buveinę Danijoje, turi televizijos licenciją televizijos kanalui *Roj TV*, kuris taip pat yra Danijos bendrovė. Ši bendrovė per palydovą daugiausia kurdų kalba transliuoja programas į visą Europą ir Artimuosius Rytus. Jos užsakymu laidas kuria, be kita ko, viena Vokietijoje įsteigta bendrovė. 2006 ir 2007 m. Turkijos valdžios institucijos kreipėsi su skundais į Danijos radijo ir televizijos komisiją, kad *Roj TV* savo laidose remia Kurdistano darbo partijos (KDP), kurią Europos Sąjunga yra pripažinusi teroristine, tikslus. Dėl šių skundų nacionalinė reguliavimo tarnyba priėmė sprendimą, kad *Roj TV* nepažeidė Danijos teisės akto, skirtų direktyvos 22 ir 22a straipsniams įgyvendinti. Programose ne kurstoma rasinė, lyčių, religinė ar tautinė neapykanta, o tik perteikiama informacija bei nuomonės. Transliuojami smurto vaizdai atspindi realų smurtą Turkijoje ir kurdų gyvenamosiose teritorijose. Vėliau, 2008 m., Vokietijos vidaus reikalų ministerija, teigdama, kad įmonės *Mesopotamija Broadcast* vykdoma televizijos kanalo *Roj TV* veikla pažeidžia „tautų tarpusavio supratimo idėją“, kaip ji suprantama pagal Asociacijų įstatymą kartu su Konstitucija, uždraudė *Mesopotamija Broadcast* per *Roj TV* vykdyti bet kokią KDP remiančią veiklą, pažeidžiančią sritis, kurioms taikomas Asociacijų įstatymas. Ministerija savo sprendimą grindė tuo, jog *Roj TV* programomis skatinama prieštaravimas tarp kurdų ir turkų spręsti smurtu, taip pat ir Vokietijoje, plačiai atspindint militaristinį ir smurtinį požiūrį į minėtus nesutarimus. Abu ieškovai pateikė

⁵³ Sujungtos bylos C-244/10 ir C-245/10 *Mesopotamia Broadcast ir Roj TV prieš Vokietijos Federacinę Respubliką* [2011 m. rugsėjo 22 d.], EŽTT I-08777.

⁵⁴ 1989 m. spalio 3 d. Tarybos direktyva 89/552/EEB dėl valstybių narių įstatymuose ir kituose teisės aktuose išdėstytų nuostatų, susijusių su televizijos programų transliavimu, derinimo, iš dalies pakeista 1997 m. birželio 30 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 97/36/EB.

ieškinius, prašydami panaikinti tokį sprendimą, argumentuodami, kad pagal Direktyvą tik Danijos valdžios institucijos gali vykdyti šios veiklos kontrolę.

Europos Teisingumo Teismas nusprendė, kad Direktyva draudžiamas bet koks rasinės, lyčių, religinės ar tautinės neapykantos kurstymas apima ir tai, kas numatyta nacionalinės teisės normose, kurios draudžia kenkti tautų tarpusavio supratimui. Direktyvoje numatytas jurisdikcijos reglamentavimas netrukdo valstybei narei pagal bendruosius teisės aktus, kaip antai Asociacijų įstatymas, imtis priemonių kitoje valstybėje narėje įsteigto transliuotojo atžvilgiu, jeigu šios priemonės neužkerta kelio šio transliuotojo sukurtų televizijos laidų retransliacijai *per se* valstybės narės, kur tos laidos priimamos, teritorijoje iš kitos valstybės narės, o tai turi patikrinti nacionalinis teismas.

Šio sprendimo pagrindu 2015 m. Europos Komisija priėmė sprendimą, atsakydama į Lietuvos raštą apie tam tikrus įtariamus Direktyvos 6 straipsnio pažeidimus, susijusius su *RTR Planeta* – rusų kalba per kabelinę ir palydovinę televiziją Lietuvoje retransliuojamo kanalo – programomis⁵⁵. Komisija atsižvelgė į Lietuvos valdžios institucijų argumentus, kad programos turiniu buvo kurstoma nesantaika ir karingos nuotaikos, demonizuojama Ukrainoje susidariusi padėtis ir ieškoma atpirkimo ožių. Teigiama, kad šio kanalo laidomis buvo siekiama sukurti įtampą ir smurtą tarp rusų, rusakalbių ukrainiečių ir kitų Ukrainoje gyvenančių gyventojų. Šiuo metu Lietuvoje gyvena didelė rusakalbių gyventojų mažuma, kuri, regis, yra *RTR Planeta* adresatas. Kai kurie transliuotoje programoje išsakyti teiginiai taip pat galėtų būti laikomi kurstančiais įtampą ir smurtą tarp rusų ir ukrainiečių, taip pat prieš ES ir NATO valstybes. Programą buvo galima laikyti kurstančia priešiško arba prieštaravimo jausmus. Lietuvos valdžios institucijos taip pat nustatė, kad šiose programose išsakyti teiginiai gali būti laikomi neapykantos kurstymu, kadangi buvo vartojama speciali kalba. Ji gali būti laikoma, viena vertus, veiksmu, kuriuo siekiama nukreipti atitinkamą elgesį, kita vertus, kuria kurstomas priešiško jausmas ar prieštaravimas asmenų visumai.

---

⁵⁵ Dėl priemonių, kurias Lietuva priėmė pagal 2010 m. kovo 10 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2010/13/ES dėl valstybių narių įstatymuose ir kituose teisės aktuose išdėstytų tam tikrų nuostatų, susijusių su audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų teikimu, derinimo, 3 straipsnio 2 dalį, suderinamumo. 2015 m. liepos 10 d. C(2015) 4609 *final*. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?action=display&doc_id=10299.

Europos Komisijos nuomone, Lietuva pakankamai svariai įrodė, kad per dvylika mėnesių iki 2015 m. vasario 24 d. pateikto pranešimo televizijos kanalo *RTR Planeta* transliuotose programose buvo padaryti akivaizdaus, rimto ir sunkaus pobūdžio draudimo kurstyti neapykantą pažeidimai ir kad pažeidimai buvo daromi ir toliau. Nustatyta, kad priemonės, kurių ėmėsi Lietuva, nėra diskriminuojančios ir yra proporcingos siekiant užtikrinti, jog žiniasklaidos paslaugų teikėjai laikytųsi Direktyvos 6 straipsnio taisyklių, pagal kurias audiovizualinės žiniasklaidos paslaugos negali kurstyti neapykantos dėl rasės ar pilietybės.

Siekdama užtikrinti, kad Direktyvos 3 straipsnis būtų taikomas efektyviai, Komisija turėjo išnagrinėti tik tą Lietuvos valdžios institucijų sprendimo įtaką saviraiškos laisvei, kuri viršija poveikį, iš esmės susijusį su kanalo *RTR Planeta* retransliavimo sustabdymu. Europos Komisija padarė išvadą, kad transliuotojo saviraiškos laisvei buvo daromas poveikis taikant Direktyvos 3 straipsnį siekiant sustabdyti neapykantos kurstymą. Šiomis aplinkybėmis atsižvelgdama į tai, kad Lietuvos valdžios institucijų sprendimas, jog šios programos laikomos kurstančiomis neapykantą, yra pagrįstas ir kad minėtos valdžios institucijos laikėsi Direktyvos 3 straipsnio 2 dalyje nustatytos procedūros, Komisija nusprendė, jog priemonės, kurių ėmėsi Lietuva, yra suderinamos su Europos Sąjungos teise.

Šiuo metu Europos Komisija nagrinėja panašų Latvijos nacionalinės elektroninės žiniasklaidos tarybos (NEŽT) pateiktą pranešimą apie įtariamus Direktyvos 6 straipsnio pažeidimus, susijusius su *Rossija RTR* – rusų kalba per kabelinę ir palydovinę televiziją Latvijoje retransliuojamo kanalo – programomis. NEŽT teigimu, jeigu pažeidimai kartosis, kanalo transliavimas bus sustabdytas⁵⁶.

---

⁵⁶ Žiniasklaidos priežiūros institucijos įspėjimas Rusijos kanalui. 2015 m. rugsėjo 24 d. Latvijos visuomeninis transliuotojas. Prieiga per internetą: <http://www.lsm.lv/en/article/societ/society/media-watchdog-warns-russian-channel.a147161/>.

3. Sąvokų apibrėžimai

Terminija, susijusi su karo propagandos ir neapykantos kurstymo pažeidimais, neaiškiai apibrėžta tiek tarptautinėje teisėje, tiek nacionaliniuose teisės aktuose. Dėl to padidėja klaidingo TPPTP numatytų apribojimų aiškinimo rizika. Karo propagandos ir neapykantos kurstymo draudimo taikymo nacionaliniuose teisės aktuose sumetimais svarbu apibrėžti kelis esminius žodžius, pradedant nuo termino „propaganda“.

Propaganda ne visada laikoma neigiamu reiškiniu. Angliškai kalbančiose pasaulio šalyse „propagandos“ sąvoka įgijo neigiamą konotaciją dėl Antrojo pasaulinio karo ir bendros antipatijos Jozefo Goebbelso vadovaujamai Švietimo ir propagandos ministerijai. 1928 m. apie propagandą rašęs amerikiečių autorius Edwardas Bernaysas, dabar jau klasikas, ne tik kad apibrėžė propagandą kaip „nuolatines, ilgalaikes pastangas sukurti ar suformuoti įvykius, siekiant daryti įtaką visuomenės požiūriui į įmonę, idėją ar grupę“, bet taip pat ir išsamiai apžvelgė propagandos naudą socialinėje ir švietimo srityse bei moterų emancipacijai. Jis padarė tokią išvadą: „Tik protingai naudodama propagandą mūsų vyriausybė, kuri yra laikoma nuolatiniu žmonių administravimo organu, galės išsaugoti tokį artimą ryšį su visuomene, kokio reikia demokratinėje valstybėje.“⁵⁷

Rusų kalba kalbančiose pasaulio šalyse šios sąvokos implikacijos patyrė dalinę transformaciją žlungant SSRS 1991 m. Tuo metu iš propagandos buvo juokiamasi, ji laikyta apgailėtina, bet tik komunistinės politikos ir ideologijos prasme (sovietinė propaganda). Kitos propagandos rūšys, pavyzdžiui, sveikos gyvensenos propaganda, išliko visiškai priimtina ir tikėtina⁵⁸.

19 straipsnyje, kuriam priskiriamas saviraiškos laisvės sergėtojo vaidmuo, pažymima, kad tarptautinėje teisėje nėra bendro (karo) propagandos ar

⁵⁷ Bernays, Edward (1928). Propaganda. Niujorkas: *Liveright*. Prieiga per internetą: <http://www.historyisaweapon.org/defcon1/bernprop.html>.

⁵⁸ Richter, Andrei. (2015a). *The Relationship between Freedom of Expression and the Ban on Propaganda for War* (Santykis tarp saviraiškos laisvės ir karo propagandos draudimo). *European Yearbook on Human Rights 2015*. W. Benedek, F. Benoit-Rohmer, M. Kettemann, B. Kneih, M. Nowak (Eds.). Gracas: *Intersentia*, 498 p.

neapykantos kurstymo apibrėžimo⁵⁹. Kai kurie autoriai (pvz., McGonagle, 2011) atkartoja šį pastebėjimą, įvardydami „karą“ ir „propagandą“ kaip du „sudėtingai apibrėžiamų sąvokų“ pavyzdžius. Jų teigimu, „propagandos“ sąvoka yra ganėtinai plati, „kad apimtų įvairias raiškos formas, kurios skiriasi savo turinio daromos žalos laipsniu, pateikimo rafinuotumu, sklaidos strategijomis ir pasekmių rimtumu“⁶⁰. Kiti autoriai (Kearney, 2007) svariai argumentuoja, kad aiškus „tiesioginio ir viešo agresijos kurstymo“ nusikaltimas ar karo propaganda turi būti įtraukti į Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutą⁶¹. Jų teigimu, karo propagandos reikšmė yra „tik tiek netiksli, kiek valstybės pačios to nori“⁶².

Teisės ir politikos lygmenimis turi būti išskirtos dvi propagandos rūšys žiniasklaidos srityje.

Taigi, teisės ir politikos lygmenimis reikia išskirti dvi propagandos rūšis žiniasklaidos srityje. Pirmoji jų yra karo propaganda, taip pat ir tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymas, skatinant diskriminaciją, nesantaiką ir smurtą, kaip tai apibrėžta tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje. Ji yra neteisėta ir todėl turi būti imtasi teisminių veiksmų ir atitinkamų sankcijų, numatytų tarptautinės žmogaus teisių teisės standartuose. Antroji propagandos rūšis apima visus kitus aspektus. Tai gali būti nederama ir paniekianti veikla; ji kenkia žurnalistikai, bet nebūtinai reikalauja teisinių veiksmų.

Apibrėžimo platumas dar nereiškia sąvokos neaiškumo. Bet kokiam konkrečiame karo propagandos – šalies ar tarptautiniu mastu – apibrėžime turi būti atsizvelgta į JT ŽTK *Bendrojoje pastaboje Nr. 11* siūlomą nusikaltimo aprėptį:

⁵⁹ Callamard, Agnes. (2008). Ekspertų posėdis dėl TPPTP 19 ir 20 straipsnių sąryšio: saviraiškos laisvė ir religinės neapykantos kurstymas, skatinant diskriminaciją, nesantaiką ar smurtą. JT VŽTK, 2008 m. spalio 2–3 d., Ženeva. Londonas, JK: 19 straipsnis. Prieiga per internetą: <http://www.article19.org/data/files/pdfs/conferences/iccpr-links-between-articles-19-and-20.pdf>.

⁶⁰ McGonagle, Tarlach. (2011). *Minority Rights, Freedom of Expression and of the Media: Dynamics and Dilemas* (Mažumų teisės, saviraiškos ir žiniasklaidos laisvė: dinamika ir dilemos), *School of Human Rights Research Series Volume 44*. Kembridžas – Antverpenas – Portlandas: *Intersentia*. 272 p.

⁶¹ Kearney, Michael G. (2007). *The Prohibition of Propaganda for War in International Law* (Karo propagandos draudimas tarptautinėje teisėje). Oksfordas, JK: *Oxford University Press*. 191–242 p.

⁶² *Ibid.* 189 p.

jis „apima visas propagandos formas, dėl kurių kyla agresijos išpuolių ar taikos pažeidimo grėsmė arba dėl kurių kyla agresija ar pažeidžiama taika, o tai prieštarauja Jungtinių Tautų Chartijai“⁶³.

Nors JT ŽTK daro nuorodą į visas karo propagandos formas, jis numato svarbią nusikaltimo aprėpties išimtį, teigdamas, kad „20 straipsnio 1 dalies nuostatos nedraudžia palaikyti suverenią teisę imtis savigynos ar tautų teisę į apsisprendimą ir nepriklausomybę pagal Jungtinių Tautų Chartiją“⁶⁴. Savigyna Chartijoje reiškia tik priemonės, kurių imamasi, jei įvykdomas Jungtinių Tautų narės ginkluotas užpuolimas⁶⁵. Kitos propagandos formos, kuriomis kurstomos tokios smurto apraiškos, kaip pilietinis karas ar pasipriešinimas vyriausybei, yra traktuojamos pagal TPPTP 20 straipsnio 2 dalį arba 19 straipsnio 3 dalį Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos preambulės kontekste⁶⁶. Dabartiniame kontekste Europoje svarbu stebėti pastangas įtraukti „ideologinio karo“, „informacinio karo“ arba „hibridinio karo“ propagandą ar vykdymą⁶⁷.

Taip pat dėmesys atkreiptinas į JT ŽTK komentarą, kad 20 straipsnio tikslais nesvarbu, „ar tokia propaganda ar palaikymas nukreiptas į atitinkamos valstybės vidų ar išorę“⁶⁸. Ši išvada pabrėžia minėto draudimo „nepaisant valstybės sienų“ pobūdį.

JT Generalinė Asamblėja vienoje pirmųjų savo rezoliucijų gana aiškiai apibrėžė karo propagandą, teigdama, kad „smerkiama visokia propaganda,

---

⁶³ 19-oji Žmogaus teisių komiteto sesija. Ženeva, 1983 m. liepos 29 d. Bendroji pastaba Nr. 11 „Karo propagandos ir tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo draudimas (20 straipsnis)“. 2 punktas. Prieiga per internetą: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralCommentNo11.pdf>.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Jungtinių Tautų Chartija. San Franciskas, 1945 m. birželio 26 d. 51 straipsnis. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter7.shtml>.

⁶⁶ „Kadangi būtina, kad žmogaus teises saugotų įstatymo galia, idant žmogus nebūtų priverstas, nerasdamas jokios kitos išeities, sukilti prieš tironiją ir priespaudą.“ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Paskelbta Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1948 m. gruodžio 10 d. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/en/documents/udhr/>.

⁶⁷ Richter, Andrei. (2015a). *The Relationship between Freedom of Expression and the Ban on Propaganda for War* (Santykis tarp saviraiškos laisvės ir karo propagandos draudimo). *European Yearbook on Human Rights 2015*. W. Benedek, F. Benoit-Rohmer, M. Kettemann, B. Kneih, M. Nowak (Eds.). Gracas: *Intersentia*. 499 p.

⁶⁸ 19-oji Žmogaus teisių komiteto sesija. Ženeva, 1983 m. liepos 29 d. Bendroji pastaba Nr. 11 „Karo propagandos ir tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo draudimas (20 straipsnis)“. 2 punktas. Prieiga per internetą: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralCommentNo11.pdf>.

nepriklausomai nuo to, kokioje šalyje ji vykdoma, kuria siekiama, gali būti išprovokuota ar padidinta bet kokia grėsmė taikai, jos pažeidimo ar agresijos akto pavojus⁶⁹. Tokiu būdu JT nustatė, kad ketinimas ar grasinimas imtis priešiško veiksmų yra neteisėto veiksmo kriterijus.

Nagrinėdami propagandos skleidimo būdus, pagal kuriuos teismai galėtų išskirti propagandą iš kitų kalbos formų, mokslininkai nurodo, kad jie yra „sąmoningas ir tikslinis įtakos darymas žmonėms, panaudojant įvairias ryšių priemones, visų pirma, netiksliai ar perdėtai įvykiams nušviesti. Į šią kategoriją taip pat patenka negatyvūs ar primityvūs vertinimai, kurių intensyvumas yra bent jau artimas provokacijai, kurstymui ar aktyviam skatinimui“⁷⁰.

Problemų taip pat kelia ir termino „**neapykanta**“, kuris yra esminė sąvoka 20 straipsnio 2 daliai suprasti, apibrėžimas. EŽTT pastebi, kad „nėra visuotinai pripažintos termino „neapykantą kurstanti kalba“ apibrėžties“⁷¹.

Pasak ekspertų, esamos formuluotės yra uždaras ratas, kadangi jos apibrėžia „neapykantą“ (*hatred*) per „neapykantą“ (*hate*), ir atvirkščiai⁷². Iš tiesų, net Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. (97) 20 dėl „neapykantą kurstančių kalbų“ ši sąvoka apibūdinama kaip „apimanti visas raiškos formas, kuriomis skleidžiama, kurstoma, skatinama ar pateisinama rasinė neapykanta, ksenofobija, antisemitizmas ar kitos nepakanta pagrįstos neapykantos formos, įskaitant nepakantą, pasireiškiančią agresyviu nacionalizmu ir etnocentrizmu, diskriminaciją ir priešiškomą mažumoms, migrantams ir imigracines kilmės žmonėms“⁷³. Ši apibrėžtis plačiai kritikuojama dėl nepakankamo sąvokos ribų aiškumo⁷⁴.

⁶⁹ Generalinės Asamblėjos rezoliucija. 110 (II). Priemonės, kurių reikia imtis prieš propagandą ir naujo karo kurstytojus. 1947 m. lapkričio 3 d. 108-oji plenarinė sesija. Prieiga per internetą: <http://www.un-documents.net/a2r110.htm>.

⁷⁰ Nowak, Manfred. (2005). *U.N. Covenant on Civil and Political Rights – CCPR Commentary* (JT Pilietinių ir politinių teisių paktas – PPTP komentaras). Kėlis prie Reino (2-asis redaguotas leidimas). Vokietija: Engel. 472 p.

⁷¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. Informacinis leidinys apie neapykantą kurstančias kalbas (2013). Prieiga per internetą: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_ENG.pdf.

⁷² Mendel, Toby. (2012). *Does International Law Provide for Consistent Rules on Hate Speech? (Ar tarptautinėje teisėje numatytos nuoseklios taisyklės dėl neapykantos kurstymo?)*. *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*. M. Herz and P. Molnár (Eds.). Kembridžas, JK: Cambridge University Press. 427 p.

⁷³ Prieiga per internetą: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-igbt_docs/CM_Rec\(97\)20_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-igbt_docs/CM_Rec(97)20_en.pdf).

Kitame Europos Tarybos dokumente – *Konvencijos dėl elektroninių nusikaltimų papildomame protokole dėl rasistinio ir ksenofobinio pobūdžio veikų, padarytų naudojantis kompiuterinėmis sistemomis*, – taip pat mėginama apibrėžti „rasistines ir ksenofobines“ kalbas, kurioms taikoma baudžiamoji atsakomybė. Tai apima viešą įžeidimą ar grasinimą „padaryti sunkų nusikaltimą, kaip apibūdinama pagal vidaus teisę, i) asmenims dėl to, kad jie priklauso grupei, kuri yra kitokia dėl rasės, odos spalvos, kilmės arba tautinės ar etninės kilmės, taip pat religijos, jeigu tai naudojama kaip pretekstas kuriam nors iš šių veiksnių, arba ii) asmenų grupei, kuri yra kitokia dėl kurio nors iš šių požymių“⁷⁵.

Ypač aktualus *Tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo, kai yra skatinama diskriminacija, nesantaika ar smurtas, draudimo* Rabato veiksmų planas, paskelbtas JT Vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuro (VŽTKB) 2012 m. Rabato veiksmų planas atspindi pastangas išaiškinti vyriausybių įsipareigojimą drausti neapykantos kurstymą, tuo pačiu suteikiant atitinkamą teisių į saviraiškos ir religijos laisvę apsaugą. Terminologijos prasme Rabato veiksmų plane remiamasi Saviraiškos laisvės ir lygybės Kamdeno principais („Kamdeno principai“), suformuluotais 19 straipsnyje⁷⁶. Vadovaujantis Kamdeno principais, „neapykanta“ ir „nesantaika“ suprantamos kaip „intensyvios ir neracionalios menkinimo, priešiško ir neapykantos emocijos tikslinės grupės atžvilgiu“⁷⁷.

Neapykantą kurstančias kalbas reikia skirti nuo **genocido**, kuris yra šiek tiek kitokia ir aiškiai teisiškai apibrėžta sąvoka, reiškianti sunkų nusikaltimą pagal

⁷⁴ Верховский А. М. (2014). *Уголовное право стран ОБСЕ против преступлений ненависти, возбуждения ненависти и языка вражды* (ESBO valstybių baudžiamoji teisė prieš neapykantą, jos kurstymą ir neapykantą kurstančias kalbas). M.: Центр «Сова». 23 p.

⁷⁵ Konvencijos dėl elektroninių nusikaltimų papildomas protokololas dėl rasistinio ir ksenofobinio pobūdžio veikų, padarytų naudojantis kompiuterinėmis sistemomis. CETS Nr. 189. 2003 m. sausio 28 d. Prieiga per internetą: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/189.htm>. Iki šiol šį Papildomą protokolą yra ratifikavusios 24 ESBO dalyvaujančios valstybės.

⁷⁶ Tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo, kai yra skatinama diskriminacija, nesantaika ar smurtas, draudimo Rabato veiksmų planas. Keturių regioninių ekspertų seminarų, organizuotų VŽTKB 2011 m., išvados ir rekomendacijos, ekspertų priimtos Rabate, Maroke, 2012 m. spalio 5 d. 19 str. Prieiga per internetą: http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/SeminarRabat/Rabat_draft_outcome.pdf.

⁷⁷ Saviraiškos laisvės ir lygybės Kamdeno principai. 19 straipsnis. Pasaulinė saviraiškos laisvės kampanija. Londonas, 2009. 12 principas. Prieiga per internetą: <https://www.article19.org/data/files/pdfs/standards/the-camden-principles-on-freedom-of-expression-and-equality.pdf>.

tarptautinę teisę, šiais laikais galintį užtraukti atsakomybę tiek valstybei, tiek ir privačiam asmeniui. Vadovaujantis 1948 m. Konvencijos dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį⁷⁸ 2 straipsniu, šis nusikaltimas apibrėžiamas kaip „toliau išvardyta veika, kuria siekiama visiškai ar iš dalies sunaikinti kokią nors nacionalinę, etninę, rasinę ar religinę grupę, būtent:

- a) tos grupės narių žudymas;
- b) rimtų fizinių ar psichikos sužalojimų darymas tos grupės nariams;
- c) tyčinis sudarymas tai grupei tokių gyvenimo sąlygų, kuriomis apgalvotai siekiama fiziškai sunaikinti ją visą ar jos dalį;
- d) priemonių, kuriomis siekiama riboti tai grupei priklausančių žmonių gimstamumą, panaudojimas;
- e) prievartinis vienos tokios grupės vaikų perdavimas kitai.“

Kaip ir genocidas, tiesioginis ir viešas kurstymas vykdyti genocidą yra baustina veika pagal JK konvenciją (3 str.), kurią yra ratifikavusios beveik visos ESBO dalyvaujančios valstybės.

Vadovaujantis Romos statuto 5 straipsniu, genocido nusikaltimas priklauso Tarptautinio Teisingumo Teismo (TTT) jurisdikcijai. Remiantis TTT ir Tarptautinio baudžiamojo tribunolo Ruandai teismų praktika, genocido nusikaltimui nustatyti nepakanka persekioti tam tikros grupės narius dėl to, kad jie priklauso tai grupei. Turi būti nustatytas siekis šia veika visiškai ar iš dalies sunaikinti pačią grupę. Todėl genocidas yra labai siaura teisinė sąvoka, be to, jį sunku įrodyti.

Neapykantą kurstančias kalbas reikia skirti nuo **neapykantos nusikaltimų**, kurie paprastai apibūdinami kaip „baudžiamosios veikos, kurių motyvas yra šališkas nusistatymas prieš aukos tikrą ar tariamą priklausymą tam tikrai grupei. Neapykantos nusikaltimų auka pasirenkama dėl rasės, kilmės, lyties,

---

⁷⁸ Priimta Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1948 m. gruodžio 9 d. rezoliucija 260 (III) A. Prieiga per internetą: <http://www.hrweb.org/legal/genocide.html>.

lytinės orientacijos, negalios ir (arba) religijos. Neapykantos nusikaltimams priskiriamos tokios veikos, kaip fizinis smurtas, bauginimas, priekabiavimas bei tyčinė žala turtui.⁷⁹ Šiame kontekste pažymėtina, kad dauguma neapykantos veiklos formų, pavyzdžiui, eitynės, mitingai ir interneto svetainių palaikymas, nebūtinai yra nusikalstamos.

Neapykantos nusikaltimai – tai baudžiamoji veika, kurios motyvai yra šališkas ar išankstinis nusistatymas konkrečių žmonių grupių atžvilgiu. Veika laikoma neapykantos nusikaltimu, jeigu atitinka du kriterijus: ji turi būti numatyta baudžiamajame įstatyme ir jos motyvas turi būti šališkumas⁸⁰.

Tarptautinėje teisėje taip pat neaiškiai apibrėžta ir „**kurstymo**“ sąvoka ar tarpusavio sąryšis tarp „kurstymo“ ir platesnės neapykantos „skatinimo“ (*advocacy*) sąvokos. Teismų aiškinimuose, bent jau nacionaliniu lygmeniu, kyla mažiau problemų, kadangi šis terminas paprastai yra neatskiriama baudžiamosios teisės dalis kurstymo nesilaikyti įstatymų kontekste.

Pavyzdžiui, Vokietijos baudžiamajame kodekse nustatyta, kad kurstytojas yra „asmuo, kuris sąmoningai palenkia kitą asmenį sąmoningai atlikti neteisėtą veiką“ (26 straipsnis „Kurstymas“)⁸¹.

Rusijos Aukščiausiasis Teismas neseniai pateikė tokį Rusijos Federacijos Baudžiamojo kodekso 282 straipsnio („Neapykantos ar priešiško kurstymas ir žmogaus orumo šmeižimas“) išaiškinimą: „Veiksmais, kurių tikslas kurstyti neapykantą ar priešišumą, teismai turi laikyti pareiškimus, pateisinančius ir (arba) teigiančius genocido, masinių represijų, deportacijų, kitų neteisėtų veiksmų vykdymo būtinumą, įskaitant smurto panaudojimą prieš bet kokios tautos, rasės, tam tikrą tikėjimą išpažįstančius asmenis ar kitas asmenų grupes. Politinių organizacijų, ideologinių ar religinių asociacijų ir

⁷⁹ Cortés, Carlos E.(2013). *Multicultural America: A Multimedia Encyclopedia* (Daugiakultūre Amerika: multi-medijos enciklopedija). *Thousand Oaks, US: Sage*. 1032 p.

⁸⁰ Prieiga per internetą: <http://hatecrime.osce.org/>.

⁸¹ Baudžiamasis kodeksas (*Strafgesetzbuch, StGB*). Paskelbtas 1998 m. lapkričio 13 d. (*Federal Law Gazette I*, 945 p., 3322 p.). Išvertė Federalinė teisingumo ministerija. Prieiga per internetą: <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StGB.htm#26>.

politinių, ideologinių ar religinių įsitikinimų, tautinių ar religinių papročių kritika pati savaime nėra veiksmas, kuriuo siekiama kurstyti neapykantą ar priešišumą.⁸² Šis aiškinimas yra svarus indėlis, siekiant atskirti pavojingą kurstymą nuo nepavojingos politinių ir religinių organizacijų, tam tikrų ideologinių ar religinių įsitikinimų kritikos, už kurią baudžiamoji atsakomybė netaikoma. Šiame kontekste Aukščiausiasis Teismas pasekė EŽTT pėdomis, bandydamas atskirti pavojingą ir nepavojingą kurstymą bei neteisėtą ir teisėtą smurtą⁸³.

Pirmiau minėtoje *Roj TV* byloje Europos Teisingumo Teismas, remdamasis generalinio advokato išvada (kurioje pateikiamos bendrinėje kalboje įprastos sąvokų reikšmės), išaiškino, kad žodžiai „kurstymas“ ir „neapykanta“ reiškia: veiksmą, kuriuo siekiama nukreipti atitinkamą elgesį, o antrasis – priešiško jausmą ar prieštaravimą asmenų visumai. Taigi, vartojant sąvoką „neapykantos kurstymas“, „siekiama užkirsti kelią bet kokiai žmogiškųjų vertybių negerbiančiai ideologijai, visų pirma iniciatyvoms, aukštinančioms teroristiniais veiksmais vykdomą smurtą prieš tam tikrą asmenų grupę“⁸⁴. Kaip pastebėjo generalinis advokatas, „neapykantos kurstymas reiškia, kad stengiamasi sukurti priešiškus jausmus ar prieštaravimą kitam, su kuriuo tokius jausmus rodantis asmuo nebegali darniai gyventi ar jo suprasti“⁸⁵.

Atrodo, kad liberaliųjų Vakarų demokratijas vis dar kankina šaltojo karo pabaigos sindromas, kadangi idėja atsisakyti karo ir neapykantos propagandos

⁸² Rusijos Federacijos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 28 d. nutarimas Nr. 11 dėl teismų praktikos ekstremistinio pobūdžio nusikaltimų baudžiamosiose bylose (Постановление Пленума Верховного Суда РФ «О судебной практике по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности»). Prieiga per internetą: <http://www.rg.ru/2011/07/04/vs-dok.html>.

⁸³ Bonello, Giovanni. *Freedom of expression and incitement to violence* (Saviraiškos laisvė ir smurto kurstymas). *Freedom of Expression: Essays in honour of Nicolas Bratza*. Casadevall, J. et al. (Eds.). Strasbūras, Prancūzija: Europos Taryba, 2012. 349–359 p.

⁸⁴ Sujungtos bylos C-244/10 ir C-245/10 *Mesopotamia Broadcast ir Roj TV prieš Vokietijos Federacinę Respubliką* [2011 m. rugsėjo 22 d.], EŽTT I-08777. 41 ir 42 punktai.

⁸⁵ Generalinio advokato Bot išvada, pateikta 2011 m. gegužės 5 d. Sujungtos bylos C-244/10 ir C-245/10 *Mesopotamia Broadcast A/S METV ir Roj TV A/S prieš Vokietijos Federacinę Respubliką*. Prieiga per internetą: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=80715&mode=req&pageIndex=1&dir=&occ=first&part=1&text=&doclang=E N&cid=334641>.

sutikta abejingai, baiminantis pažeisti saviraiškos laisvę ir įtariai žvelgiant į viską, kas ateina iš sovietinio bloko šalių⁸⁶. Tuo metu JAV atstovai, komentuodami TPPTP 20 straipsnio 1 dalies parengiamąją medžiagą, teigė, kad į propagandos ir kurstymo problemą geriausia reaguoti „kuo laisvesniu informacijos srautu supažindinant žmones su faktais“ ir individualia savidisciplina, „o ne priimant įstatymus, tarnaujančius tiems, kurie mėgintų saviraiškos laisvę apriboti visiškai“⁸⁷. Tačiau vykstant dabartinei krizei Ukrainoje ir aplink ją, taip pat ir dėl meistriškų Islamo valstybės viešųjų ryšių eksperimentų, regis, bet koks entuziazmas imtis bendrų tarptautinių veiksmų tam sustabdyti jau išsisklaidė.

---

⁸⁶ Kearney, Michael G. (2007). *The Prohibition of Propaganda for War in International Law* (Karo propagandos draudimas tarptautinėje teisėje). Oksfordas, JK: *Oxford University Press*. 78–79, 111 p.

⁸⁷ *Ibid.* 119, 103 p.

4. ESBO įsipareigojimai dėl neapykantą kurstančių kalbų

Helsinkio pasitarimo baigiamajame akte (1975 m.), kurio pagrindu įsteigta Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija, dalyvaujančios valstybės, be kita ko, įsipareigojo tarpusavio santykiuose puoselėti „pasitikėjimo ir pagarbos tautoms atmosferą, tuo pačiu laikydamosi įsipareigojimo nevykdyti agresyvaus karo propagandos“ viena kitos atžvilgiu. Kartu su šiuo dokumentu įsigaliojo Dešimt principų, kuriais grindžiami dalyvaujančių valstybių tarpusavio santykiai⁸⁸.

Helsinkio pasitarimo baigiamajame akte dalyvaujančios valstybės prisiėmė įsipareigojimą nevykdyti viena kitos atžvilgiu agresyvaus karo propagandos.

Pradėjusios nuo Helsinkio baigiamojo akto, dabar jau 57 ESBO dalyvaujančios valstybės yra prisiėmusios daug politiškai saistančių įsipareigojimų srityje, kuri šiandien žinoma kaip išsamios ESBO saugumo koncepcijos žmogiškasis lygmuo.

„Nors šie dokumentai nėra teisiškai privalomos sutartys pagal tarptautinę teisę, jie atspindi politinius įsipareigojimus, priimtus visų dalyvaujančių šalių sutarimu ir įpareigojančius kiekvieną iš jų. Kadangi visi įsipareigojimai priimti bendru sutarimu, jų poveikis yra tarsi tiesioginis, t. y. jie taikomi nedelsiant, ir bet koks pilietis ar ESBO vyriausybė gali jais tiesiogiai remtis bet kurios kitos dalyvaujančių valstybių vyriausybės atžvilgiu. Be to, ESBO įsipareigojimai sustiprina, o ne dubliuoja, tarptautinėje teisėje ir konvencijose įtvirtintus įsipareigojimus, kuriuos dalyvaujančios valstybės prisiima vykdyti gera valia.“⁸⁹

⁸⁸ Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/mc/39501>.

⁸⁹ ESBO žmogiškojo lygmens įsipareigojimai. 1 tomas. Temų parengimas. Pratarmė. Varšuva: ODIHR, 2011. XIII sk.

ESBO ĮSIPAREIGOJIMAI DĖL NEAPYKANTŲ KURSTANČIŲ KALBŲ

ESBO įsipareigojimai lygybės, tolerancijos ir nediskriminavimo srityje apima nuostatas, susijusias su žiniasklaidos vaidmeniu, vaidinamu tiek užkertant kelią, tiek ir kovojant su išankstiniais nusistatymais, nepakanta ir neapykanta.

ESBO dalyvaujančios valstybės smerkia žiniasklaidos priemonių naudojimą pažeidžiant principus, ypač nurodytuosius **Budapešto deklaracijoje** (1994 m.). Jos įsipareigoja skatinti veiksmingas priemones, kad būtų pašalintos nepakantos, o ypač agresyvaus nacionalizmo, rasizmo, šovinizmo, ksenofobijos ir antisemitizmo, apraiškos⁹⁰. Tokios politikos linija buvo ir toliau tęsiama Ministrų Tarybos Romos susitikimų sprendimuose⁹¹.

Be to, 1999 m. vykusiame viršūnių susitikime buvo priimta **Stambulo deklaracija**, kurioje (27 str.) teigiama:

„Mes įsipareigojame užtikrinti žiniasklaidos laisvę kaip kertinę pliuralistinės ir demokratinės visuomenės sąlygą. Mes esame labai susirūpinę dėl žiniasklaidos priemonių naudojimo konfliktų teritorijose neapykantai ir etninei įtampai kurstyti bei dėl teisinių apribojimų ir persekiojimo siekiant atimti piliečių teisę į laisvą žiniasklaidą <...>.“

ESBO **Strategija kovai su XXI amžiaus saugumo ir stabilumo grėsmėmis** (Mastrichtas, 2003 m.) įtvirtintas toks principas (37 p.):

„Visapusiškai gerbdama saviraiškos laisvę, ESBO sieks kovoti su neapykantos nusikaltimais, kurstomais rasistinės, ksenofobinės ir antisemitinės propagandos internete.“

2004 m. Sofijoje užsienio reikalų ministrai patvirtino kelis Nuolatinės Tarybos sprendimus, pridėtus prie Ministrų Tarybos sprendimo Nr. 12/04 **dėl tolerancijos ir nediskriminavimo**. Vienas jų yra Nuolatinės Tarybos sprendimas

⁹⁰ Budapešto deklaracija: siekiant tikros partnerystės naujoje eroje (Valstybių vadovų aukščiausiojo lygio susitikimas). 1994 m. gruodžio 5–6 d., Budapeštas. VIII sk., 25 str.

⁹¹ Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje konferencijos Ministrų Tarybos 4-ojo susitikimo dokumentas. 1993 m. lapkričio 30 – gruodžio 1 d., Roma. X skyrius („Deklaracija dėl agresyvaus nacionalizmo, rasizmo, šovinizmo, ksenofobijos ir antisemitizmo“).

Nr. 621 **dėl tolerancijos ir kovos su rasizmu, ksenofobija bei diskriminacija**, kuriame teigiama:

„Nuolatinė Taryba, <...>

siekdama sustiprinti mūsų bendras pastangas kovojant su netolerancijos apraiškomis visame ESBO regione,

nusprendžia:

1. Dalyvaujančios valstybės įsipareigoja: <...>
  - skatinti toleranciją, dialogą, pagarbą ir savitarpio supratimą žiniasklaidos priemonėse, įskaitant internetą.“

Tuo pačiu priedu patvirtintas ir Nuolatinės Tarybos sprendimas Nr. 633 **dėl tolerancijos ir žiniasklaidos laisvės skatinimo internete**, kuriame konkrečiai nuspręsta, kad:

- „5. Dalyvaujančios valstybės turi išnagrinėti įstatymų ir kitų priemonių, kuriomis reguliuojamas turinys internete, veiksmingumą, ypač atsižvelgdamos į jų poveikį nusikalstamumui dėl rasistinių, ksenofobinių ir antisemitinių motyvų;
6. Dalyvaujančios valstybės turi skatinti ir remti analitinius bei kruopščius tyrimus, siekdamos nustatyti galimą ryšį tarp rasistinių, ksenofobinių ir antisemitinių kalbų internete ir nusikaltimų dėl rasistinių, ksenofobinių, antisemitinių ar kitų neapykantos motyvų;
7. ESBO skatins mainus, kurių tikslas – nustatyti veiksmingus metodus rasistinės, ksenofobinės ir antisemitinės propagandos internete klausimams spręsti, jeigu tokie metodai nekenkia informacijos ir saviraiškos laisvei. ESBO sudarys galimybes, taip pat ir metinio Žmogiškojo lygmens įgyvendinimo susitikimo metu, gerosios praktikos mainams skatinti.“

Sprendimu Nr. 13/06 **dėl kovos su netolerancija ir diskriminacija bei savitarpio pagarbos ir supratimo skatinimo** (Briuselis, 2006 m.) ESBO Ministrų Taryba pripažino (9 str.), kad:

„<...> esminis vaidmuo, kurį laisva ir nepriklausoma žiniasklaida gali suvaidinti demokratinėse visuomenėse, bei didžiulė įtaka, kurią ji gali daryti kovodama prieš klaidingas nuomones arba jas aštrindama, rodo ir tuo pačiu skatina, kad reikia sukurti savanoriškus žurnalistų profesinius standartus, žiniasklaidos savitvarkos ir kitus atitinkamus mechanizmus didesniajam profesionalumui, tikslumui ir geresniam žurnalistų etikos standartų laikymuisi užtikrinti.“

Ši ESBO užsienio reikalų ministrų pozicija pakartotinai patvirtinta Ministrų Tarybos Madrido susitikimo sprendimu Nr. 10/07 **dėl tolerancijos ir nediskriminavimo: skatinant savitarpio pagarbą ir supratimą.**

ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei biurui, įsteigtam 1997 m., suteikti **įgaliojimai** padėti stiprinti ir toliau gerinti principų bei įsipareigojimų laikymąsi, įskaitant rimtų nepakantos atvejų šalinimą dalyvaujančiose šalyse, kurios naudoja žiniasklaidos priemones, pažeisdamos Budapešto deklaracijos VIII skyriaus 25 straipsnyje ir Ministrų Tarybos Romos susitikimo sprendimų X skyriuje įtvirtintus principus (žr. pirmiau). Todėl ESBO atstovė gali „teikti prašymus, pasiūlymus ir pastabas Nuolatinei Tarybai dėl tolesnių veiksmų, jeigu jų reikia“⁹².

ESBO įsipareigojimų saviraiškos ir žiniasklaidos laisvės srityje nereikėtų suprasti ar aiškinti kartu su pirmiau aprašytais teisiniais standartais. Vadovaujantis Helsinkio baigiamuoju aktu, abu tarptautiniai dokumentai yra tarpusavyje susiję ir sustiprina vienas kitą. Kitaip tariant, ESBO įsipareigojimai apima sampratą ir pasisakymus, kurie gali būti tinkamai aiškinami ir įgyvendinami tik vadovaujantis plačiais kriterijais ir parametrais, numatytais tarptautiniuose teisės standartuose.

---

⁹² Nuolatinės Tarybos 1997 m. lapkričio 5 d. sprendimas Nr. 193. ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei biuro įsteigimas; ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei įgaliojimai. 6 str. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/99565?download=true>.

5. Nacionalinės statutinės teisės pavyzdžiai

Vienoje paskutiniųjų ESBO Nuolatinės Tarybos ataskaitų atstovė žiniasklaidos laisvei pabrėžė, kad nors žiniasklaidos ir saviraiškos laisvės sampratos sulaukė tinkamo dėmesio ir pripažinimo tarptautinėje žmogaus teisių teisėje bei daugelyje nacionalinių jurisdikcijų, jų taikymas praktikoje nėra tinkamai gerbiamas pasaulyje. Be to, vis dar išlieka poreikis aiškiai ir veiksmingai integruoti tarptautinius žmogaus teisių standartus dėl karo propagandos draudimo į nacionalinius teisės aktus, teismų praktiką ir veiklą. Tai paaiškina, kodėl minėtos propagandos uždraudimas nepažeidžiant saviraiškos laisvės yra sudėtinga ir politiniu požiūriu jautri užduotis.

Įvairios šalys laikosi skirtingos politikos karo propagandos ir neapykantos kurstymo ribojimo srityje, pradedant nuo liberalaus požiūrio Jungtinėse Amerikos Valstijose, Jungtinėje Karalystėje ir Vengrijoje iki griežtesnio požiūrio Prancūzijoje ir Vokietijoje. Žvelgiant atgal pažymėtina, kad daugelis teisės aktų ir nacionalinių įstatymų taikos išsaugojimo srityje įvairiose socialistinėse šalyse nuo Mongolijos iki Rytų Vokietijos buvo priimti 1950–1951 metais. Pavyzdžiui, 1951 m. SSRS Taikos gynimo įstatyme karo propaganda paskelbta „sunkiausiu nusikaltimu žmonijai“, kadangi ji „kenkia taikai“ ir „sukuria naujo karo pavojų“. Nežinoma nė vieno šių deklaratyvių įstatymų pritaikymo atvejo.

Kelių ESBO dalyvaujančių valstybių, teigiančių, jog šiuo metu jos yra veikiančios neapykantos kurstymo propagandos, nacionalinių teisės aktų apžvalga rodo, kad jos turi pakankamai teisinių priemonių neteisėtos propagandos keliui užkirsti, kaip tai pripažįstama tarptautiniuose standartizavimo aktuose.

Lietuvos Konstitucijoje įtvirtinta, kad „Lietuvos Respublikoje karo propaganda draudžiama“ (135 straipsnis). „Laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos, prievartos bei diskriminacijos kurstymu, šmeižtu ir dezinformacija“ (25 straipsnis)⁹³.

⁹³ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm>.

Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse karo propagandos nusikaltimas nėra numatytas, tačiau viešas kurstymas smurtauti dėl „lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų“ arba tokios veiklos finansavimas ar kitoks rėmimas „baudžiamas laisvė atėmimu iki trejų metų“. Kodekse numatyta, kad už šias veikas atsako ir juridinis asmuo⁹⁴.

Visuomenės informavimo įstatymo (su 2015 m. pakeitimais) 19 straipsnio 1 punkto 3 dalyje atkartojama Konstitucijos nuostata, draudžianti visuomenės informavimo priemonėse skelbti informaciją, kurioje

„kurstomas karas ar neapykanta, tyčiojimas, niekinimas, kurstymas diskriminuoti, smurtauti, fiziškai susidoroti su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu dėl amžiaus, lyties, lytinės orientacijos, etninės priklausomybės, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų, pažiūrų ar religijos pagrindu.“

Šio įstatymo 19 straipsnio 2 dalyje draudžiama „platinti dezinformaciją ir informaciją, šmeižiančią, įžeidžiančią žmogų, žeminančią jo garbę ir orumą“⁹⁵.

Galiausiai, Visuomenės informavimo įstatymo 34¹ straipsnio 11 punkte („Visuomenės informavimo audiovizualinėmis priemonėmis paslaugų teikimo laisvė ir apribojimai“) numatyta teisė sustabdyti užsienio programų „priėmimą“:

„Iš ne Europos Sąjungos valstybių narių, Europos ekonominės erdvės valstybių ir kitų Europos Tarybos konvenciją dėl televizijos be sienų ratifikavusių Europos valstybių televizijos programų ir (ar) atskirų programų, ir (ar) katalogų laisvas

⁹⁴ Lietuvos Respublika. 2000 m. rugsėjo 26 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso Nr. VIII-1968 170 straipsnis. Prieiga per internetą (anglų k.): www.legislationline.org/documents/id/17832.

⁹⁵ Lietuvos Respublika. 1996 m. liepos 2 d. Visuomenės informavimo įstatymas Nr. I-1418 (su paskutiniaisiais pakeitimais, padarytais 2012 m. lapkričio 6 d., Nr. XI-2353). Oficialus vertimas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=458157. Pateiktame vertime atsižvelgiama į 2015 m. padarytus pakeitimus.

priėmimas Lietuvos Respublikoje gali bŪti sustabdytas Komisijos sprendimu, jeigu tokios valstybių televizijos programos ir (ar) atskiros programos, ir (ar) katalogai pažeidžia šio įstatymo 17 arba 19 straipsnių reikalavimus. <...> Numatomos taikyti priemonės turi bŪti proporcingos padarytiems pažeidimams.”⁹⁶

Nacionalinės reguliavimo tarnybos – Lietuvos radijo ir televizijos komisijos (LRTK) – sprendimai dėl konkrečių programų transliavimo sustabdymo ar nutraukimo turi bŪti sankcionuoti Administracinio teismo.

Latvijos Respublikos baudžiamajame įstatyme numatyta, kad tas, kas viešai kursto agresijos karą ar karinį konfliktą, baudžiamas laisvės atėmimu iki aštuonerių metų⁹⁷.

Latvijos Respublikos elektroninės žiniasklaidos įstatymo (EŽĮ) 26 straipsnyje (3 ir 4 punktai) numatyta:

„Elektroninės žiniasklaidos priemonių programose ir transliacijose negali bŪti:

- kurstoma neapykanta ar asmens ar asmenų grupės diskriminacija dėl lyties, rasės, etninės kilmės, tautybės, religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus ar kitomis aplinkybėmis;
- kurstomas karas ar karinis konfliktas.”⁹⁸

24 straipsnio 4 dalyje teigiama:

„Elektroninės žiniasklaidos priemonės užtikrina, kad faktai ir įvykiai programose bŪtų pavaizduoti sąžiningai ir objektyviai, skatinant keitimąsi nuomonėmis, bei laikosi bendrai priimtų žurnalistikos ir etikos principų. Komentarai ir nuomonės reikia atskirti nuo žinių, nurodant nuomonės ar komentaro autoriaus pavardę.”

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ 1998 m. liepos 8 d. Latvijos Respublikos baudžiamojo įstatymo 77 straipsnis. Prieiga per internetą (anglų k.): <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

⁹⁸ 2010 m. liepos 28 d. Elektroninės žiniasklaidos įstatymas. Oficialus vertimas.

Galiausiai, 19 straipsnio 5 punkto 1 dalyje numatyta, kad nacionalinė reguliavimo tarnyba užtikrina priėmimo laisvę ir neriboja programų retransliavimo iš kitų valstybių Latvijos teritorijoje, išskyrus atvejus, kai iš užsienio transliuojamos programos „akivaizdžiai, rimtai ir iš esmės“ pažeidžia šio įstatymo 26 straipsnio nuostatas⁹⁹.

Moldovos Respublikos Konstitucijos 32 straipsnyje („Nuomonės ir saviraiškos laisvė“) skelbiama:

„(3) Įstatyme draudžiami ir baudžiamoji atsakomybė numatyta už bet kokius veiksmus, kuriais neigiama ir šmeižiama valstybė ar jos žmonės. Taip pat draudžiama ir baudžiamąją atsakomybę užtraukia maišto, karo, agresijos, etninės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymas, diskriminacijos, teritorinio separatizmo, viešo smurto ar kitų konstitucinei santvarkai grėsmę keliančių veiksmų kurstymas.“¹⁰⁰

Baudžiamajame kodekse numatyta, kad „karo propaganda, pretenzingos ar išgalvotos karą kurstančios informacijos platinimas ar bet kokia kita veika, kuria siekiama sukelti karą, padaryta žodžiu, raštu, per radiją, televiziją, kiną ar bet kokiomis kitomis priemonėmis“, baudžiama laisvės atėmimu iki šešerių metų¹⁰¹.

Moldovos audiovizualinių priemonių kodekse¹⁰² numatyta:

„7 straipsnis. Politinis ir socialinis balansas ir pliuralizmas

(1) Programų transliavimo ir retransliavimo paslaugų tikslas yra vykdyti ir užtikrinti politinį ir socialinį pliuralizmą, kultūrų, kalbų ir religijų įvairovę,

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ 1994 m. liepos 29 d. Moldovos Respublikos Konstitucija. Prieiga per internetą: <http://www.presidente.md/eng/constitution>.

¹⁰¹ 2002 m. balandžio 18 d. Moldovos Respublikos baudžiamojo kodekso Nr. 985-XV 140 straipsnis. Oficialus leidinys Nr. 128-129/1012, 2002 m. rugsėjo 13 d. Prieiga per internetą (anglų k.): www.legislationline.org/documents/id/8906.

¹⁰² 2006 m. rugpjūčio 4 d. Moldovos Respublikos audiovizualinių priemonių kodeksas. LPC260/2006. Oficialus leidinys Nr. 131, 2006 m. rugpjūčio 18 d., 679 str. Prieiga per internetą (anglų k.): http://www.apel.md/public/upload/en audiovisual_code.pdf.

visuomenės informavimą, švietimą bei pramogas, gerbiant įstatymais garantuotas pagrindines laisves ir žmogaus teises.

(2) Skirdamas laidos laiko politinės partijos ar judėjimo pozicijų reklamai, transliuotojas taip pat turi skirti laidos laiko kitoms politinėms partijoms ir judėjimams tokio paties pobūdžio laidose ir tokiomis pačiomis valandomis be jokių nepagrįstų vilkinimų ar simpatijų kuriai nors partijai, nepriklausomai nuo to, kokiu procentu ji atstovaujama Parlamente. <...>

(4) Siekdami garantuoti socialinio ir politinio balanso principų laikymąsi, vienodą padėtį ir objektyvumą transliuotojų žinių ir aktualijų laidose, transliuotojai privalo užtikrinti, kad:

kiekvienas žinių pranešimas būtų tikslus;

tikrovės suvokimo negalima iškreipti laidos gudrybėmis, pastabomis, teksto ar antraščių priemonėmis;

skelbiant naujienas apie konfliktines situacijas, turi būti laikomasi informacijos iš įvairių šaltinių principo. <...>

10 straipsnis. Programų vartotojų teisės

(1) Moldovos teisės aktais garantuojama teisė į išsamią, objektyvią ir sąžiningą informaciją, teisė į saviraiškos laisvę ir laisvą informacijos perdavimą transliavimo priemonėmis.

(2) Programų vartotojų teisių apsaugą užtikrina audiovizualinę veiklą koordinuojanti Audiovizualinių reikalų koordinavimo taryba bei teisės saugos institucijos.

(3) Programų vartotojams pranešus apie pažeidimus, teisės saugos institucijos imasi veiksmų vartotojų teisėms apsaugoti. <...>

(5) Transliuotojai užtikrina objektyvų visuomenės informavimą ir palaiko laisvą nuomonių formavimą.“

Kodekse numatyta, kad „transliuotojams pažeidus teisės aktų reikalavimus“ jų licencija sustabdoma „tam tikram laikui“ (38 straipsnio 1 punkto d dalis).

Ukrainos Konstitucijoje saviraiškos laisvė įtvirtinta 34 straipsnyje:

„Kiekvienam garantuojama teisė į minties ir žodžio laisvę bei teisė laisvai reikšti savo požiūrius ir įsitikinimus.

Kiekvienas turi teisę laisvai rinkti, saugoti, naudoti ir skleisti informaciją žodžiu, raštu ar kitomis pasirinktomis priemonėmis.

Naudojimasis šiomis teisėmis gali būti apribotas įstatymų nustatyta tvarka šalies saugumo, teritorinio vientisumo ar viešosios tvarkos interesais, siekiant užkirsti kelią neramumams ar nusikalstamumui, apsaugoti žmonių sveikatą, kitų asmenų reputaciją ir teises, užkirsti kelią konfidencialiai gautos informacijos skelbimui, palaikyti valdžią ar teismų nešališkumą.“¹⁰³

Informacinis saugumas Konstitucijoje minimas 17 straipsnio kontekste:

„Ukrainos suvereniteto ir teritorinio vientisumo apsauga, ekonominis ir informacinis saugumas yra svarbiausios valstybės funkcijos ir visų Ukrainos žmonių reikalas.“¹⁰⁴

Be to, Ukrainos baudžiamajame kodekse numatyta, kad už viešą agresyvaus karo ar ginkluoto konflikto kurstymą baudžiama laisvės atėmimu iki trejų metų¹⁰⁵.

Informacijos įstatymo 46 straipsnyje („Piktnaudžiavimo teise į informaciją neleistinumas“) teigiama:

---

¹⁰³ Ukrainos Konstitucija, priimta 1996 m. liepos 28 d. Ukrainos Aukščiausiosios Rados narių 5-ojoje sesijoje. Prieiga per internetą: www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=12084.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ 2001 m. balandžio 5 d. Ukrainos baudžiamasis kodeksas Nr. 2341-III. 436 str. Prieiga per internetą (anglų k.): <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/16257/preview>.

„Informacijos negalima naudoti raginimams suardyti konstitucinę tvarką, pakenkti Ukrainos teritoriniam vientisumui, karo, smurto, brutalumo propagandos, rasinės, tautinės, religinės nesantaikos kurstymo, teroristinių atakų, pasikėsinimo į asmens teises ir laisves tikslais.“¹⁰⁶

Ukrainos transliavimo įstatymo 6 straipsnio 2 punkte draudžiama karo, agresijos aktų propaganda ir kurstymas, taip pat žmonių aukštinimas ar diskriminacija dėl religijos, ideologijos, tautybės, rasės, sveikatos būklės, finansinės padėties ar socialinės kilmės. Tai laikoma piktnaudžiavimu transliuotojų laisvėmis. Šio įstatymo 72 straipsnio 6 punkte išvardytos sankcijos, kurias nacionalinė reguliavimo tarnyba gali taikyti už transliacijų įstatymo pažeidimą, tarp jų ir „iškelti bylą teisme dėl transliavimo licencijos panaikinimo“. Transliavimo licencijos sustabdymas dėl minėtų priežasčių įstatyme nenumatytas¹⁰⁷.

---

¹⁰⁶ Ukrainos informacijos įstatymas. Aukščiausiosios Rados biuletenis Nr. 48, 1992 m. 650 str. Prieiga per internetą: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=182882.

¹⁰⁷ Ukrainos televizijos ir radijo transliavimo įstatymas. Aukščiausiosios Rados biuletenis Nr. 10, 1994 m. 43 str. Prieiga per internetą: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>.

6. Teisės aktų projektai

Atrodo, kad nepakankamai svarūs teisiniai pagrindai ir argumentai, kurių pagrindu nacionaliniai teismai galėtų sustabdyti, blokuoti ir uždrausti propagandą, priverstė valdžios institucijas pasirinkti įprastesnį kelią – parengti ribojančius teisės aktus, įvairiais pretekstais nukreiptus į Rusijos žiniasklaidą ir žurnalistus kaip į klasę¹⁰⁸. Taip pat pasitelktos pastangos įgyvendinti kovos su propaganda priemonės. Informacijos politikos ministerijos įsteigimas Ukrainoje¹⁰⁹ 2014 m. pabaigoje – tai tik vienas ryškiausių pavyzdžių.

Nepakankamai svarūs teisiniai pagrindai ir argumentai, kurių pagrindu nacionaliniai teismai galėtų sustabdyti, blokuoti ir uždrausti propagandą, priverstė valdžios institucijas rengti ribojančius teisės aktus.

Šitaip atsitiko Ukrainoje, Moldovoje¹¹⁰, Latvijoje¹¹¹ ir Lietuvoje¹¹².

Lietuvos Seimas pritarė Vyriausybės siūlomoms Visuomenės informavimo įstatymo pataisoms. Įstatymo projekto paaiškinimuose teigiama, kad tai būtinas žingsnis, siekiant stiprinti Lietuvos informacinės erdvės apsaugą bei šalies saugumą besitęsiančio informacinio karo sąlygomis. Šiuo siūlymu pakeistas

¹⁰⁸ Richter, Andrei. (2015b). *Legal Response to Propaganda Broadcasts Related to Crisis in and around Ukraine* (Teisinis atsakas į propagandos transliacijas, susijusias su krize Ukrainoje ir aplink ją), 2014–2015. *International Journal of Communication*. 9. 3138–3139 p.

¹⁰⁹ Prieiga per internetą: <http://mip.gov.ua/en/>.

¹¹⁰ *Andrian Kandu: Bill on Propaganda Ban will be Discussed with Participation of the Civil Society* (Андріан Канду: законопроект о забороні пропаганди будуть обговорювати з громадянським суспільством) (Propagandos draudimo įstatymo projektas bus svarstomas kartu su pilietine visuomene). 2015 m. balandžio 2 d. Prieiga per internetą: http://ru.publika.md/link_1588411.html.

¹¹¹ Latvijos nacionalinė elektroninė žiniasklaidos taryba, *Country Report – Latvia September 2014*. Prieiga per internetą: <http://www.neplpadome.lv/en/home/news/country-report---latvia-july-2014.html>. *Country report – Latvia May 2014*. Prieiga per internetą: <http://www.neplpadome.lv/en/home/news/country-report---latvia-may-2014.html>.

¹¹² *Lithuanian president proposes another anti-propaganda bill* (Lietuvos Prezidentė siūlo dar vieną kovos su propaganda įstatymo projektą). *Delfi*, 2014-12-12. Prieiga per internetą: http://en.delfi.lt/lithuania/politics/lithuanian-president-proposes-another-anti-propaganda-bill.d?id=66654462#drelo_ad1418385259828.

48 straipsnis, suteikiant LRTK įgaliojimus skirti transliuotojams ir retransliuotojams baudas už neteisėto turinio sklaidą, įskaitant karo propagandą, kaip alternatyvią sankciją, kuri yra mažesnė nei administracinė transliavimo paslaugos sustabdymo sankcija.

Natūralu, kad Ukrainos Parlamentas buvo aktyviausias šiuo atžvilgiu. Iš pasakutiniųjų iniciatyvų paminėtinos šios:

1. Įstatymas dėl tam tikrų Ukrainos įstatymų pakeitimo, siekiant apsaugoti Ukrainos televizijos ir radijo informacinę erdvę, priimtas Aukščiausiojoje Radoje (Parlamente) 2015 m. vasario 5 d., paskelbtas Petro Porošenkos 2015 m. balandžio 2 d. Padarius kinematografijos įstatymo pakeitimus, „pagrindinis nacionalinės politikos Kinematografijos srityje vykdymo organas (šiuo metu Ukrainos valstybinė kino agentūra) ketina nesuteikti naujų valstybinių leidimų daugelio filmų demonstravimui ir kitoms platinimo formoms, įskaitant rodomus per televiziją.

Tarp uždraustų kino juostų atsidūrė filmai, kuriuose dalyvauja asmenys, įtraukti į Asmenų, keliančių grėsmę nacionaliniam saugumui, sąrašą. Šį sąrašą oficialiame agentūros tinklalapyje skelbs ir atnaujins Kultūros ministerija nacionalinio saugumo agentūrų ir nepriklausomos reguliavimo tarnybos – Nacionalinės televizijos ir radijo transliacijų tarybos – teikimu; filmai, populiarinantys arba kuriantys „valstybės agresorės“ teisės saugos ar bet kokių kitų agentūrų, sovietų valstybinio saugumo ir jų agentų teigiamą įvaizdį. Vadovaujantis šiuo įstatymu bei ankstesniais Parlamento nutarimais, valstybė agresorė yra Rusijos Federacija. Šia nauja teisės norma (15-1 str.) draudžiama platinti į minėtas kategorijas patenkančius filmus, sukurtus bet kokioje šalyje po 1991 m. rugpjūčio 1 d.; filmus bet kokia tematika, sukurtus po 2014 m. sausio 1 d., kuriuose dalyvauja valstybės agresorės fiziniai ar juridiniai asmenys. Agentūra taip pat įpareigota retroaktyviai atšaukti tokiems filmams išduotus leidimus. Už minėtų teisės normų pažeidimą baudžiama administracinėmis bandomis.

Ukrainos transliacijų įstatymo pakeitimais, padarytais naujuoju įstatymu, draudžiama transliuoti audiovizualines programas, patenkančias į šias kategorijas: po 1991 m. rugpjūčio 1 d. sukurtas programas, kurios populiarina valstybės agresorės tarnybas bei jų veiksmus, pateisinančius ar įteisinančius neteisėtą Ukrainos teritorijų okupaciją, kaip numatyta Kinematografijos įstatyme; filmus ir TV programas (išskyrus žinių ir aktualijų laidas), kuriose

dalyvauja asmenys, įtraukti į Asmenų, keliančių grėsmę nacionaliniam saugumui, sąrašą. Įstatyme vartojama „dalyvavimo“ sąvoka apima filmo ar TV programų aktorių, menininkų, scenarijaus autorių, muzikos kompozitorių, diktorių, režisierių ir (arba) prodiuserių funkcijas. Leidimų turėtojams, pažeidusiems pirmiau nurodytas nuostatas, taikomos Nacionalinės televizijos ir radijo transliacijų tarybos sankcijos. Įstatymas įsigaliojo 2015 m. birželio 4 d.¹¹³

2. 1996 m. Reklamos įstatymo ir 2006 m. Transliacijų įstatymo pakeitimai, priimti Aukščiausiosios Rados 2015 m. gegužės 14 d. ir pasirašyti Prezidento 2015 m. birželio 4 d. Šiais pakeitimais draudžiamos bet kokios užsienio televizijos ir radijo bendrovių, teikiančių transliavimo (retransliavimo) paslaugas Ukrainoje, reklamos, jeigu minėtos bendrovės nėra pavaldžios Europos Sąjungos valstybių narių ar Europos konvencijos dėl televizijos be sienų (EKTS) šalių jurisdikcijai.

Įstatymų pataisomis taip pat numatytas reikalavimas, kad Ukrainos įmonė, ketinanti retransliuoti užsienio bendrovių, kurios nėra pavaldžios Europos Sąjungos valstybių narių ar EKTS šalių jurisdikcijai, programas, gali jas retransliuoti tik gavusi teisių turėtojo išduotą licenciją ir tik tuo atveju, jeigu minėtos programos (kanalai) atitinka Ukrainos įstatymų ar EKTS reikalavimus ir yra įtraukti į programų (kanalų), kuriuos leidžiama retransliuoti Nacionalinės televizijos ir radijo transliacijų tarybos sprendimu, sąrašą. Šie pakeitimai įsigaliojo 2015 m. rugpjūčio 5 d.¹¹⁴

3. Tokiame pačiame kontekste reikėtų vertinti ir įstatymą dėl komunistinio ir nacistinio totalitarinių režimų pasmerkimo Ukrainoje bei jų simbolikos uždraudimo, priimtą Aukščiausiosios Rados 2015 m. balandžio 9 d. ir paskelbtą Prezidento P. Porošenkos.

¹¹³ Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України. 2015 m. vasario 5 d. įstatymas dėl tam tikrų Ukrainos įstatymų pakeitimo, siekiant apsaugoti Ukrainos televizijos ir radijo informacinę erdvę Nr. 159-VIII.

¹¹⁴ Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей трансляції (ретрансляції) реклами, яка міститься у програмах та передачах іноземних телерадіоорганізацій. 2015 m. gegužės 14 d. Ukrainos įstatymas Nr. 422-VIII dėl kai kurių Ukrainos įstatymų pakeitimo dėl reklamos užsienio televizijos programose transliavimo (retransliavimo) konkretizavimo. Paskelbta Aukščiausiosios Rados oficialiame tinklalapyje 2015 m. birželio 5 d.

Įstatyme numatyta baudžiamoji atsakomybė už viešą minėtų režimų veiklos neigimą ir draudžiama visa su tuo susijusi simbolika, išskyrus ribotais švietimo ar mokslo tikslais. Už šio įstatymo pažeidimą gresia žiniasklaidos priemonių veiklos nutraukimo sankcija arba laisvės atėmimo iki 10 metų bausmės.

Pažymėtina, kad šiuo įstatymu Ukrainos Televizijos ir radijo transliacijų įstatymas papildomas teisine norma, kuria transliuotojams draudžiama platinti audiovizualinius darbus, „neigiančius ar pateisinančius baudžiamąjį komunistinio totalitarinio režimo Ukrainoje 1917–1991 m. pobūdį, baudžiamąjį nacionalsocialistinio (nacistinio) totalitarinio režimo pobūdį, kuriančius teigiamą asmenų, ėjusių administracines pareigas komunistų partijoje (rajonų komitetų sekretorių ir aukštesnes pareigas) arba aukštas pareigas SSRS, Ukrainos SSR, kitų Sąjungos ar autonominių sovietinių respublikų valdymo ar vykdomuosiuose organuose (išskyrus Ukrainos mokslo ir kultūros plėtros tikslais), ir asmenų, dirbusių sovietų valstybinio saugumo agentūrose, teigiamą įvaizdį“. Įstatyme taip pat draudžiama pateisinti minėtų agentūrų veiklą ir sovietų valdžios Ukrainos ar jos dalių teritorijoje įsteigimą bei atsiprašoma XX amžiaus Ukrainos kovotojų už nepriklausomybę¹¹⁵.

4. Ukrainos Televizijos ir radijo transliacijų įstatymo pakeitimais, priimtais Aukščiausiojoje Radoje 2015 m. rugsėjo 3 d., nustatomas absoliutus draudimas fiziniams ir juridiniams asmenims, gyvenantiems ar veikiantiems šalyje, Aukščiausiosios Rados pripažintoje šalimi agresore, ar okupacinėje valstybėje, turėti nuosavybės teise televizijos ir radijo bendroves ar dalyvauti jų veikloje. Pakeitimai įsigaliojo 2015 m. spalio 1 d. Šio įstatymo subjektai pateiks pirmąsias ataskaitas apie turto nuosavybę ir valdymą per 6 mėnesius nuo įstatymo įsigaliojimo dienos¹¹⁶.

---

¹¹⁵ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. 2015 m. balandžio 9 d. įstatymas dėl komunistinio ir nacistinio totalitarinių režimų pasmerkimo Ukrainoje bei jų simbolikos uždraudimo Nr. 317-VIII. Oficialiai paskelbta 2015 m. gegužės 20 d. dienraštyje „Holos Ukrainy“ Nr. 87.

¹¹⁶ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації та реалізації принципів державної політики у сфері телебачення і радіомовлення. 2015 m. rugsėjo 3 d. Ukrainos įstatymas dėl tam tikrų Ukrainos įstatymų pakeitimo siekiant užtikrinti žiniasklaidos turto skaidrumą ir įgyvendinti nacionalinę politiką televizijos ir radijo transliacijų srityje Nr. 674-VIII. Paskelbta 2015 m. rugsėjo 12 d. „Holos Ukrainy“ Nr. 169. Prieiga per internetą (ukrainiečių k.): <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/674-viii>.

5. Ukrainos Informacinės politikos ministerija parengė šalies Informacinio saugumo koncepciją. 2015 m. liepos mėn. ESBO atstovė žiniasklaidos laisvei pateikė biuro užsakymu atliktą dokumento teisinę analizę. Atstovė atkreipė dėmesį į kai kuriuos koncepcijos projekto klausimus.

6. „Nepaisant teisėto valdžios institucijų susirūpinimo dėl informacinio saugumo, kai kurios koncepcijos projekto nuostatos gali turėti neigiamą poveikį žiniasklaidai ir trukdyti atlikti jai tenkančias sergėtojo funkcijas“, – teigė D. Mijatovič. Dr. Katrinos Nyman Metcalf atliktoje analizėje pateikiamos kelios pagrindinės tarptautiniais standartais ir ESBO įsipareigojimais paremtos rekomendacijos. Viena iš jų – rekomendacija valstybei nedalyvauti kuriant žiniasklaidos turinį ir nevykdyti per griežto reguliavimo, darančio įtaką žiniasklaidos turiniui. Koncepcijos projekte taip pat nereikėtų nurodyti, kad siekiant balanso tarp saviraiškos laisvės ir galimų priežasčių šiai laisvei apriboti turi būti tokius apribojimus leidžianti prezumpcija¹¹⁷.

Atstovė kreipėsi į valdžios institucijas ir paskelbė kelis viešus pareiškimus, kritikuodama kai kurias minėtas ir kitas iniciatyvas bei ragindama kruopščiai apsvarstyti įstatymų projektus¹¹⁸.

---

¹¹⁷ Ukrainos informacinio saugumo koncepcijos projekto teisinė analizė, parengta Talino technologijos universiteto Talino teisės mokyklos profesorės, nepriklausomos komunikacijų teisės ekspertės dr. Katrinos Nyman Metcalf ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei biuro užsakymu. 2015 m. liepos mėn. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/173776?download=true>; ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei spaudos pranešimas: ESBO atstovė sveikina skaidrumo procesus siekiant parengti Ukrainos informacinio saugumo dokumentą ir pateikia savo teisinę analizę. 2015 m. liepos 22 d. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/173971>.

¹¹⁸ ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei spaudos pranešimas: „ESBO atstovės nuomone, nauji Ukrainos įstatymai kelia grėsmę saviraiškos ir žiniasklaidos laisvei“, 2015 m. gegužės 18 d. ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei ataskaita „Žiniasklaidos laisvės apgultis Ukrainoje.“ 2014 m. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/118990?download=true>. Siūlomų Moldovos Respublikos audiovizualinių priemonių kodekso pataisų teisinė analizė, parengta Talino technologijos universiteto Talino teisės mokyklos profesorės, nepriklausomos komunikacijų teisės ekspertės dr. Katrinos Nyman Metcalf ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei biuro užsakymu. 2015 m. liepos mėn. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/175681?download=true>. ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei spaudos pranešimas: „Pasak ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei, Latvijos baudžiamojo įstatymo pataisos gali pakenkti saviraiškos ir žiniasklaidos laisvei.“ 2014 m. vasario 14 d. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/111322>.

7. Savitvarkos mechanizmai

Iš visų ESBO regione esančių savitvarkos mechanizmų tik Rusijos nacionalinė žiniasklaidos taryba – Visuomeninė žiniasklaidos skundų kolegija (VŽSK) – pasta-ruoju metu nagrinėjo du šiam tyrimui aktualius skundus dėl televizijos programų.

Pirmojo skundo dėl televizijos kanalo *Rossija-1* programos *Vesti nedeli* atveju žiniasklaidos taryba nagrinėjo analogiškos organizacijos Ukrainoje skundą. Savo sprendime VŽSK atsisakė vertinti laidą pagal profesionalios žurnalistikos principus, teigdama, kad minėta laida neatitinka profesionalios žurnalistikos standartų. VŽSK nustatė, kad laidos siužetas buvo visiška propaganda, atitinkanti visus šio žanro kriterijus. Kolegija nenustatė, kad programoje, kaip teigė skundo pareiškėjas, buvo „kurstoma neapykanta“, kadangi nebuvo smurto skatinimo kriterijaus.

Šis sprendimas gana svarbus, kadangi 2014 m. vasario 13 d. žiniasklaidos taryba faktiškai paskelbė išankstinį perspėjimą ir sudarė „sisteminių propagandos požymių“ sąrašą. Šie požymiai:

- „objektinis“ propagandisto požiūris į subjektą, konkretų asmenį, socialinę grupę ar visą visuomenę;
- sąmoningas daugianario reiškinių susiaurinimas iki dvinario, spalvoto pavertimas nespaltvoto; asmeninio moralinio pasirinkimo lauko ir atsakomybės už pasirinkimą sumažinimas;
- aiškus tikslas, kuris pasiekiamas kaip laukiamo poveikio „objektui“ rezultatas, tam tikru būdu pakeičiant (arba palaikant) „pasaulio vaizdą“ objekto sąmonėje; idealiu atveju perkeliant „sukeltus“ įsitikinimus į veiksmą ar veiksmų modelį;
- nuoseklus tikslų komplekso įgyvendinimas, kurio nėra vienas tikslas nėra susijęs su žurnalistikos tikslais ir pagrindinėmis funkcijomis (informacinė, šviečiamoji ir pramoginė);
- kryptinga faktų, tinkančių griežtam „scenarijui“, atranka, aktyvus dezinformacijos naudojimas, jeigu tai naudinga ir įmanoma – manipuliacijos faktais,

statistinė informacija, nuomonėmis, įskaitant ir ekspertų, arba dėmesio centro perkėlimas tais atvejais, kai tiesioginė dezinformacija „neveikia“;

- vadovavimasis „priemonės pateisina tikslą“ logika; priemonių ir metodų, iš principo nesuderinamų su tokiomis vertybėmis, kaip sąžiningumas, teisingumas ir pan., naudojimas;
- „priešo įvaizdžio“ buvimas (nustatymas, sukūrimas, keitimas); susiskirstymo į „mes“ (teisingieji su tikromis vertybėmis ir tikra tiesa) ir „jie“ (su atvirktinėmis savybėmis pagal tuos pačius kriterijus) formavimas ir palaikymas kolektyvinėje sąmonėje;
- įsitikinimo, kad bet koks veiksmas „priešo“ atžvilgiu (įskaitant „vidaus priešus“, taip pat ir potencialius, tarp jų ir asmenis, nepakankamai lojalius valstybės institucijoms, konkrečioms valdžios struktūroms, idėjoms ar vertybėms, kurios skelbiamos kaip atitinkančios viešąjį interesą ir nacionalines tradicijas) yra moraliai pateisinamas, formavimas;
- nuolatinis įtikinėjimas, pasikartojanti aptariamų temų, pavyzdžių ir įvaizdžių seka; apeliavimas į tradicines vertybes kaip į vienintelį nekintantį ir todėl vertybių hierarchijoje aukščiausią poziciją užimantį dalyką nepastoviam pasaulyje;
- apeliavimas į emocijas ir jausmus, o ne į protą;
- manipuliavimas baime, išankstiniais nusistatymais, skausmo fantomais; aktyvus žiaurių ir brutalių istorijų naudojimas; pranešimų apie žiaurumus ir smurtą metodo taikymas plačiu mastu;
- veikla prisidengiant žurnalistika; noras vaidinti pagrindinio naujienų šaltinio vaidmenį;
- žiniasklaidos modelių formavimas, įskaitant elgesio modelius, sukuriant situacijas aptarimams, perkeltiant dėmesio centrą nuo tam tikrų sričių, kurios nustumiamos į šešėlį, į propagandos konstruktus ir virtualią tikrovę;
- dirbtinis informacijos ir jos šaltinių patikimumo požymių sufabrikavimas;

- propagandos poveikio adresatų lojalumo institucijų ir idėjų, kurioms propagandistai tarnauja, sistemai formavimas¹¹⁹.

Pažymėtina, kad vertindama televizijos programą, pasirodžiusią eteryje 2013 m. gruodžio mėn., VŽSK tuomet nustatė, jog propagandos plitimas ir stiprėjimas Rusijos žiniasklaidoje yra nenormali situacija, ir paragino žurnalistų profesinę bendruomenę bei žiniasklaidos priemones traktuoti tai kaip grėsmę sąžiningos žurnalistikos reputacijai.

Antruoju propagandos atveju, šį kartą NTV kanalu, VŽSK nagrinėjo skundą dėl siužetų apie Permės gulago muziejų. Siužete buvo teigiama, kad „kol Donecko Liaudies Respublikoje Stepano Banderos (Ukrainos nacionalizmo įkūnijimo ir pagrindinio Rusijos propagandos istorinio taikinio) pasekėjai bombarduoja ligonines ir šaudo taikius civilius gyventojus, JAV tarptautinės plėtros agentūros finansuojami muziejaus gidai reklamuoja Ukrainos nacionalfašistus“¹²⁰.

Žiniasklaidos taryba NTV siužetuose nustatė „sintetinio“ žanro elementus, t. y. tiesioginę propagandą, naudojamą kartu su vadinamąja menamąja dokumentika, kurios pagrindinis bruožas yra „pseudodokumentalistika“. Aiškiai konstatuodama, kad nacionalinis transliuotojas visiškai nesilaikė Rusijos profesionalios žurnalistikos standartų, VŽSK taip pat atkreipė dėmesį į teisinį programos aspektą. VŽSK pabrėžė, kad „publikacijų, akivaizdžiai prieštaraujančių pilietinės visuomenės esminėms vertybėms, įtvirtintoms Rusijos Federacijos

¹¹⁹ Dėl Ukrainos žurnalistų etikos komisijos skundo prieš „Rossija-1“ televizijos kanalu transliuojamą programą „Vesti nedeli“ ir jos vedėją Dmitrijų Kiseliova dėl siužeto „Ukrainos Sueiga (Maidanas)“ parodymo eteryje. Visuomeninės žiniasklaidos skundų kolegijos 2014 m. vasario 13 d. sprendimas Nr. 98. Prieiga per internetą: <http://presscouncil.ru/index.php/praktika/rassmotrennye-zhaloby/3007-zhaloba-na-vesti-nedeli-s-dmi-triem-kisilevym-iz-za-osveshcheniya-evromajdana?showall=&start=9>.

¹²⁰ Dėl NVO „Permė-36“ darbuotojų skundo dėl siužetų „Rėmėjai iš Jungtinių Amerikos Valstijų atidarė Ukrainos „nacionalistų kankinių“ muziejų Permėje“ ir „JAV finansuojama „Penktoji kolona“ aukština banderovcus: NTV tyrimas“, transliuotų NTV televizijos kanalu. Visuomeninės žiniasklaidos skundų kolegijos 2015 m. sausio 22 d. sprendimas Nr. 116. Prieiga per internetą: <http://presscouncil.ru/index.php/praktika/rassmotrennye-zhaloby/4458-zhaloba-muzeya-perm-36-na-syuzhety-iz-chp-i-professiya-reporter-ntv?showall=&start=8>. Po didžiulio politinio spaudimo pakeisti muziejaus profilį arba nutraukti veiklą muziejų valdanti nevyriausybinė organizacija 2015 m. kovo mėn. kreipėsi dėl likvidavimo. Prieiga per internetą: <http://www.perm36.ru/ru/novosti/novosti/724-ano-zakryvaetsya-rabota-prodolzhaetsya.html>.

Konstitucijoje, pasirodymas eteryje šalies mastu negali būti laikomas federalinio televizijos kanalo „vidaus reikalu“¹²¹.

Sprendime aiškiai konstatuojama, kad nacionalinis transliuotojas visiškai nesilaikė Rusijos profesionalios žurnalistikos standartų.

Dėmesys atkreiptinas į Žiniasklaidos savitvarkos organizacijų tinklo (ŽSOT) sprendimus, neseniai priimtus Tbilisyje ir Vienoje. Europos Tarybos remiamas ŽSOT apima Armėnijos, Azerbaidžano, Baltarusijos, Moldovos, Rusijos, Tadžikistano ir Ukrainos nacionalines spaudos tarybas¹²². 2015 m. liepos mėn. Tbilisyje ŽSOT atstovai priėmė sprendimą, kad ginčus, susijusius su tarptautine propaganda, nagrinėtų speciali ŽSOT viršnacionalinė komisija¹²³. 2015 m. spalio mėn. Vienoje priimtos rekomendacijos dėl propagandos žiniasklaidoje ir minėtos komisijos darbo formos. Sutarta savo darbe vadovautis „sisteminiais propagandos požymiais“, apibrėžtais minėtame Rusijos visuomeninės žiniasklaidos skundų kolegijos sprendime.

---

¹²¹ Visuomeninės žiniasklaidos skundų kolegijos 2015 m. sausio 22 d. sprendimas Nr. 116. Prieiga per internetą: <http://presscouncil.ru/index.php/praktika/rassmotrennye-zhaloby/4458-zhaloba-muzeya-perm-36-na-syuzhety-iz-chp-i-professiya-reporter-ntv?showall=&start=8>.

¹²² Armėnijos informacinių ginčų taryba; Azerbaidžano spaudos taryba; Baltarusijos žurnalistų asociacijos etikos komisija; Gruzijos žurnalistų etikos chartija; Moldovos spaudos taryba; Visuomeninė žiniasklaidos skundų taryba; Tadžikistano žiniasklaidos taryba; Ukrainos žurnalistų etikos komisija.

¹²³ Prieiga per internetą: <http://president-sovet.ru/presscenter/news/read/2548/>.

8. ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei pozicija

Beveik 40 metų nuo Helsinkio baigiamojo akto veikiančios ESBO atstovė žiniasklaidos laisvei Dunja Mijatovič nuolat ragina valdžios institucijas stabdyti nekontroliuojamą propagandos plitimą. Savo 2014 m. balandžio 15 d. **komunikate dėl propagandos krizių metu** ji atkreipė dėmesį, kad propaganda yra pavojinga, jeigu ji dominuoja viešojoje erdvėje ir trukdo žmonėms laisvai susidaryti savo nuomonę, kelia grėsmę pliuralizmui ir atviriems idėjų mainams. Todėl, atstovės nuomone, valdžios institucijos turėtų kuo atokiau laikytis nuo žinių verslo.

Atstovė taip pat išreiškė savo nuomonę dėl valdžios institucijų priemonių, kurių jos ėmėsi užsienio propagandai sustabdyti, uždrausdamos ar blokuodamos radijo ir televizijos signalus ar nustatydamos kitus apribojimus, kaip atsisakymas žurnalistams išduoti vizas ar jų išvaymas iš valstybinių institucijų spaudos centrų. Atstovė visoms ESBO dalyvaujančioms valstybėms labai aiškiai nurodė, kad cenzūra nėra išeitis. Propagandos poveikį gali neutralizuoti tik gerai veikianti, atvira, įvairi ir dinamiška žiniasklaidos aplinka.

Atstovė ESBO dalyvaujančioms šalims pateikė tokias rekomendacijas:

- užkirsti kelią manipuliacijoms žiniasklaida, informaciniams ir psichologiniams karams;
- užtikrinti žiniasklaidos pliuralizmą ir laisvę kaip propagandos priešnuodį;
- neįvesti naujų apribojimų; esami įstatymai numato pakankamas priemonės ekstremalios propagandos atveju;
- investuoti į piliečių žiniasklaidos priemonių raštingumą, kad jie galėtų pasirinkti informuotai;
- reformuoti valstybinę žiniasklaidą į tikrai visuomeninį transliuotoją.

Atstovė atkreipė dėmesį į specialias priemones, egzistuojančias žiniasklaidos reglamentavimo srityje ir taikomas klausimams, susijusiems su šališka ir klaidinančia informacija, spręsti, tarp jų – transliuojamų programų pusiausvyros

ir tikslumo taisyklės, nepriklausomos žiniasklaidos reguliavimo tarnybos, visuomeninio transliuotojo, vykdančio specialią misiją atspindėti visus požiūrius, reikšmingumas, aiški takoskyra tarp faktų ir nuomonės žurnalistikoje, žiniasklaidos priemonių nuosavybės skaidrumas ir kitos.

Siekdamos veiksmingai reaguoti, dalyvaujančios valstybės turėtų remti ir skatinti įvairių žiniasklaidos veikėjų etikos standartus ir jų veiksmingą įgyvendinimą bei investuoti į informacinį raštingumą, kad piliečiai galėtų informuotai ir blaiviai pasirinkti. Minėtų etikos standartų įsisąmoninimas ir laikymasis, taip pat ir žiniasklaidos skaidrumas, yra gyvybiškai svarbūs siekiant išvengti propagandos pavojų ar juos sumažinti.

Šiandien, kaip ir prieš šimtą metų, valstybinė žiniasklaida ir vėl yra pagrindinė propagandos skleidimo priemonė.

Šiandien, kaip ir prieš šimtą metų, valstybinė žiniasklaida ir vėl yra pagrindinė propagandos skleidimo priemonė. Kadangi tai kelia pavojų taikai, žiniasklaidos priemonės turi būti reformuotos į iš tiesų visuomeninę žiniasklaidą arba privatizuotos¹²⁴.

Atstovė iš dalies atskirai apibendrina savo poziciją dėl televizijos kanalų blokavimo. Ji paminėjo Helsinkio baigiamąjį aktą ir jį pasirašiusių šalių įsipareigojimą vykdyti tarptautinėse deklaracijose ir sutartyse saviraiškos laisvės srityje numatytus įsipareigojimus, įskaitant tarptautines žmogaus teisių sutartis. Atstovė dalyvaujančioms valstybėms priminė Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 19 straipsnį ir tai, kad numatyti apribojimai turi būti aiškiai įtvirtinti nacionalinėje teisėje ir taikomi tik tada, kai tai būtina kitoms esminėms vertybėms ir teisėms apginti. Ji atkreipė dėmesį į procedūras, kurių reikėtų laikytis, kad apribojimai būtų gerbiami visame regione:

- 1) apribojimus priima teisėtos institucijos, tokios kaip įstatymų leidžiamieji organai, besilaikantys teisinės valstybės principų;
- 2) egzistuoja nepriklausomų teismų sistema.

¹²⁴ ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei 2014 m. balandžio 15 d. komunikatas dėl propagandos krizių metu. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/117701>.

Atstovės nuomone, visais laikais, o ypač sunkmečiais, blokavimas nebuvo ir nėra išeitis, kadangi tai skatina savavališkus ir politiškai motyvuotus veiksmus: „Žiniasklaidos laisvės ribojimas politinių sumetimų vardan yra kelias cenzūros link, o įvesta cenzūra niekada nesibaigs.“

Žiniasklaidos laisvės ribojimas politinių sumetimų vardan yra kelias cenzūros link, o įvesta cenzūra niekada nesibaigs.

Išeitis – intensyvūs debatai ir žiniasklaidos pliuralizmas. Tai sunkiai pasiekama visuomenėse, kuriose dominuoja valstybės valdomos ir kontroliuojamos žiniasklaidos priemonės, lengvai panaudojamos valstybės propagandai skleisti. Dalyvaujančios valstybės raginamos sustabdyti informacinį karą ir manipuliacijas žiniasklaidos priemonėmis. Atstovė priminė, kad būtina stiprinti ir toliau gerinti principų bei įsipareigojimų laikymąsi, įskaitant rimtų nepakantų atvejų šalinimą dalyvaujančiose valstybėse, kurios naudoja žiniasklaidos priemones, pažeidžiamas ESBO dokumentuose numatytus principus¹²⁵.

Atstovės nuomone, laisvas televizijos laidų transliavimas, kaip tai numatyta Helsinkio susitarimuose, gali būti visapusiškai užtikrintas tik tuo atveju, jeigu yra aiškiai apibrėžta tarptautinėje teisėje įtvirtintų minimalių apribojimų reikšmė ir taikymo sritis. Televizijos programų transliuotojams turi būti sudarytos galimybės žinoti tikslias kompetentingų institucijų kontrolės, vykdomos valstybėje, kurioje jie yra įsisteigę, arba transliacijas priimančioje valstybėje, pasekmes¹²⁶.

Atstovė dalyvaujančioms valstybėms aiškiai pabrėžė, kad nėra lengva sukurti saviraiškos laisvės aplinką, kai valstybės institucijos apsunkina žurnalistų darbą. Atsisakymas išduoti vizas žurnalistams remiantis valstybės pareigūnų šališku nusistatymu nėra teisinga ir prieštarauja aiškioms 1975 m. Helsinkio baigiamojo akto nuostatoms, kuriomis pripažįstama, kad valdžios institucijos turi skatinti žiniasklaidos atstovų tarptautines keliones¹²⁷.

¹²⁵ ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei 2014 m. kovo 27 d. komunikatas dėl televizijos kanalų blokavimo. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/116888>.

¹²⁶ ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei 2013 m. lapkričio 28 d. – 2014 m. birželio 18 d. eilinė ataskaita Nuolatinėi Tarybai. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/119957?download=true>.

¹²⁷ Ibid.

Atstovė paaiškino, kodėl prieštarauja dėl papildomų apribojimų, tokių kaip atsisakymas Rusijos žurnalistams išduoti vizas ar įsileisti juos į valstybės institucijų spaudos centrus. Helsinkio baigiamajame akte dalyvaujančios šalys susitarė gerinti sąlygas vienos dalyvaujančios šalies žurnalistams praktikuoti savo profesiją kitoje dalyvaujančioje šalyje. Be kita ko, šalys įsipareigojo „savitarpio supratimo pagrindais palengvinti kelionių organizavimo procedūras dalyvaujančios valstybės žurnalistams šalyje, kur jie dirba savo darbą pagal profesiją, ir suteikti kuo daugiau galimybių keliauti su sąlyga, kad bus laikomasi taisyklių, susijusių su teritorijomis, kurios yra uždaros dėl saugumo priežasčių.“ Dalyvaujančios valstybės taip pat patvirtino, kad „žurnalistai nebus išsiunčiami (pašalinami) ir jiems nebus taikomos kitokios sankcijos dėl to, kad jie teisėtai vykdo savo profesinę veiklą.“¹²⁸

Gerbdama suverenias dalyvaujančių valstybių teises kontroliuoti savo sienas, ESBO atstovė rimtai susirūpinusi dėl netinkamų žurnalistų kelionių apribojimų, darančių neigiamą įtaką informacijos srautų ir žiniasklaidos laisvei.

Žiniasklaida vaidina gyvybiškai svarbų vaidmenį krizių metu. Žiniasklaidos atstovų renkama informacija gali padėti geriau suvokti tarp tautų susiklosčiusią situaciją ir užkirsti kelią tolesniam įtampos eskalavimui.

Savavališkai atsisakydamos išduoti žurnalistams vizas, valdžios institucijos trukdo žiniasklaidos laisvei ir sudaro kliūtis keistis informacija.

Savavališkai atsisakydamos išduoti žurnalistams vizas, valdžios institucijos trukdo žiniasklaidos laisvei ir sudaro kliūtis keistis informacija.

Specialiame komunikate atstovė ragina dalyvaujančias valstybes vykdyti ESBO įsipareigojimus ir nesiimti jokių priemonių laisvam informacijos judėjimui apriboti. Be to, žurnalistams, kuriuos įsileisti buvo atsisakyta, turi būti sudarytos galimybės skųstis¹²⁹.

¹²⁸ Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/mc/39501>.

¹²⁹ ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei 2014 m. balandžio 3 d. komunikatas dėl atsisakymo išduoti vizas vienos ESBO dalyvaujančios šalies žurnalistams įvažiuoti į kitą dalyvaujančią šalį. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/117092>.

Propaganda, televizijos kanalų blokavimas ir atsisakymas įsileisti užsienio žurnalistus į konflikto zonas taip pat buvo Ukrainos ir Rusijos žurnalistų **apskritojo stalo diskusijų**, septynis kartus vykusių 2014 m. gegužės mėn., temos. Ukrainos nepriklausomos žiniasklaidos darbuotojų profesinės sąjungos, Ukrainos nacionalinės žurnalistų sąjungos ir Rusijos žurnalistų sąjungos vadovai susirinko Vienoje aptarti, kaip pagerinti žurnalistų profesijos standartus bei saugumą konflikto Ukrainoje ir aplink ją kontekste. Šios apskritojo stalo diskusijos padėjo pagrindą informacijos, patirties ir nuomonių mainų platformai „Dvi šalys – viena profesija“.

2015 m. birželio mėn. atstovė Vienoje surengė didelę konferenciją **„Žurnalistų saugumas, žiniasklaidos laisvė ir pliuralizmas konfliktų metu“** visų ESBO dalyvaujančių šalių mastu. Šis kertinis įvykis, kurio metu ypatingas dėmesys buvo skiriamas priemonėms prieš karo ir neapykantos propagandą bei informacinį karą, subūrė apie 400 žurnalistų, mokslininkų, diplomatų ir kitų pareigūnų. Remdamasi Ukrainos ir Rusijos žiniasklaidos organizacijų, dalyvaujančių „Dvi šalys – viena profesija“ procese, diskusijomis, atstovė parengė **rekomendacijas**, kuriose **ESBO dalyvaujančioms valstybėms** pateikiamas užduočių sąrašas, siekiant užkirsti kelią propagandai. Rekomendacijose ypač pabrėžiama atsakomybė:

- pasmerkti smurtą ir diskriminaciją kurstančią karo ir neapykantos propagandą, imtis praktinių veiksmų šiam reiškiniui pašalinti ESBO regione laikantis Helsinkio baigiamojo akto įsipareigojimų;
- suvokti, kad karo ir neapykantos propaganda, vyriausybės ar jos įgaliotų institucijų primesta žiniasklaidai, prisideda prie smurto eskalavimo ir diskredituoja žurnalistiką kaip profesiją, tarnaujančią viešajam interesui;
- skatinti žiniasklaidos pliuralizmą ir laisvą, faktinę, tiriamąją žurnalistiką kaip geriausią priešnuodį prieš propagandą;
- nepamiršti, kad karo ir neapykantos propagandos skleidimas nepateisina naujų saviraiškos ir žiniasklaidos laisvės apribojimų taikymo;
- užtikrinti žiniasklaidos reguliavimo tarnybų nepriklausomumą, ypač neapykantos kalbos ir licencijavimo klausimais;

ESBO ATSTOVĖS ŽINIASKLAIDOS LAISVEI POZICIJA

- gerbti ir remti žurnalistus ir jų savitvarkos organus, aiškiai pasisakant už jų profesijos nedalomumą ir prieš propagandą;
- remti žiniasklaidos savitvarkos priemones, įskaitant veiksmingą etikos kodeksą ir nepriklausomą žiniasklaidos tarnybą, kaip geriausią atsakomybės ir sąžiningo turinio skatinimo būdą;
- skatinti etišką žiniasklaidos profesionalų elgesį, sukuriant aukštiesiems profesiniams standartams ir jų savireguliacijai palankią aplinką;
- skatinti konfliktuojančių šalių žurnalistų dialogą žurnalistų saugumo ir profesinių standartų klausimais;
- skatinti naudotis žiniasklaidos priemonėmis raštingumą visame ESBO regione, kad piliečiai galėtų labiau informuotai pasirinkti informavimo šaltinius.

Žurnalistams ir žiniasklaidos organizacijoms ypač rekomenduotina:

- laikytis vienodos žurnalistikos misijos sampratos, nuolat palaikant žurnalistų, teikiančių informaciją apie konfliktą iš įvairių šalių, dialogą ir atliekant įsivertinimus;
- nedalyvauti propagandos ir informaciniuose karuose;
- skatinti savitvarkos mechanizmus, kurie leistų tinkamai ir veiksmingai spręsti neapykantos kalbos informacijoje apie konfliktus naudojimo klausimus;
- nesigriebti ginklo ir nepalaikyti kurios nors konflikto šalies, sąžiningai tarnauti visuomenei, tinkamai gerbti žmogaus orumą ir visų lygias galimybes bei skatinti taikų ginčų sprendimą.

Išvados ir rekomendacijos

Dabartiniame pasaulyje šalys yra labiau nei kada nors anksčiau tarpusavyje susijusios kultūros ir ekonomikos ryšiais. Šiuolaikinės technologijos iš tiesų sudaro sąlygas informacijos sklaidai be sienų; daugelis gali sau leisti keliauti po pasaulį. Tokiomis sąlygomis karo ir neapykantos propaganda yra veiksminga tik tokioje aplinkoje, kur žiniasklaidą kontroliuoja valstybės, tyliai palaikydamos neapykantos kurstymą.

Gyvybinga, laisva žiniasklaidos sistema yra priešnuodis prieš neapykantą. Jokia stambi privati žiniasklaidos priemonių įmonė pati savaime negali dominuoti šiuolaikinėje visuomenėje, jeigu ji destruktiviai nušviečia įvykius. Apie tai iš anksto perspėja žiniasklaidos savitvarkos ir bendro reguliavimo tarnybos. Priešingai, reali grėsmė kyla žiniasklaidos priemonių sistemose, kur dominuoja valstybės kontroliuojami transliuotojai, mėginantys valdyti gyventojų mąstymą tipiškomis „nutylėjimo, iškraipymo, diversijos ir sufabrikavimo“¹³⁰ priemonėmis.

Karo propaganda žiniasklaidoje gali gyvuoti tik tuo atveju ir tik tose šalyse, kurių vyriausybės nesiima priemonių prieš propagandą. Valstybės prokurorų ir teismų praktikuojamas karo propagandos nutylėjimas, teisėsaugos institucijų vykdomas tokią politiką kritikuojančių asmenų persekiojimas, politiniai bandymai izoliuoti opozicijos pasisakymus gali sudaryti sąlygas sėkmingam karo propagandos plitimui bent jau trumpuoju laikotarpiu.

Karo propagandos ir neapykantos kurstymo draudimas, jeigu jis vykdomas teisminėmis priemonėmis, laikantis teisinės valstybės principų, padeda saviraiškos laisvei ir jos neriboja. Nusikaltimų sąvokos ir tvirti teisiniai pagrindai turi būti aiškiai suformuluoti norminiuose aktuose. Tačiau praktikoje taip nėra¹³¹. Teismai vargsta analizuodami propagandos, neapykantos, kurstymo ir karo sąvokas.

---

¹³⁰ Lumley, Frederick E. (1933). *The Propaganda Menace* (Propagandos grėsmė). Niujorkas: D. Appleton – Century Company. 116–117 p.

¹³¹ Richter, Andrei. (2015b). *Legal Response to Propaganda Broadcasts Related to Crisis in and around Ukraine* (Teisinis atsakas į propagandos transliacijas, susijusias su krize Ukrainoje ir aplink ją), 2014–2015. *International Journal of Communication*. 9. 3139–3140 p.

Nelogiška karo ir neapykantos propagandai taikyti tarptautines saviraiškos ir žiniasklaidos laisvės normas. Visų pirma, propaganda nėra žmogaus teisė, nors jos draudimas tarnauja žmogaus teisėms į gyvybę ir nediskriminavimą. Tarptautiniuose žodžio laisvės standartuose atsižvelgiama į žalą, kuri gali būti padaryta naudojantis šia teise ta prasme, kiek karo ir neapykantos propagandos draudimas užkerta kelią mirtims ir diskriminavimui. Antra, veiksmingas minėto draudimo taikymas yra valstybių *pareiga*, o kai kurie kiti saviraiškos laisvės apribojimai yra tik *leistini* pagal nacionalinę teisę. Galiausiai, teisės į žodžio laisvę paskirtis nėra kurstyti agresiją ir neapykantą, tuo skatinant diskriminavimą, priešišumą ar smurtą.

„Didžiausios pasaulio istorijoje žmogaus sukeltos tragedijos – inkvizicija, prekyba vergais, holokaustas, Sovietų Sąjungos gulagai, genocidas Kambodžoje ar Ruandoje – ne tik kad buvo susijusios, bet joms įvykti buvo būtina visaapimanti žodžio, nuomonės, o kartais ir sąmonės kontrolė. Neapykanta gyvuoja ir minta iš cenzūros, kuri savo ruožtu reikalinga norint faktiškai sukurstyti žiaurių nusikaltimų vykdymą. Gauta pamoka akivaizdi: siekiant išvengti masinių žiaurumų, laisvas informacijos judėjimas ir saviraiškos laisvė yra mūsų pagrindiniai sąjungininkai, o ne priešai.“¹³²

Nors teisiniai mechanizmai, kuriais būtų užtikrintas TPPTP 20 straipsnio nuostatų įgyvendinimas, yra svarbūs, teisės aktai sudaro tik didesnio reagavimo į propagandos iššūkius priemonių rinkinio dalį. Šį rinkinį taip pat sudaro ir toliau išvardytos priemonės.

1. Kadangi propaganda yra itin pavojinga, jeigu ji dominuoja viešojoje erdvėje ir riboja prieigą prie informacijos, tokiu būdu trukdydama visuomenės nariams laisvai susidaryti ir reikšti savo nuomonę bei idėjas, gyvybiškai svarbu užtikrinti žiniasklaidos pliuralizmą, kaip veiksmingą atsaką, kuriantį ir stiprinantį taikos ir tolerancijos kultūrą bei savitarpio pagarbą.

---

¹³² Callamard, Agnes (2014). *The Contribution of Media and Information to an Effective Strategy of Prevention to Atrocity Crimes* (Žiniasklaidos ir informacijos indėlis į veiksmingą kovos su žiauriais nusikaltimais strategiją). Pasisakymas JT būstinėje. Prieiga per internetą: <http://globalfreespeech.columbia.edu/publication/contribution-media-and-information-effective-strategy-prevention-atrocity-crimes>.

Nevaržoma naujų technologijų, įskaitant skaitmenines transliacijas, mobilųjį ryšį, žiniasklaidą ir socialinius tinklus internete, plėtra turėtų reikšmingai pagerinti įvairios informacijos sklaidą.

2. Vyriausybės ir politiniai lyderiai neturėtų finansuoti ir naudoti propagandos, ypač kai ji gali paskatinti nepakantą, diskriminuojančių stereotipų atsiradimą arba kurstyti karą, smurtą ir priešišumą. Reikia atsisakyti valstybės ar jos įgaliotų institucijų valdomos žiniasklaidos, nefinansuoti žeminančių komentarų internete ir nedalyvauti kitose slaptose žiniasklaidos machinacijose.
3. Reikia visapusiškai remti nepriklausomas, tvarias ir skaidrias visuomeninio transliuotojo paslaugas, teikiamas laikantis aukštų profesinių standartų. Priešingi veiksmai reiškia žurnalistų profesijos menkinimą.
4. Vyriausybės, pilietinė visuomenė ir tarptautinės organizacijos turi visuotinai atskleisti propagandos atvejus ir ją pasmerkti kaip demokratiniams pasauliui ir žurnalistų profesijai nederančią retoriką. Vyriausybėms ir politiniams lyderiams tenka svarbiausias vaidmuo, griežtai ir ryžtingai pasisakant prieš karo propagandos, netolerantiškų pasisakymų ir neapykantos kurstymo atvejus žiniasklaidoje.
5. Teismų ir žiniasklaidos reguliavimo tarnybų nepriklausomumas turi būti užtikrintas įstatymiškai ir politiškai, kad šios institucijos netarnautų politiniams interesams ir netaptų įrankiu apribojimams neapykantos propagandai taikyti, tokiu būdu slopinant priešingas nuomones ir saviraiškos laisvę.
6. Kovai su karo propaganda ir neapykantos kurstymu reikia pasitelkti platų politinių priemonių spektrą. Pavyzdžiui, tarptautinio ir tarpkultūrinio bendravimo srityje tai galėtų būti žurnalistų ir intelektualų dialogas, žiniasklaidos švietimo ir taika, saviraiškos laisvė, pliuralizmu bei įvairove grįstos demokratijos skatinimas. Gyventojus reikia skatinti reikšti įvairius požiūrius ir skleisti informaciją, apimančią sveiką dialogą ir debatus. Be to, teigiamos tradicinės vertybės, atitinkančios pripažintas tarptautines žmogaus teisių normas ir standartus, taip pat gali padėti kovojant su neapykantos ir karo kurstymu.

7. Nacionaliniai ir tarptautiniai žmogaus teisių ir žiniasklaidos laisvės mechanizmai, specialios savitvarkos ir bendro reguliavimo tarnybos, profesinės organizacijos ir nepriklausomos stebėsenos institucijos turėtų padėti plėtoti socialinį dialogą gyvybingoje pilietinėje visuomenėje ir spręsti skundus, susijusius su neapykantos propagandos apraiškomis. Reikia skatinti reikšmingą regioninių žmogaus teisių ir žiniasklaidos laisvės sergėtojų, tokių kaip ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei biuras, darbą, konsultuojant ir remiant nacionalines politikos priemones šioje srityje. Minėtoms organizacijoms turi būti sudarytos galimybės plėtoti dialogą ir skatinti taiką, tarpkultūrinį supratimą bei mokymąsi.
8. Kadangi tik informuota ir žiniasklaidos priemonių naudojimo įgūdžių turinti visuomenė gali pasirinkti racionaliai, ne emocijų pagrindu, informacinio ir internetinio raštingumo ugdymo programos gali padėti užgesinti propagandistų kurstomą ugnį.

Valstybės turėtų investuoti į tokias programas bei skatinti informacinio raštingumo ugdymą nuo vidurinių mokyklų lygmens.

9. Veiksmingi žiniasklaidos savitvarkos mechanizmai yra tinkamiausias būdas profesiniams klausimams spręsti. Savireguliacija skatina žiniasklaidos moralinę ir socialinę atsakomybę, įskaitant priemones prieš neapykantos ir diskriminavimo propagandą. Etikos kodeksai ir savitvarkos ar bendro reguliavimo priemonės turėtų užtikrinti, kad į propagandos apraiškas būtų atkreiptas visuomenės dėmesys. Minėtos priemonės turėtų užkirsti kelią neigiamų asmenų ir jų grupių stereotipų palaikymui žiniasklaidoje, viešinant diskriminacijos daromą žalą. Žurnalistų organizacijos, savitvarkos tarnybos, žiniasklaidos priemonių savininkai ir leidėjai privalo rimtai vertinti jų skleidžiamos informacijos turinį. Propaganda daro meškos paslaugą visiems patikimiems ir etiškiems žurnalistams, kurie kovoja už tikrą ir garbingą žurnalistiką, kartais net paaukodami savo gyvybes.

Pagrindinė literatūra

Bernays E. (1928). Propaganda. Niujorkas, NY: *Liveright*. Prieiga per internetą: <https://archive.org/details/Propaganda1928ByEdwardL.Bernays>.

Bonello G. (2012). Saviraiškos laisvė ir smurto kurstymas. *Freedom of Expression: Essays in honour of Nicolas Bratza. Casadevall, J. et al. (Eds.)*. Strasbūras, Prancūzija: Europos Taryba. 349–359 p.

Borajan D. (2015). Atsitiktiniai dokumentai: pasirengimas Rusijos informaciniam karui Baltijos šalyse. Londonas, JK: *Albany Associates*. Prieiga per internetą: <http://www.albanyassociates.com/notebook/2015/03/occasional-papers-facing-up-to-russias-information-war-in-the-baltic-states/>.

Callamard A. (2008). Ekspertų posėdis dėl TPPTP 19 ir 20 straipsnių sąryšio: saviraiškos laisvė ir religinės neapykantos kurstymas, skatinant diskriminaciją, nesantaiką ar smurtą. JT VŽTK, 2008 m. spalio 2–3 d., Ženeva. Londonas, JK: 19 STRAIPSNIS. Prieiga per internetą: <http://www.article19.org/data/files/pdfs/conferences/iccpr-links-between-articles-19-and-20.pdf>.

Cilliver S. (1992). Įstatymai dėl neapykantos kurstymo: ar jie veikia? *Striking a Balance: Hate Speech, Freedom of Expression and Non-Discrimination, S. Collier, ed.*, Londonas, JK: Esekso universitetas. 363–374 p. Prieiga per internetą: <http://www.article19.org/data/files/pdfs/publications/striking-a-balance.pdf>.

Cortés C. E. (2013). Daugiakultūrė Amerika: multimedijos enciklopedija. *Thousand Oaks, JAV: Sage*.

Cotler I. (2012). Valstybės sankcionuotas genocido kurstymas. *The content and context of hate speech: Rethinking regulation and responses. M. Herz & P. Molnár (Eds.)*. 430–455 p. Kembridžas, JK: *Cambridge University Press*. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139042871.030>.

Ghanea N. (2008). TPPTP 19 ir 20 straipsniai. Konferencijos dokumentas, parengtas JT ŽTK ekspertų posėdžiui dėl TPPTP 19 ir 20 straipsnių sąryšio. 2008 m. spalio 2–3 d., Ženeva. Prieiga per internetą: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Expression/ICCPR/Seminar2008/CompilationConferenceRoomPapers.pdf>.

Hampson F. J. (2012). Saviraiškos laisvės nepaprastosios padėties ir ginkluotų konfliktų atvejais. *Freedom of Expression: Essays in honour of Nicolas Bratza. Casadevall, J. et al. (eds.)*. Strasbūras, Prancūzija: Europos Taryba.

Herpen M. H. van. (2016). Putino propagandos mašina: švelnioji galia ir Rusijos užsienio politika. *Lanham, US.: Rowman & Littlefield*.

Kearney M. G. (2007). Karo propagandos draudimas tarptautinėje teisėje. Oksfordas, JK: *Oxford University Press*. doi:10.1093/acprof:oso/9780199232451.001.0001.

Lumley F. (1933). Propagandos grėsmė. Niujorkas, NY: *D. Appleton - Century Company*.

McGoldrick D. (1991). Žmogaus teisių komiteto vaidmuo rengiant Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą. Oksfordas, JK: *Clarendon Press*.

McGonagle T. (2011). Mažumų teisės, saviraiškos ir žiniasklaidos laisvė: kaita ir dilemos. Žmogaus teisių mokyklos tyrimų serijos 44 tomas. Kembridžas, Antverpenas, Portlandas: *Intersentia*.

Mendel T. (2012). Ar tarptautinėje teisėje numatytos nuoseklios taisyklės dėl neapykantos kurstymo? *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*. Eds.: M. Herz and P. Molnár, 417–429 p. Kembridžas: *Cambridge University Press*. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139042871.029>.

Murty B. S. (1989). Tarptautinė propagandos teisė: ideologinė priemonė ir pasaulio viešoji tvarka (New Haven tarptautinės teisės ir pasaulio viešosios tvarkos studijos). New Haven, JAV: *Kluwer*.

Nowak M. (2005). Pilietinių ir politinių teisių pakto – PPTP – komentaras (2-osios redakcijos leidimas). Kėlis prie Reino: *Engel*. Vokietija: *Engel*.

Pech L. (2004). Spaudos laisvės ir tarpusavyje konkuruojančių teisių bei interesų derinimas iš lyginamosios perspektyvos. *Freedom of Expression*, Eoin O'Dell (ed.), Alderšotas, JK: *Ashgate*. 3 p. Prieiga per internetą: <http://ssrn.com/abstract=909507>.

Pomerantsev P. & Weiss M. (2014). Netikrovės grėsmė: kaip Kremlius paverčia informaciją, kultūrą ir pinigus ginklais. Niujorkas, NY: *Institute of Modern Russia*. Prieiga per internetą: http://www.interpretermag.com/wp-content/uploads/2014/11The_Menace_of_Unreality_Final.pdf.

Richter A. (2015a). Santykis tarp saviraiškos laisvės ir karo propagandos draudimo. *European Yearbook on Human Rights 2015*. W. Benedek, F. Benoît-Rohmer, M. Kettemann, B. Kneih, M. Nowak (Eds.). 489–503 p. Gracas, Austrija: *Intersentia*.

Richter A. (2015b). Teisinis atsakas į propagandos transliacijas, susijusias su krize Ukrainoje ir aplink ją, 2014–2015 m. *International Journal of Communication*. 9, 3125–3145 p.

Stratcom. (2014). Rusijos informacinės kampanijos prieš Ukrainą analizė. Ryga, Latvija: NATO strateginės komunikacijos kompetencijos centras. Prieiga per internetą: http://www.stratcomcoe.org/~media/SCCE/NATO_PETIJUMS_PUBLIKS_29_10.ashx.

Timmerman W. K. (2015). Kurstymas tarptautinėje teisėje. Abingdonas, JK, Niujorkas, JAV: *Routledge*.

Whitton J. B., Larson A. (1964). Propaganda: nusiginklavimo žodžių kare link. Niujorkas, JAV: *Oceana Publications*.

Верховский А. М. (Verchovskij A. M.) (2014). ESBO valstybių baudžiamoji teisė prieš neapykantą, jos kurstymą ir neapykantą kurstančias kalbas. Maskva: *Центр Сова (Centr Sova)*.

Пазюк А. В. (Andrii V. Paziuk) (2015). Tarptautinė informacijos teisė: teorija ir praktika. Monografija. Kijevo nacionalinis Taraso Ševčenkos universitetas, Tarptautinių santykių institutas. Dnepropetrovskas: *Середняк Т. К. (Seredniak T. K.)*.

Dokumentai

Konvencijos dėl elektroninių nusikaltimų papildomas protokolas dėl rasistinio ir ksenofobinio pobūdžio veikų, padarytų naudojantis kompiuterinėmis sistemomis (2003). CETS Nr. 189. 2003 01 28. Prieiga per internetą: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/189.htm>.

19 STRAIPSNIS. Pasaulinė saviraiškos laisvės kampanija (2009). Saviraiškos laisvės ir lygybės Kamdeno principai. Prieiga per internetą: <https://www.article19.org/data/files/pdfs/standards/the-camdenprinciples-on-freedom-of-expression-and-equality.pdf>.

Jungtinių Tautų Chartija. San Franciskas (1945 m. birželio 26 d.), 51 straipsnis. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter7.shtml>.

Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje konferencija. Baigiamasis aktas, Helsinkis (1975). Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/mc/39501?download=true>.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950).

Europos Tarybos Ministrų Komitetas. Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. (97) 20 valstybėms narėms dėl „neapykantą kurstančių kalbų“. Priimta Ministrų Komiteto 1997 m. spalio 30 d. 607-ajame ministrų pavaduotojų posėdyje. Prieiga per internetą: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec\(97\)20_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec(97)20_en.pdf).

ES (Europos Sąjunga). (2015). 2015 m. kovo 13 d. Tarybos sprendimas 2015/432/BUSP, kuriuo iš dalies keičiamas sprendimas 2014/145/BUSP dėl ribojamųjų priemonių, taikytinų atsižvelgiant į veiksmus, kuriais kenkiama Ukrainos teritoriniam vientisumui, suverenitetui ir nepriklausomybei. Europos Sąjungos oficialusis leidinys. L 70/47, 2015 03 14. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32015D0432&rid=4>.

19-oji JT Žmogaus teisių komiteto sesija. Ženeva (1983 m. liepos 29 d.). Bendroji pastaba Nr. 11 „Karo propagandos ir tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo draudimas (20 straipsnis)“. Prieiga per internetą: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralCommentNo11.pdf>.

102-oji JT Žmogaus teisių komiteto sesija. Ženeva (2011 m. liepos 11–29 d.). Bendroji pastaba Nr. 34 „19 straipsnis. Nuomonės ir saviraiškos laisvė“. CCPR/C/GC/34. Prieiga per internetą: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/GC34.pdf>.

TPPTP (Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas) (1966). Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 2200A (XXI). JT dokumentas Nr. A/6316, taip pat JT sutarties serija 999, 171. Įsigaliojo 1976 m. Prieiga per internetą: <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>.

Tarptautinė konvencija dėl radijo transliacijų naudojimo taikos tikslais (1936).

Tarptautinė telekomunikacijų konvencija, Atlantik Sitis (1947); UN GA Res 424 (V), 1950 m. gruodžio 14 d. Prieiga per internetą: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/060/22/IMG/NR006022.pdf?OpenElement>.

ESBO žmogiškojo lygmens įsipareigojimai. 1 tomas. Temų parengimas. Pratarinė. Varšuva: ODIHR, 2011. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/odihr/76894>.

Partsch K. J. (1981). Sąžinės ir saviraiškos laisvė bei politinės laisvės. *The International Bill of Rights. The Covenant of Civil and Political Rights. Henkin, L. (Ed.)*. Niujorkas, JAV. 209–245 p.

Rabato planas (Tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo, kai yra skatinama diskriminacija, nesantaika ar smurtas, draudimo Rabato veiksmų planas). (2012). Keturių regioninių ekspertų seminarų, organizuotų VŽTKB 2011 m., išvados ir rekomendacijos, ekspertų priimtose Rabate, Maroke, 2012 m. spalio 5 d. Prieiga per internetą: http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/SeminarRabat/Rabat_draft_outcome.pdf.

19-oji JT Žmogaus teisių komiteto sesija. Ženeva (liepos 29 d.). Bendroji pastaba Nr. 11 „Karo propagandos ir tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo draudimas (20 straipsnis)“. Prieiga per internetą: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralCommentNo11.pdf>.

102-oji JT Žmogaus teisių komiteto sesija. Ženeva (2011 m. liepos 11–29 d.). Bendroji pastaba Nr. 34 „19 straipsnis. Nuomonės ir saviraiškos laisvė“. CCPR/C/ GC/34. Prieiga per internetą: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/GC34.pdf>.

PRIEDAI

ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei komunikatas dėl propagandos krizių metu

Kaip rodo dabartinė krizė Ukrainoje ir aplink ją, propaganda ir prastėjanti žiniasklaidos laisvės padėtis dažnai kartu prisideda prie konfliktų kurstymo ir (arba) jų eskalavimo.

Radijo ir televizijos signalų blokavimas ar draudimas bei kitų saviraiškos ir žiniasklaidos laisvės apribojimų taikymas dažnai pateisinamas poreikiu stabdyti propagandą. Atsižvelgiant į propagandos sąvokos platumą ir miglotumą bei jos tiesioginį sąryšį su politine retorika, aklas propagandos draudimas pažeistų tarpautinius saviraiškos ir žiniasklaidos laisvės apsaugos standartus.

Atsižvelgdama į minėtas pavojingas praktikas, atstovė išleidžia šį komunikatą, pateikdama tokias rekomendacijas ESBO dalyvaujančioms šalims:

Š užkirsti kelią manipuliacijoms žiniasklaida, informaciniams ir psichologiniams karams;

Š užtikrinti žiniasklaidos pliuralizmą ir laisvę kaip propagandos priešnuodį;

Š neįvesti naujų apribojimų; esami įstatymai numato pakankamas priemones ekstremalios propagandos atveju;

Š investuoti į piliečių žiniasklaidos priemonių raštingumą, kad jie galėtų pasirinkti informuotai;

Š reformuoti valstybinę žiniasklaidą į tikrai visuomeninę transliuotoją.

Saviraiškos laisvė, o ypač laisvė reikšti tam tikrus politinius įsitikinimus, yra gyvybiškai svarbi demokratinės visuomenės teisė, atspindinti nuomonių pliuralizmo ir įvairovės egzistavimą. Su šokiruojančio, trikdančio ar įžeidžiančio turinio informacija reikia kovoti kontrargumentų ir diskusijų priemonėmis. Atvira, įvairialypė ir dinamiška žiniasklaida yra geriausias ir veiksmingiausias mechanizmas propagandos poveikiui neutralizuoti. Propaganda yra pavojinga,

jeigu ji dominuoja viešojoje erdvėje ir trukdo žmonėms laisvai susidaryti savo nuomonę, keldama grėsmę pliuralizmui bei atviriems idėjų mainams. Kad ir kokie garsūs būtų piktinantys pasisakymai, jie neišsilauks konkurencingų ir gyvybingų idėjų sklaidos aplinkoje. Užtuot įvesdamos cenzūrą, valstybės turėtų užtikrinti ir skatinti laisvą bei lygiateisę prieigą prie idėjų rinkos, nepriklausomai nuo formos ir technologijų. Niekam neturėtų būti draudžiama reikšti tam tikras pažiūras. Priešingai, valstybės turėtų užtikrinti lygias galimybes reikšti įvairias pažiūras. Jeigu propaganda perauga į neapykantos ir smurto kurstyją, gali būti taikomos tinkamos ir proporcingos priemonės, numatytos tarptautiniuose ir nacionaliniuose žmogaus teisių dokumentuose. Atsižvelgiant į ESBO įsipareigojimus, ypač į Kopenhagos (1990) ir Maskvos (1991) dokumentus, priimtinos tik tokios priemonės, kuriomis siekiama teisėtų tikslų ir kurios aiškiai apibrėžtos teisės aktuose.

Žiniasklaidos reglamentavimo srityje yra specialiųjų priemonių klausimams, susijusiems su šališka ir klaidinančia informacija, spręsti, tarp jų – transliuojamų programų pusiausvyros ir tikslumo taisyklės, nepriklausomos žiniasklaidos reguliavimo tarnybos, visuomeninio transliuotojo, vykdančio specialią misiją atspindėti visus požiūrus, svarba, aiški takoskyra tarp faktų ir nuomonės žurnalistikoje, žiniasklaidos priemonių nuosavybės skaidrumas ir kitos.

Siekdamos veiksmingai reaguoti, valstybės turėtų remti ir skatinti įvairių žiniasklaidos veikėjų etikos standartus ir veiksmingą jų įgyvendinimą bei investuoti į informacinį raštingumą, kad piliečiai galėtų informuotai ir blaiviai pasirinkti. Minėtų etikos standartų įsisąmoninimas ir laikymasis žiniasklaidos srityje, taip pat ir žiniasklaidos skaidrumas yra gyvybiškai svarbūs siekiant išvengti propagandos pavojų ar juos sumažinti.

Šiandien, XXI amžiuje, kaip ir praeityje, valstybinė žiniasklaida vis dar yra pagrindinė propagandos skleidimo priemonė. Kadangi tai kelia pavojų taikai ir saugumui, žiniasklaidos priemonės turi būti reformuotos į iš tiesų visuomeninę žiniasklaidą arba privatizuotos.

Dunja Mijatovič

ESBO atstovė žiniasklaidos laisvei

Viena, 2014 m. balandžio 15 d. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/117701>.

ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei komunikatas dėl televizijos kanalų blokavimo

Ukrainos politikai, įstatymų kūrėjai ir reguliavimo tarnybos pastaruoju metu reiškia susirūpinimą dėl Rusijos televizijos įtakos informacijos saugumui ir kitiems nacionaliniams interesams. Reaguojant į tai, dažnai imamas priemonių siekiant veiksmingai sustabdyti ar uždrausti visas ar kai kurias Rusijos programas. Panašiu principu Krymo de facto valdžios institucijos prieš kelias savaites šiurkščiai ir brutaliai išjungė beveik visus Ukrainos televizijos kanalus ir pakeitė juos Rusijos Federacijos televizijos kanalais.

Nors ESBO atstovė žiniasklaidos laisvei yra išreiškusi savo nuomonę dėl konkrečių pastarųjų savaitių incidentų, ji norėtų apibendrinti savo poziciją apskritai.

Helsinkio baigiamajame akte jį pasirašiusios šalys įsipareigojo vykdyti tarptautinėse deklaracijose ir sutartyse saviraiškos laisvės srityje numatytus įsipareigojimus, įskaitant tarptautines žmogaus teisių sutartis.

Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto (TPPTP) 19 straipsnyje numatyta, kad „kiekvienas žmogus turi teisę į saviraiškos laisvę; ši teisė apima laisvę nekliudomai ieškoti, gauti ir perteikti visokią informaciją bei idėjas, nepaisant valstybių sienų, žodžiu, raštu arba per spaudą, arba meninėmis išraiškos formomis, arba kitokiais būdais savo nuožiūra“. Tačiau TPPTP taip pat teigiama, kad naudojantis šia teise atsiranda ypatingos pareigos ir ypatinga atsakomybė. Todėl naudojimasis tam tikrais atžvilgiais gali būti ribojamas, tačiau tik tiek, kiek tai numato nacionaliniai įstatymai, ir tik tada, kai tai yra būtina kitoms esminėms vertybėms ir teisėms apginti.

Jeigu tokius apribojimus priima teisėtos institucijos, tokios kaip įstatymų leidžiamoji valdžia, teisės aktų nustatyta tvarka ir jeigu tokiais draudimais siekiama teisėto tikslo, jie yra būtini ir proporcingi, tuomet draudimai ar apribojimai iš tiesų gali būti pripažinti tinkamais.

Tinkama debatų dėl 19 straipsniu garantuotos teisės apribojimų vieta yra nepriklausomų teismų sistema. Nacionalinių teismų sprendimai dėl minėtų draudimų teisėtumo gali būti ir daugelyje dalyvaujančių valstybių yra skundžiami Europos Žmogaus Teisių Teisme saviraiškos laisvės pažeidimo pagrindu.

Būtent tokios procedūros turėtų būti priimtos ir jų laikomasi visame regione.

Savavališkiems mėginimams riboti žiniasklaidos pliuralizmą turi būti pasipriešinta. Žiniasklaidos laisvė priklauso nuo sveikos, gyvybingos ir konkurencingos žiniasklaidos aplinkos, kurioje egzistuoja žinių bei nuomonių įvairovė skirtingomis kalbomis ir iš įvairių šalių. Visais laikais, o ypač sunkmečiais, blokvimas nebuvo ir nėra išeitis; išeitis yra platesni debatai.

Tuo pačiu aš įžvelgiu pavojų žiniasklaidos pliuralizmui, kurį kelia vien pats valstybės valdomos ir kontroliuojamos žiniasklaidos priemonių egzistavimo faktas, kadangi tokios žiniasklaidos priemonės gali būti lengvai panaudojamos valstybės propagandai skleisti. Tai blogis, prieš kurį pasisakoma visuose tarptautiniuose žiniasklaidos laisvės susitarimuose. Todėl pasinaudodama galimybe aš raginu visame ESBO regione pereiti nuo valstybinės žiniasklaidos prie visuomeninės ir privačios žiniasklaidos.

Aš raginu visas dalyvaujančias valstybes sustabdyti informacinį karą, manipuliacijas žiniasklaidos priemonėmis ir užtikrinti žurnalistų saugumą.

Istorijos pamokos ne kartą parodė, kad žiniasklaidos laisvės ribojimas politinių sumetimų vardan yra kelias cenzūros link, o įvesta cenzūra niekada nesibaigs.

Kaip ESBO atstovė žiniasklaidos laisvei, aš raginu visas dalyvaujančias valstybes neblokuoti žiniasklaidos, siekiant išvengti savavališkų ir politiškai motyvuotų veiksmų, galinčių trukdyti alternatyvių pozicijų sklaidai.

Tuo pačiu primenu, kad būtina stiprinti ir toliau gerinti atitinkamų ESBO principų bei įsipareigojimų laikymąsi, įskaitant rimtų nepakantos atvejų šalinimą dalyvaujančiose valstybėse, kurios žiniasklaidos priemonės naudoja pažeisdamos Budapešto deklaracijos VIII skyriaus 25 straipsnyje ir Romos Ministrų Tarybos susitikimo sprendimų X skyriuje įtvirtintus principus¹.

Dunja Mijatovič

ESBO atstovė žiniasklaidos laisvei

Viena, 2014 m. kovo 27 d. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/116888>.

---

¹ Nuolatinės Tarybos 1997 m. lapkričio 5 d. sprendimas Nr. 193. ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei biuro įsteigimas; ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei įgaliojimai.

ESBO atstovės žiniasklaidos laisvei komunikatas dėl atsisakymo išduoti vizas vienos ESBO dalyvaujančios šalies žurnalistams įvažiuoti į kitą dalyvaujančią šalį

Per pastaruosius metus ESBO atstovė žiniasklaidos laisvei yra ne kartą pareiškusi prieštaravimus dėl atsisakymo išduoti vizas kitų šalių žurnalistams įvažiuoti į kurias nors ESBO dalyvaujančių šalių. Reaguodama į nesenus atvejus, kai Rusijos žurnalistams nebuvo išduotos vizos įvažiuoti į Ukrainą, o Krymo de facto valdžios institucijos pranešė apie atsisakymą išduoti vizas daugeliui žurnalistų, kertančių pusiasalio sienas, atstovė norėtų dar kartą pakartoti savo poziciją šiuo klausimu.

Helsinkio baigiamajame akte dalyvaujančios šalys susitarė gerinti sąlygas vienos dalyvaujančios šalies žurnalistams praktikuoti savo profesiją kitoje dalyvaujančioje šalyje. Be kita ko, šalys įsipareigojo „savitarpio supratimo pagrindais palengvinti kelionių organizavimo procedūras dalyvaujančios valstybės žurnalistams šalyje, kur jie dirba savo darbą pagal profesiją, ir suteikti kuo daugiau galimybių keliauti su sąlyga, kad bus laikomasi taisyklių, susijusių su teritorijomis, kurios yra uždaros dėl saugumo priežasčių“. Dalyvaujančios valstybės taip pat patvirtinto, kad „žurnalistai nebus išsiunčiami (pašalinami) ir jiems nebus taikomos kitokios sankcijos dėl to, kad jie teisėtai vykdo savo profesinę veiklą“.

Deja, pasikartojantys pavyzdžiai rodo, kad per daug dalyvaujančių valstybių šių pasižadėjimų nesilaiko.

Gerbdamą suverenias dalyvaujančių valstybių teises kontroliuoti savo sienas, aš esu rimtai susirūpinusi dėl netinkamų žurnalistų kelionių apribojimų, darančių neigiamą įtaką informacijos srautų ir žiniasklaidos laisvei.

Ypač kelia nerimą dabartinė padėtis, susijusi su krize Ukrainoje. Aš kelis kartus kreipiausi į Ukrainos valdžios institucijas bei raginau atsakingus asmenis Kryme nutraukti šią nepriimtina praktiką. Dar kartą raginu visus atsakingus asmenis apsvarstyti savo politiką ir duotus nurodymus bei nustoti naudoti žiniasklaidą ir žurnalistus savo politiniams planams vykdyti. Vietoj to, reikėtų palengvinti žurnalistų iš kitų šalių darbo sąlygas ir nesudaryti administracinių kliūčių jiems atvykti į kitas šalis.

Žiniasklaida vaidina gyvybiškai svarbų vaidmenį krizių metu. Žiniasklaidos atstovų renkama informacija gali padėti geriau suvokti tarp tautų susiklosčiusią

situaciją ir užkirsti kelią tolesniam įtampos eskalavimui. Savavališkai atsisakydamos išduoti žurnalistams vizas, valdžios institucijos trukdo žiniasklaidos laisvei ir sudaro kliūtis keistis informacija.

Raginu dalyvaujančias valstybes vykdyti ESBO įsipareigojimus ir nesiimti jokių priemonių laisvam informacijos judėjimui riboti. Be to, žurnalistams, kuriuos įsileisti buvo atsisakyta, turi būti sudarytos galimybės skųstis.

Dunja Mijatovič

ESBO atstovė žiniasklaidos laisvei

Viena, 2014 m. balandžio 3 d. Prieiga per internetą: <http://www.osce.org/fom/117092>.